

ODESA **ВІСНИК**
NATIONAL UNIVERSITY **ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО**
HERALD **УНІВЕРСИТЕТУ**
Volume 19. Issue 4 (34). 2014 Том 19. Випуск 4 (34). 2014
SERIES ***СЕРІЯ***
PSYCHOLOGY ***ПСИХОЛОГІЯ***

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Психологія

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 19. Випуск 4 (34). 2014

Одеса
«Астропринт»
2014

ISSN 2304–1609

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Series: Psychology

Scientific journal

Published four times a year

Series founded in July, 2006

Volume 19. Issue 4 (34). 2014

Odesa
«Astroprint»
2014

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль (*головний редактор*), **О. В. Запорожченко** (*заступник головного редактора*), **В. О. Іваниця** (*заступник головного редактора*), **В. М. Хмарський** (*заступник головного редактора*), **С. М. Андрієвський**, **Ю. Ф. Ваксман**, **В. В. Глебов**, **Л. М. Голубенко**, **Л. М. Дунаєва**, **В. В. Заморов**, **В. С. Круглов**, **В. Г. Кушнір**, **В. В. Менчук**, **О. В. Сминтина**, **В. І. Труба**, **О. В. Тюрін**, **Є. А. Черкез**, **Є. М. Черноіваненко**

Редакційна колегія серії:

Т. П. Вісковатова — д. психол. н. (*науковий редактор*), **В. І. Подшивалкіна** — д. соціол. н. (*заступник наукового редактора*), **З. О. Кіреєва** — д. психол. н., **Т. П. Чернявська** — д. психол. н., **Н. В. Родіна** — д. психол. н., **Ж. П. Вірна** — д. психол. н., **Л. В. Засєкіна** — д. психол. н., **В. Й. Бочелюк** — д. психол. н.

Відповідальний редактор **Кононенко Оксана Іванівна** — к. психол. наук, доцент

Editorial board of the journal:

I. M. Koval (*Editor-in-Chief*), **O. V. Zaporozhchenko** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. M. Hmarskiy** (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andrievsky**, **Yu. F. Vaksman**, **V. V. Glebov**, **L. M. Golubenko**, **L. M. Dunaeva**, **V. V. Zamorov**, **V. E. Kruglov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **O. V. Smyntyna**, **V. I. Truba**, **O. V. Tyurin**, **E. A. Cherkez**, **E. M. Chernoiivanenko**

Editorial board of the series:

T. P. Viskovatova — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences (*scientific editor*), **V. I. Podshivalkina** — ScD in sociology — Doctor of Sociological Sciences (*Deputy scientific editor*), **Z. O. Kireyeva** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **T. P. Chernyavska** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **N. V. Rodina** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **J. P. Virna** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **L. V. Zasyekina** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **V. Y. Bochelyuk** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences

Executive editor **Kononenko Oksana** — PhD in Psychology, Associate Professor

З 17-го тому

«Вісник ОНУ. Серія: Психологія»
має власну подвійну нумерацію

ЗМІСТ

Васютинська О. Г. Пасіонарні риси працівників ОВС	6
Горячева Ю. В., Пузанова А. Г., Нежданова Н. В. Особенности проявления психоэмоционального напряжения в структуре ПВК специалистов операторского профиля	13
Кононенко О. І. Психологічні особливості особистості періоду пізньої зрілості	24
Кривоногова О. В. Організація медико-психологічного супроводу дошкільників з гіперкінетичним розладом в умовах родини	30
Крюкова М. А. Психологические особенности изучения личности предполагаемого преступника (на примере серийного сексуального убийцы)	36
Кузьмина В. В. Исследование влияния стиля семейного воспитания на формирование психоэмоциональных и личностных проблем подростка	43
Ліпінська Н. Ф. Самоефективність особистості як психологічна проблема	53
Отчич С. В. Гендерні аспекти переконань щодо кохання	60
Родіна Н. В. Вплив копінгу на відчуття суб'єктивної безпеки особистості	68
Філоненко М. М. Динаміка критеріїв особистісного становлення майбутнього лікаря	79
Ямницький О. В. Роль суб'єктної активності в процесі становлення професійно- ціннісних орієнтацій майбутнього практичного психолога	88
Інформація для авторів	95

УДК 159.920.2:319

О. Г. Васютинська

кандидат психологічних наук,
начальник відділу психологічного забезпечення УМВС
України в Одеській області

ПАСІОНАРНІ РИСИ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Стаття присвячена виділенню та психологічній характеристиці основних внутрішніх детермінант становлення особистісної пасіонарності, які можуть виступати емпіричними гарантами та структурними компонентами пасіонарності як диференціально-психологічного явища.

До них віднесено потребу особистості у самоактуалізації, особливості локалізації відповідальності, персоніфікації та стилю міжособистісної взаємодії

Ключові слова: пасіонарність, внутрішня структура, самоактуалізація, локус контролю, персоніфікація, стиль взаємодії.

Постановка проблеми. Поняття «пасіонарність», введене Л. М. Гумільовим, описує активних ідеалістів, творців, людей, наповнених позитивною енергією, з активною життєвою позицією, що з'являються в різній пропорції на різних етапах розбудови держави. Пасіонарії — це особистості, які можуть здійснювати значущі вчинки та не залишати місця бездіяльності і спокійній байдужості. На жаль, в сучасній науці не склалося єдиного розуміння суті пасіонарності. Більш того, концепція пасіонарності після Л. М. Гумільова не отримала скільки-небудь помітного розвитку, не дивлячись на її очевидну значущість для розуміння розвитку особистості на доленосних етапах розвитку суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Представники психологічної науки рідко звертаються до проблеми пасіонарності, а у нечисленних роботах з даної проблеми виявляється прагнення пояснити різноманітні прояви пасіонарної поведінки вже готовими психологічними концепціями (поняття про особистісний адаптаційний потенціал, що визначає стійкість суб'єкта до екстремальних чинників, запропоноване О. Р. Маклаковим, поняття про особистісний потенціал, що розробляється Д. О. Леонтьєвим на основі синтезу філософських ідей М. К. Мамардашвілі, Е. Фромма і В. Франкла та ін.). Однак у цих працях пояснення замінюється редукцією поняття «пасіонарність» до інших психологічних термінів — темпераменту, акцентуації, альтруїзму, адаптації, волі та ін. (Л. Л. Васильєв, М. В. Голіков, Д. Г. Давидов, І. С. Зіміна, К. П. Іванов, В. О. Мічурин, Л. П. Павлова, В. М. Русалов та ін.).

Мета статті — на основі проведеного теоретико-емпіричного дослідження виділити та семантично наповнити основні групи пасіонариїв.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Л. М. Гумільовим, пасіонарний імпульс математично може виступати кількісною мірою, на підставі якої можна побудувати типологію, тобто правочинно класифікувати особистості:

на пасіонаріїв, гармонійних, субпасіонаріїв [1]. У гармонійних особистостей імпульси пасіонарності й інстинкту самозбереження врівноважуються. Пасіонарії і субпасіонарії — надмірно активні і надмірно пасивні категорії населення — у суспільстві, що переживає стаціонарну фазу розвитку, становлять статистичні меншості — по 15 %. Середину статистичного континууму, що підкоряється закону великих чисел, становлять індивіди, у яких обидві крайності з'єднуються таким чином, що врівноважують одна одну. Ми припускаємо, що в окремих, рандомізованих і достатньо великій вибірці частки пасіонаріїв, гармонійних особистостей, субпасіонаріїв мають співвідноситися у відсотковому вираженні, як 15:70:15. Тому ми, мабуть, мали припустити, що в дослідженій вибірці частка пасіонаріїв становитиме 15 %.

Субпасіонаріїв Л. М. Гумільов характеризує як людей з негативною пасіонарністю, вчинками яких керують імпульси, вектор яких є протилежним пасіонарній напрузі [1]. Вони не займаються виробничою працею, тобто поводяться як соціальні паразити, існуючи за рахунок інших представників етносу. Якщо припустити, що вибірка досліджених складається лише з пасіонаріїв та гармонійних особистостей, частка пасіонаріїв має складати $15:(70+15) \cdot 100 \% = 17,6 \%$.

Треба враховувати, що згідно з уявленням Л. М. Гумільова, пасіонарність має важливу властивість: вона «заразлива». Це значить, що люди гармонійні, виявившись у безпосередній близькості від пасіонаріїв, починають поводитися так, ніби вони були пасіонарні. Тому розрахована частка у 17,6 % уявляється такою, що адекватно відображає мінімальну кількість осіб у дослідженій вибірці, які здатні на яскраву пасіонарну поведінку.

Відповідно, щоб виокремити групу пасіонаріїв та провести аналіз їх особистісних якостей, з усієї вибірки було виокремлено 17,6 досліджуваних з найбільшим рівнем за шкалою пасіонарності. Для цього вибірку було розділено на дві половини межею у 82,4 процентіля. Значенням, що відповідає процентілю 82,4 є точка у 33,783 балів на шкалі пасіонарності. Отже всі досліджені, в яких рівень пасіонарності був вищим цієї критичної точки, були віднесені до пасіонаріїв, а ті, в яких цей рівень був меншим, — віднесені до гармонійних особистостей. Співвідношення пасіонаріїв і гармонійних склало 35 і 164 осіб відповідно.

Для аналізу особистісних якостей, властивих пасіонаріям, були розраховані описові статистики для показників чотирьох психодіагностичних методик: особистісного опитувальника Кеттелла, методу діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі, методики «Рівень суб'єктивного контролю», опитувальника «Самоактуалізаційний тест». Описові статистики для факторів особистісного опитувальника Кеттелла для пасіонаріїв наведені у вигляді стовпчикової діаграми у рисунку 1.

З рисунку 1 видно, що профіль особистісних якостей пасіонаріїв, що працюють в органах внутрішніх справ, характеризується дуже високими значеннями факторів С (сила Я — слабкість Я) та Н (сміливість — боязкість) (в цій підвибірці значення цих факторів варіювало у межах від 8 до 10 стенив, а медіанне значення було рівним 10 стенив). Це вказує на ста-

більше тяжіння до спілкування, вміння будувати стосунки за своїм сценарієм, здатність протистояти складним ситуаціям та долати перешкоди. Все це в цілому вказує на стеничний стиль реагування на зовнішні стимули.

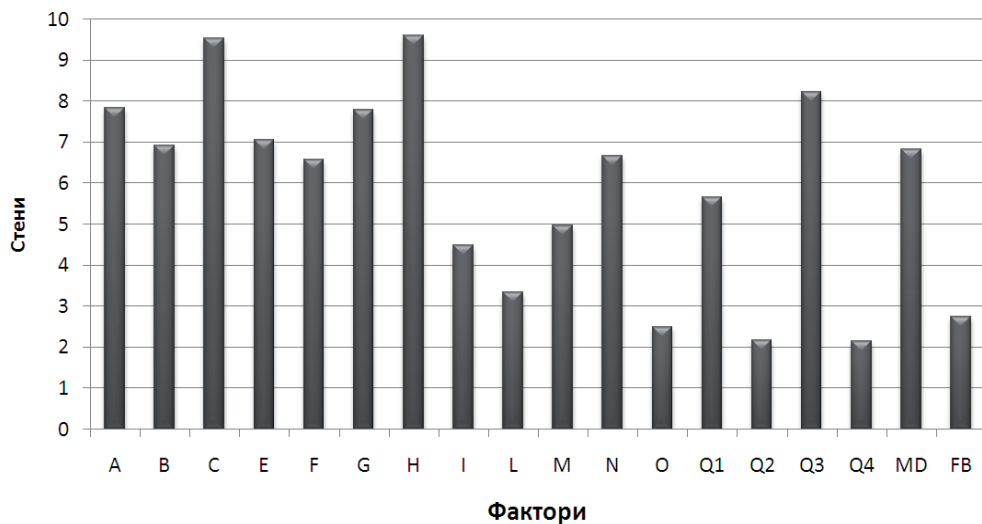

Рис. 1. Середній профіль пасіонаріїв за методикою Кеттелла

Звертає на себе увагу провідна роль факторів самоконтролю Q3 (контроль бажань — імпульсивність), G (сила Над-Я — слабкість Над-Я») (вони мали високі значення як середні, так і медіанні). Дані тенденції свідчать про те, що пасіонаріїв характеризують такі якості, як організованість, відповідальність, здатність до контролю своїх емоцій, прагнення дотримуватися існуючих соціальних норм і правил. Такі особистості піклуються про свою професійну репутацію. Підвищені значення фактора B свідчать про те, що для пасіонаріїв важливими якостями є здатність до навчання, здатність до абстрактного синтезу інформації, виражені інтелектуальні інтереси. Поряд із цим підвищені значення фактора Q1 (радикалізм — консерватизм) у групі пасіонаріїв свідчать про те, що вони прагнуть бути інформованим про всі події, що відбуваються, отримувати нові знання, мотивованими до експериментування, новаторських форм професійної діяльності.

Поєднання середньогрупових високих значень за фактором E і низьких значень за фактором Q2 (самостійність — залежність від групи) вказує на здатність пасіонаріїв вести за собою інших людей, але при цьому не втрачати з поля зору колективні інтереси.

Описові статистики для показників методу діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі у пасіонаріїв наведені у вигляді стовпчикової діаграми на рисунку 2: пасіонарії характеризуються найбільшими середньогруповими та медіанними показниками за владно-лідуючим октантом методики Лірі. Але ні середньогрупові, ні медіанні значення не перевищували критичну межу у 12 балів, тобто можна вважати, що виявляючи свій стиль між-

особистісного спілкування, пасіонарії адаптують його до умов зовнішнього середовища. Вони виявляють впевненість у собі, вміння бути хорошим наставником і організатором, якості керівника.

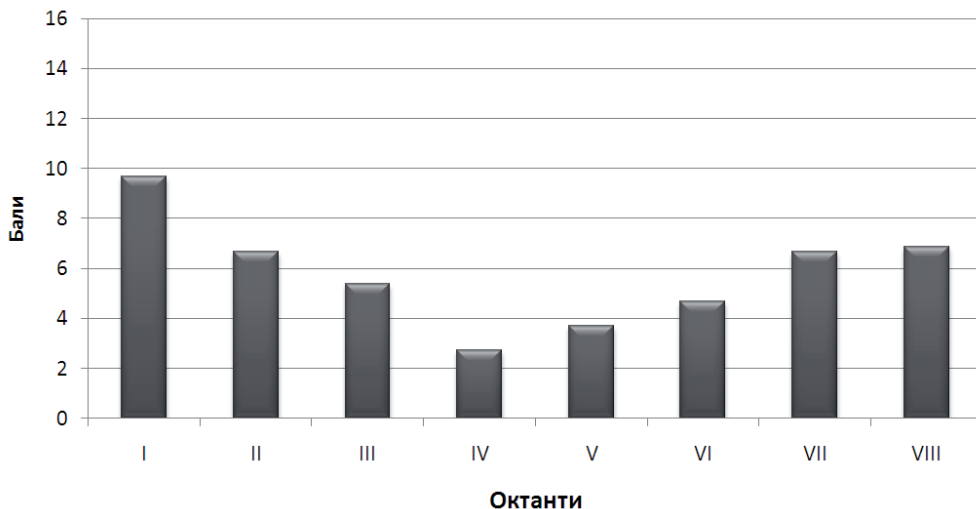

Рис. 2. Середній профіль пасіонаріїв за методикою Лірі

Примітка: I — владно-лідуючий октант; II — незалежно-домінуючий; III — прямолінійно-агресивний; IV — недовірливо-скептичний; V — покірно-сором'язливий; VI — залежно-слухняний; VII — співпрацююче-конвенційний; VIII — відповідально-великодушний

Октанти I, VII та VIII знаходилися за своїми середніми та медіанними значеннями у межах від 6 до 8 балів. Незалежно-домінуючий стиль міжособистісних відносин знаходить своє вираження у пасіонаріїв як впевнена, незалежна поведінка. Співпрацюючий-конвенційний у прагненні до тісної співпраці з референтною групою, до дружніх стосунків з оточуючими. Відповідально-великодушний варіант міжособистісної поведінки виявляється у вигляді готовності допомагати оточенню, розвиненим почуттям відповідальності. Низькі середньогрупові значення у групі пасіонаріїв за октантами IV (недовірливо-скептичний) та V (покірно-сором'язливий) свідчать про досить довірливе ставлення з їх боку до оточення, яке поєднується з певним нон-конформізмом, небажанням підкорятися волі інших.

Описові статистики для показників методики «Рівень суб'єктивного контролю» у пасіонаріїв наведені у вигляді стовпчикової діаграми у рисунку 3. Слід зазначити, що рівень загальної інтернальності у групі пасіонаріїв є середнім. Тобто найбільш пасіонарні працівники ОВС характеризувалися балансом між інтернальністю та екстернальністю. Дана тенденція може свідчити про те, що пасіонарії дотримуються думки, що певна частина важливих подій у їхньому житті є результатом їхніх власних дій, і що вони можуть ними керувати, і у такий спосіб відчувають відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя в цілому.

Найбільш вираженою тенденцією для пасіонаріїв є інтернальність в області досягнень. Таким чином, вони вважають, що вони самі домоглися всього того хорошого, що було і є в їхньому житті, і що вони здатні з успіхом переслідувати свої цілі в майбутньому, що відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями та ситуаціями.

Низькі значення за шкалами інтернальності відзначаються в області невдач та виробничих відносин. Пасіонарії більш схильні приписувати відповідальність за негативні події іншим людям або вважати їх результатом невдачі. Вони також схильні приписувати важливе значення щодо ситуацій на роботі зовнішнім обставинам — керівництву, колегам по роботі, везінню-невдачі. Але за показниками за цими шкалами пасіонарії є більш інтернальними, ніж гармонійні особистості.

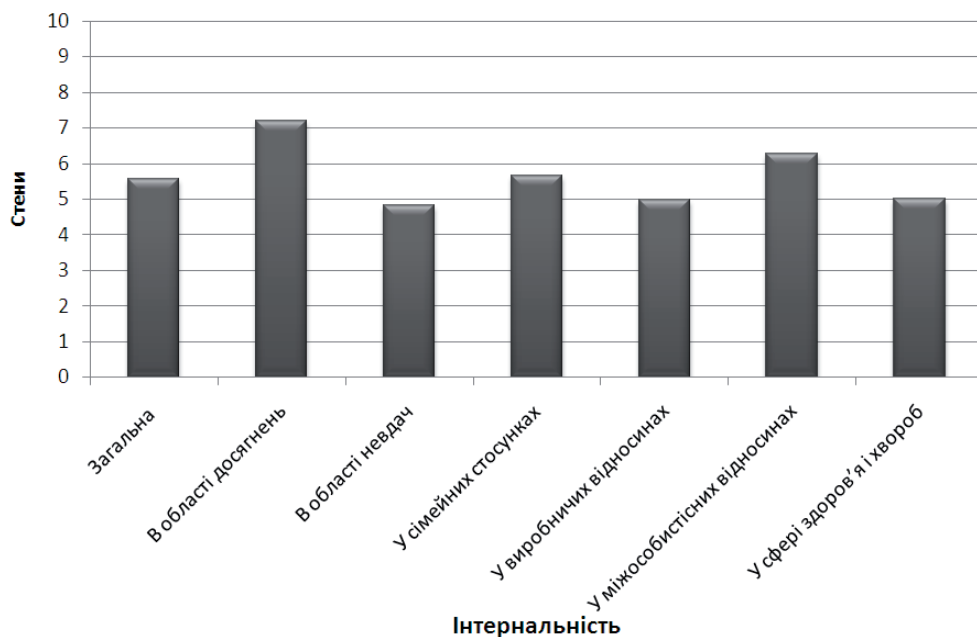

Рис. 3. Середній профіль пасіонаріїв за методикою УСК

Дані методики «Самоактуалізаційний тест» у пасіонаріїв показали наступне. Найбільш виразними у групі пасіонаріїв є такі шкали самоактуалізаційного тесту: самоповага (70,7 %), орієнтація в часі (66,7 %) та самоприйняття (59,5 %). Наступними по мірі зменшення були такі шкали: гнучкість поведінки (58,5 %), синергія (57,6 %), ціннісна орієнтація (55,3 %), підтримка (53,8 %), спонтанність (53,7 %), уявлення про природу людини (53,4 %), контактність (50,7 %), прийняття агресії (50,4 %), пізнавальні потреби (49,6 %), сензитивність (46,4 %), креативність (44,9 %).

Висновки. Узагальнюючи проведений аналіз особистісних якостей працівників ОВС, необхідно відзначити, що вони характеризуються наступни-

ми якостями. Яскраві пасіонарії вміють будувати стосунки за своїм сценарієм, вести за собою інших людей, але при цьому не втрачати з поля зору колективні інтереси. Для них властива організованість, відповідальність, здатність до контролю своїх емоцій, прагнення дотримуватися існуючих соціальних норм і правил. Вони фрустраційно толерантні, здатні протистояти складним ситуаціям та долати перешкоди, приймають рішення з урахуванням моральних норм і правил, воліють раціонально планувати свою діяльність. Пасіонарії виявляють впевненість у собі, незалежність, вміння бути хорошим наставником і організатором. Вони виявляють інтернальність в області досягнень і в області міжособистісних відносин. Для них характерна здатність цінувати свої достоїнства, позитивні якості характеру, поважати себе за них, вони сприймають своє життя цілісно у часовій перспективі та схвалюють себе такими, якими вони є, незалежно від оцінки своїх власних достоїнств і недоліків (можливо, і всупереч їм).

Список використаних джерел і літератури

1. Гумилев Л. Н. Этногенез и проблемы этнической психологии / Л. Н. Гумилев, М. И. Коваленко // Актуальные проблемы этнической психологии. — Тверь, 1992. — С. 43–47.
2. Голиков Н. В. Важнейшие проблемы, поднятые А. А. Ухтомским, и их значение для современной физиологии / Н. В. Голиков // 90-летие академика А. А. Ухтомского. — Л., 1975. — С. 30–44.
3. Русалов В. М. О природе темперамента и его месте в структуре индивидуальных свойств человека / В. М. Русалов // Вопросы психологии. — 1985. — № 1. — С. 45–58.

References

1. Gumilov L. N. Ethnogenesis and problems of ethnic psychology [Ethnogenesis and problems of ethnic psychology]. — Tver, 1992. — S. 43–47.
2. Golikov N. V. Vazhneichie problemi, podniate Uhtomskin, i ih znachenie dlia sovremennoy fiziologii [Major problems, heaved up A. A. Uhtomskin, and their value for modern physiology]. — L., 1975. — S. 30–44.
3. Rusalov V. M. O prirode temperamenta i ego mesta v strukture individualnykh svoystv cheloveka [About nature of temperament and his place in the structure of individual properties of man] // Voprosy psichologii. — 1985. — № 1. — S. 45–58.

О. Г. Васютинская

кандидат психологических наук,
начальник отдела психологического обеспечения УМВД
Украины в Одесской области

ПАССИОНАРНЫЕ ЧЕРТЫ РАБОТНИКОВ ОВД

Резюме

Статья посвящена выделению и психологической характеристике основных внутренних детерминант становления личностной пассионарности, которые могут выступать в качестве эмпирических гарантов и структурных компонент пассионарности как дифференциально-психологического явления.

К ним отнесена потребность личности в самоактуализации, особенности локализации ответственности, персонификации и стиля межличностного взаимодействия.

Ключевые слова: пассионарность, внутренняя структура, самоактуализация, locus контроля, персонификация, стиль взаимодействия.

O. G. Vasyutinskaya

PhD in Psychology, head of the Department of psychological support
of the Ministry of internal Affairs of Ukraine in the Odessa region

PASSIONATE TRAITS OF POLICE OFFICERS

Abstract

The article is devoted to the selection and psychological characteristics of the main internal determinants of the formation of personal energy that can be empirical underwriters and structural components of passionarity as differential-psychological phenomena. Among them are the need of the individual for self-actualization, especially localization responsibility of personalization and style of interpersonal interaction.

Key words: drive, internal structure, self-actualization, locus of control, personalization, interaction style.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014

УДК 159.942.5:621.3-057.11

Ю. В. Горячева

соискатель кафедры социальной помощи практической психологии ИИПО ОНУ ім. І. І. Мечникова, младший научный сотрудник лаборатории психофизиологии УкрНИИ медицины транспорта, e-mail: lab.GJV@ukr.net

А. Г. Пузанова

научный сотрудник, зав. лаборатории психофизиологии УкрНИИ медицины транспорта, e-mail: lab.psycho@ukr.net

Н. В. Нежданова

соискатель кафедры клинической психологии ИИПО ОНУ ім. І. І. Мечникова, e-mail: natalia-psiholog@mail.ru

**ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОГО
НАПРЯЖЕНИЯ В СТРУКТУРЕ ПВК СПЕЦИАЛИСТОВ
ОПЕРАТОРСКОГО ПРОФИЛЯ**

Нарастание профессионального стресса, формирование длительных стрессовых перегрузок, увеличение психоэмоционального напряжения в деятельности специалистов операторского профиля находятся под пристальным вниманием и в постоянном обсуждении, в связи с влиянием вышеперечисленных факторов на психологическое, физиологическое и биологическое состояние человека. Пребывая в таком состоянии, человек не может проявить себя как надежного специалиста с устойчивой структурой ПВК, порой в небезопасной ситуации. Психологические особенности, возникшие в процессе несоответствия, или хроническое психоэмоциональное напряжение превращаются в фактор, нарушающий адаптацию специалиста в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: психологические особенности, психоэмоциональное напряжение, структура ПВК, специалисты операторского профиля.

Актуальность. Профессионально важные качества специалистов операторского профиля на современном этапе достаточно широко исследованы. «Оператор» — это человек, взаимодействующий со сложной техникой через информационные процессы [3].

Разные авторы [3; 16; 17] относят операторский труд к системе «человек — машина» (СЧМ), в том числе специалисты операторского профиля морских и наземных служб, где предъявляются повышенные требования. Основные показатели работы систем «человек — машина»: быстродействие (определяется временем прохождения информации по замкнутому контуру «человек — машина», т. е. время, отсчитываемое от момента приема сигнала до реакции на сигнал); надежность и точность работы оператора (степень вероятности правильного решения задач оператором); своевременность решения задачи (как вероятность того, что поставленная задача будет решена вовремя, т. е. не позже установленного времени); безопасность труда оператора (как снижение вероятности травм и аварий); степень автоматизированности СЧМ (как относительное количество

информации, перерабатываемой автоматическими устройствами); экономические показатели (полные затраты на проектирование, создание и эксплуатацию СЧМ) [2].

Таким образом, специалист операторского профиля — это человек, взаимодействующий со сложной техникой через информационные процессы. Необходимы хорошая координация и обдуманность действий, эмоциональная сдержанность, устойчивость в чрезвычайных ситуациях, повышенное чувство ответственности, психологические и психофизиологические качества, актуализируемые в данной деятельности и обеспечивающие ее выполнение.

Профессиограмма операторов наземных служб (электромеханики по лифтам): монтируют и ремонтируют лифтовое оборудование, устанавливают и регулируют автоматические замки дверей лифтовых шахт, этажных переключателей, ограничителя скорости, ловителей сигналов аппаратуры, осуществляют разборку, сборку и регулировку подъемного механизма и тормозного устройства, производят замену канатов, крепят их к кабине и противовесу, прокладывают кабели в трубах, определяют неисправности в сетях освещения.

Стоит особенно отметить, что специалисты операторского профиля морских служб (электромеханики) работают в экстремальных условиях труда, и несут огромную ответственность за своевременное, быстрое, безошибочное выполнение своих должностных обязанностей, неисполнение которых может привести к аварии на судне.

Самое главное для операторов — это повышенные требования к вниманию, его сосредоточению, распределению, переключению. Высокие требования к зрению, линейному и объемному глазомеру, слуху, обонянию, осязанию, мышечной чувствительности, к самым разным формам и видам памяти и мышления. Поэтому особенно важны для специалистов операторского профиля морских и наземных служб эмоциональная сдержанность, устойчивость в чрезвычайных ситуациях, повышенное чувство ответственности, поскольку в результате цена ошибки или безответственности очень возрастает.

Целью исследования является изучение особенностей проявления психоэмоционального напряжения в структуре ПВК специалистов операторского профиля.

Материалы и методы исследования:

В исследовании приняли участие 127 операторов наземных и морских служб в возрасте от 22 до 66 лет. Из них 71 человек — это операторы морских служб (группа А) и 56 операторов наземных служб (группа В). Средний возраст операторов морских служб группы А — Мср. — 39,09 года; группы операторов наземных служб В — Мср. — 44,77 года. Все обследованные практически здоровые лица, не предъявлявшие жалоб на момент обследования. Исследование проводилось во время планового ежегодного медосмотра.

Были использованы следующие методики:

1. Модифицированный восьмицветовой тест Люшера.

Методика предназначена для изучения неосознаваемых, глубинных проблем личности, актуального состояния, базисных потребностей, индивидуального стиля переживания, типа реагирования [14].

2. Методика экспресс-диагностики невроза Хека-Хесса (Der Beschwerdefragebogen, BFB Kurt Hoesck, Helga Hess 1975), используемая в целях предварительной доврачебной диагностики [5].

3. Шкала оценки уровня реактивной и личностной тревожности (Ч. Д. Спилбергер, Ю. Л. Ханин) [15; 18].

4. Опросник «САН» — этот бланковый тест, предназначен для оперативной оценки самочувствия, активности и настроения [5].

5. Таблица Шульте (R. Schulte), Шульте — Псядло, Шульте — Горбова и «Перепутанные линии». Исследуются особенности внимания, темп сенсомоторных реакций, скорость ориентировочно-поисковых движений взора, подвижности основных нервных процессов (возбуждения и торможения) и характеристика работоспособности нервных клеток коры мозга [9].

6. Исследование сердечно-сосудистой системы включало в себя определение пульса и артериального давления (по методу Н. С. Короткова) до и после обследования.

Статистическая обработка полученных данных проводилась с помощью пакета стандартных компьютерных программ в Microsoft Excel, SPSS (vtr.22,0).

Испытуемым разъяснялись цель и характер исследования, а также сохранение конфиденциальности результатов, которые не отразятся на их карьере.

Результаты исследования: Анализ полученных результатов функционирования сердечно-сосудистой системы показал, что изначально артериальное давление операторов морских служб (группа А) составило Мср — 128,8/78,6, у операторов наземных служб (группа В) Мср — 123,8/80,3.

Таблица 1

Показатели САД и ДАД с учетом возраста между двумя группами специалистов операторского профиля: морской и наземной службы

	Группа А	Группа В	Критерий Стьюдента, t	Значимость (2-сторонняя) p
САД, мм рт. ст., Мср.	128,8±14,14	123,84±9,91	2,6****	0,009
ДАД, мм рт. ст., Мср.	78,63±7,07	80,36±6,31	-1,2	0,221
Возраст	39,09±7,78	44,77±12,02	-2,7****	0,008

Примечание: * — $p < 0,1$; $P \geq 90$ % — тенденция; ** — $p < 0,05$; $P \geq 95$ % — критическая область; *** — $p < 0,01$; $P \geq 99,9$ % — достоверные; **** — $p < 0,001$; $P \geq 99,99$ % — высокие достоверные различия.

При этом обращает на себя внимание тот факт, что группа А — операторы морских служб — 39,09±7,78 моложе, чем группа В операторов наземных служб — 44,77±12,02.

В процессе обследования показатели АД фиксировались дважды — до и после тестирования. Сравнительный анализ результатов деятельности сердечно-сосудистой системы у операторов морских служб (группа А)

выявил более напряженное психоэмоциональное состояние к окончанию осмотра. Показатели артериального давления и пульса достоверно увеличились — САД — 146,9, ДАД — 89,6, ЧСС — 79,7 (табл. 2). По направленности сдвигов пульса и АД можно установить тип ответной реакции на психоэмоциональное напряжение, возникшее при прохождении тестов. Тестирование является мощным эмоциональным стрессом [5], который можно сравнить со стрессом в профессиональной деятельности, и является непредсказуемым фактором риска. Так как реакция на стресс сердечно-сосудистой системы не превышала границ допустимой нормы, данное изменение можно расценить как положительное, оказывающее мобилизующий эффект на общее функциональное состояние.

Таблица 2

Показатели АД, ЧСС у операторов морских служб до и после тестирования

	Группа А до начала тестирования	Группа А после тестирования	Критерий Стьюдента, t
САД, мм рт. ст., Мср.	128,8±14,14	146,89±9,19	-8,68
ДАД, мм рт. ст., Мср.	78,63±7,07	89,64±10,61	-6,85
ЧСС	78,34±19,08	79,72±24,07	-0,35

Так, при высоком эмоциональном напряжении, физической нагрузке, состоянии стресса изменяется механизм регуляции артериального давления — в окончаниях симпатических нервных волокон происходит резкое увеличение выделения специального вещества (медиатора) — норадреналина [7]. В этих же условиях в надпочечниках усиливается синтез и выброс в кровь еще одного гормона — адреналина. Адреналин и норадреналин повышают сократимость сердца, повышают тонус мелких сосудов. Следствием этих изменений сердечно-сосудистой системы является повышение артериального давления.

Одной из причин нарушения регуляции артериального давления является длительное и чрезмерное психоэмоциональное напряжение, возникшее в условиях стрессовой ситуации (Boone J. L., 1991; Kawecka-Jaszcz K., 1991; Peres Olea J., 1992; Amigo I., Herrera J., 1993; Кручинина Н. А., Порошин Е. Е., 1994; Camprese V. M., 1994). Ранжирование цветов по предпочтению в тесте представляет собой отражение целостной психоэмоциональной структуры личности [11]. МЦВ выявляет порог восприимчивости зрительного анализатора, который в значительной степени обусловлен преобладанием трофотропных (стремление к покою) или эрготропных (стремление к активности) тенденций в рамках вегетативного баланса. У операторов морских служб (группа А) показатель вегетативного коэффициента составил $0,83 \pm 0,4$ ($t = -3,4$) — с преобладанием трофотропного реагирования, а у операторов наземных служб (группа В) вегетативный коэффициент составил $1,07 \pm 0,404$, что является балансом вегетативного тонуса. Выбор определяет неосознанный уровень мотивационной направленности, фон настроения, функциональное состояние, некоторые наиболее устойчивые характерологические свойства.

Суммарное отклонение от аутогенной нормы цветовых предпочтений опирается на исследование Вальнефера и является эталоном нервно-психического благополучия [13]. Аутогенная норма — это эмоциональное состояние, в котором организм человека чувствует себя наиболее комфортно. Аутогенная норма у операторов морских служб (группа А) завышена — $15,8 \pm 6,1$, ($t=5.0$), что свидетельствует о напряжении физических и психических ресурсов. У операторов наземных служб (группа В) она находится в норме — $10,43 \pm 6,003$. Состояние общего психоэмоционального напряжения находит отражение в состоянии психической работоспособности специалистов обеих структур. Так показатели работоспособности у операторов наземных служб (группы В) достоверно выше ($14,70 \pm 2,8$), чем у операторов морских служб (группы А) — $12,37 \pm 2,972$ при $t=-4.5$. Таким образом, можно предположить, что группа операторов морских служб более подвержена влиянию психоэмоционального напряжения и это сказывается на психологическом и физиологическом комфорте данной группы испытуемых.

Таблица 3

Сравнительные показатели между двумя группами с учетом критерия Стьюдента

Профессия		Среднее значение	Стандартная отклонения	Среднекв. ошибка среднего	Критерий Стьюдента, t	Знач. (2-сторонняя)
ПЭС1	1	17,92	4,625	0,549	-2,9	0,004
	2	20,07	3,453	0,461		
ПЭС2	1	17,28	2,874	0,341	-0,2	0,823
	2	17,39	2,654	0,355		
ВегетКоеф	1	0,83	0,382	0,045	-3,4	0,001
	2	1,07	0,404	0,054		
СумОтк	1	15,80	6,105	0,725	5,0	0,000
	2	10,43	6,003	0,802		
ПсихУтом	1	5,49	2,656	0,315	4,6	0,000
	2	3,45	2,319	0,310		
Тревожность	1	4,10	2,185	0,259	1,6	0,102
	2	3,41	2,521	0,337		
Псих напряжение	1	2,85	1,754	0,208	2,8	0,006
	2	2,02	1,531	0,205		
Эмоциональный стресс	1	3,37	2,480	0,294	4,5	0,000
	2	1,55	1,935	0,259		
Работоспособность	1	12,37	2,972	0,353	-4,5	0,000
	2	14,70	2,873	0,384		
Уровень Тревоги	1	2,00	2,324	0,276	3,2	0,002
	2	0,89	1,358	0,181		
Уровень неблагоприятной компенсации	1	0,92	1,204	0,143	3,6	0,001
	2	0,23	0,874	0,117		
Уровень конфликтов	1	0,66	1,133	0,134	2,2	0,032
	2	0,29	0,706	0,094		

У операторов морских служб продолжительное влияние стрессоров различного характера находит выход в эмоциональном отреагировании по асоциальному типу. У этой группы испытуемых достоверно выше уро-

вень неблагоприятной компенсации ($t=3,6$) и конфликтов ($t=2,2$), которые являются компенсаторными и выступают в качестве защитного механизма (таблица 3). Психоэмоциональный стресс является защитно-приспособительной реакцией [7; 10], мобилизующей организм на преодоление разнообразных, нарушающих жизнедеятельность, препятствий, при возникновении многих конфликтных ситуаций, в которых субъект ограничен в возможностях удовлетворения своих основных жизненно важных биологических и социальных потребностей (Sherwood A., 1995; Судаков К. В., 1997). Однако, несмотря на комплекс неблагоприятных факторов, которые характеризуют профессиональную деятельность моряков, можно судить об их высокой профессиональной надежности. Развитие высших психических функций (внимания, темпа сенсомоторных реакций, скорость ориентировочно-поискового движения взора, оперативная память и подвижность основных нервных процессов), которые входят в структуру ПВК, позволяют прогнозировать успешность в операторской деятельности [8]. Показатели тестов Шульте — Горбова и «Перепутанные линии» в группе А (операторы морских служб) достоверно выше, чем в группе В (операторов наземных служб), что можно объяснить постоянной нагрузкой, т. к. труд моряков связан с экстремальными и постоянно меняющимися условиями и требованием быть в режиме ожидания (standby).

Таблица 4

Результаты тестов Шульте, Шульте — Псядло, Шульте — Горбова и «Перепутанные линии» по двум группам операторов — морских и наземных служб

Профессия		Ср. знач.	Станд. отклон.	Среднекв. ош. сред.	Кр. Стьюдента, t	Знач. (2-ст.)
Шульте, сек.	1	39,60	12,37	1,63	–	
	2	41,37	9,60	1,10		
Шульте — Псядло, сек.	1	49,69	21,09	2,77	–	
	2	55,80	20,66	2,37		
Шульте — Горбова, сек.	1	127,55	35,03	4,60	–3,3	0,01
	2	151,29	44,41	5,10		
Модифицированный тест Рисса, сек.	1	106,50	30,21	3,97	–2,3	0,05
	2	123,37	49,84	5,72		

Наряду с этим результаты нашего исследования подтверждают, что исходя из профессиограммы операторов морских служб, морские операторы, как представители наиболее сложных профессий современности, трудятся в специфических, необычных условиях длительного отрыва от адаптивной среды, привычного социального окружения. Социальные ограничения и неудобства, относительная изоляция от всего привычного, потребного, жизненно необходимого любой вопрос и ситуацию делают более острыми и обнаженными, требуют от человека больших психических затрат и существенным образом влияют на характер деятельности экипажа в целом и каждого его члена. В отличие от морских операторов, несмотря на схожие ПВК, операторы наземных служб отличаются низким уровнем личностной (ЛТ) $20,68 \pm 1,41$ и реактивной тревожности (РТ) $22,80 \pm 0,71$, отсутстви-

ем невротической симптоматики (опросник Хека — Хесса — $8,91 \pm 2,83$) и позитивно окрашеного психоэмоционального состояния (опросник САН — «С-самочувствие» — $5,87 \pm 0,57$, «А-активность» — $5,20 \pm 0,85$ и «Н-настроение» — $5,68 \pm 0,64$).

В нашем исследовании реактивная и личностная тревожность диагностировалась двумя различными методиками: проективным методом цветочных выборов Люшера и вербальным опросником Спилберга — Ханина. По результатам исследования мы можем предположить о, что группа А — операторы морских служб — предрасположены к тревожности, как свойству личности ($t=1,60$). В связи с этим операторы морских служб (группа А) склонны проявлять реактивную тревожность ($t=3,2$) более эмоционально и бурно, чем операторы наземных служб (группа В), которые менее склонны к проявлению тревожных состояний. Возможно, причиной дезадаптивных форм поведения являются как исходные личностные особенности, так и чрезмерное экзогенное стресс-воздействие, истощающее адаптационные ресурсы. Тревожность лежит в основе любых изменений психического состояния, обусловленного психическим стрессом [4; 12]. Крайняя степень выраженности тревожности как состояния и как свойства личности является показателем психологического и эмоционального неблагополучия человека и оказывает дестабилизирующее влияние на профессиональную деятельность [6].

Таблица 5

Сравнительные показатели личностной и ситуативной тревожности по двум группам операторов морских и наземных служб

МЦВ Люшера — Спилберга	Группа А — операторы морских служб	Группа В — операторы наземных служб	Критерий Стьюдента, t
Тревожность	$4,10 \pm 2,18$	$3,41 \pm 2,52$	1,60
Уровень тревоги	$2,0 \pm 2,32$	$0,89 \pm 1,36$	3,2
РТ — реактивная тревожность	—	$22,80 \pm 0,71$	—
ЛТ — личностная тревожность	—	$20,68 \pm 1,41$	—

С точки зрения Ю. Л. Ханина, оптимальная ситуативная тревожность обеспечивает надежное, стабильное и качественное выполнение деятельности с достижением доступных для человека результатов. Таким образом, тревожность не является изначально негативной чертой личности. Оптимальный ее уровень является естественным и необходимым условием активности личности [18].

Предвестники дезадаптации (т. е. нарушения нормального взаимодействия человека с окружающей средой, перенапряжения в связи со сложной учебной или трудовой деятельностью) часто проявляются в виде психологического дискомфорта раньше, чем это обнаружится другими способами, и даже раньше, чем это дойдет до сознания самого человека. Поэтому методы психодиагностики (т. е. диагностики психических свойств и состояния человека) являются надежным и тонким инструментом предупреждения

нервного срыва, общетерапевтических заболеваний, повышения эффективности трудовой деятельности и профессионального долголетия [1].

Выводы:

1. Показатели (САД, ДАД, ЧСС) группе испытуемых А (операторы морских служб) при стрессовой нагрузке достоверно выше, нежели у операторов наземных служб.

2. Психоэмоциональное напряжение, проявляющееся в виде повышения уровня тревожности и вегетативных реакций, в группе А проявляется как неблагоприятный признак и становится причиной конфликтов и других дезадаптивных форм стрессового отреагирования.

3. Несмотря на комплекс стрессоров, негативно влияющих на общее психоэмоциональное состояние операторов морских служб, ПВК являются устойчивыми, что дает возможность предположить высокий уровень профессиональной надежности специалистов.

Список использованных источников и литературы

1. Алексанин С. С. Анализ профессиональной нагрузки спасателей МЧС России, гигиеническая оценка тяжести и напряженности их труда / С. С. Алексанин // Медико-биологические и социально-психологические проблемы безопасности в чрезвычайных ситуациях. — 2007. — № 1. — С. 58–63.
2. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности / В. А. Бодров. — М.: ПЕР СЭ, 2001. — 511 с.
3. Носкова О. Г. Психология труда.: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / О. Г. Носкова; под ред. Е. А. Климова. — М.: Изд. центр «Академия», 2004. — 384 с.
4. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов. — М.: Гуманит. изд. центр «Владос», 2003. — Кн. 1: Общие основы психологии. — 688 с.
5. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие / под ред. Д. Я. Райгородского. — Самара: Бахрах-М, 2001. — 672 с.
6. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. — М.: МОДЭК, 2000. — 141 с.
7. Психофизиология: учебник для вузов / под ред. Ю. И. Александрова — 3-е изд. — СПб.: Питер, 2007. — 464 с.
8. Псядло Э. М. Практикум по психологии внимания: методическое пособие / Э. М. Псядло. — Одесса: ВМВ, 2009. — 172 с.
9. Псядло Э. М. Методика определения перцептивно-имажинитивных качеств операторов / Э. М. Псядло // Вісник морської медицини. — 2009. — № 3. — С. 9–13.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб.: Питер, 2009. — 713 с.
11. Руководство по использованию восьмицветового теста Люшера / сост. Дубровская О. Ф. — М.: Когито-Центр, 2008. — 74 с.
12. Связь тревожности как свойства личности с некоторыми психофизиологическими характеристиками // Психофизиология / Катугин Ю. А., Умнов В. П. — Л., 1979. — С. 46–49.
13. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л. Н. Собчик. — СПб.: Речь, 2008. — 624 с.
14. Собчик Л. Н. МЦВ — метод цветовых выборов. Модифицированный восьмицветовой тест Люшера: Практическое руководство / Л. Н. Собчик. — СПб.: Речь, 2001. — 112 с.
15. Спилбергер Ч. Д. Концептуальные и методологические проблемы исследования тревоги / Ч. Д. Спилбергер. — М.: Спорт, 1983. — С. 55–70.
16. Стрелков Ю. К. Инженерная и профессиональная психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ю. К. Стрелков. — М.: Издательский центр «Академия»; Высшая школа, 2001. — 360 с.

17. Стрелков Ю. К. Психологическое содержание операторского труда / Ю. К. Стрелков. — М.: Изд. МГУ, 1993. — 392 с.
18. Ханин Ю. Л. Исследование тревоги в спорте / Ю. Л. Ханин // Вопросы психологии. — 1978. — № 6. — С. 94–106.

References

1. Alexanin S. S. Analysis of professional rescuers load the Russian Emergencies Ministry, hygienic assessment of difficulty and intensity of their work.// Biomedical and psychosocial problems of safety in an emergency. — 2007. — № 1. — 58–63 p.
2. Bodrov V. A. Psychology of professional suitability / V. A. Bodrov. — M.: PER SE, 2001. — 511 p.
3. Noskov O. G. Work Psychology.: Textbook for students of institutions of higher education/ edited by E. A. Klimov. — M.: Publ. Center «Academy», 2004. — 384 p.
4. Nemov R. S. Psychology. — M.: Humanities Publishing Center «Vlados», 2003. — Book 1: General principles of psychology. — 688 p.
5. Practical psychological testing. Techniques and tests: Textbook/ edited by D. Y. Raigorodskii. — Samara: Bachrach-M, 2001. — 672 p.
6. Parishioners A. M. Uneasiness in children and adolescents: the psychological nature and age dynamics. — M.: MODEK, 2000. — 141 p.
7. Psychophysiology: A Textbook for high schools / ed. YI Alexandrov — 3rd ed., ext. and rev. — SPb.: Peter, 2007. — 464 p.
8. Psyadlo E. M. Workshop on the psychology of attention: handbook. — Odessa. — VMV, 2009. — 172p.
9. Psyadlo E. M. Method of determining the perceptual-imazhinitivnyh qualities operators// Journal of Maritime Medicine. — 2009. — № 3. — P. 9–13.
10. Rubinstein S. L. Fundamentals of general psychology. — SPb.: Peter, 2009. — 713 p.
11. Guidance on the use eight colors Luschers test / comp. Dubrovskaja O. F. — M.: Cogito-Center, 2008. — 74 p.
12. Communication anxiety as personality traits with some physiological characteristics // Psychophysiology / Katygin Y. A., Umnov V. P. — L., 1979, — P. 46–49.
13. Sobchik L. N. Psychology of the personality. Theory and practice of psychodiagnostics. — St.Petersburg: Publisher «Speech», 2008. — 624 p.
14. Sobchik L. N. MTsV — a method of color elections. Lyusher's modified eight-color test: Practical guidance. — St. Petersburg.: Acad «Speech», 2001. — 112 p.
15. Spielberger Ch.D. Conceptual and methodological problems in the study of anxiety // Stress and anxiety in sporte. — M.: Sports, 1983. — P. 55–70.
16. Strelkov Y. C. Engineering and professional psychology: A manual for students in higher education/ Y. C. Strelkov. — M.: Publishing Center «Academy»; Graduate School, 2001. — 360 p.
17. Strelkov Y. C. Psychological content of the operator labor / Y. C. Strelkov. — M.: Publisher MSU, 1993. — 392 p.
18. Hanin Y. L. Study of anxiety in sport // Questions of psychology. — 1978. — № 6. — P. 94–106.

Ю. В. Горячева

здобувач кафедри соціальної допомоги практичної психології ІІПО
ОНУ ім. І. І. Мечникова, молодший науковий співробітник,
лабораторії психофізіології УкрНДІ медицини транспорту,

А. Г. Пузанова

науковий співробітник,
зав. лабораторії психофізіології УкрНДІ медицини транспорту,

Н. В. Нежданова

здобувач кафедри клінічної психології ІІПО ОНУ ім. І. І. Мечникова,

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПСИХОЕМОЦІЙНОЇ НАПРУТИ
В СТРУКТУРІ ПВЯ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТОРСЬКОГО ПРОФІЛЮ**

Резюме

Наростання професійного стресу, формування тривалих стресових перевантажень, збільшення психоемоційного напруження в діяльності фахівців операторського профілю знаходяться під пильною увагою і в постійному обговоренні. Знаходячись у такому стані, людина не може проявити себе як надійного фахівця із стійкою структурою ПВЯ, інколи в небезпечному професійному середовищі. Психологічні особливості, що виникли в процесі невідповідності, або хронічне психоемоційне напруження перетворюються на чинник, що може порушити адаптацію фахівця у професійній діяльності.

Ключові слова: психологічні особливості, психоемоційне напруження, структура ПВЯ, фахівці операторського профілю.

J. V. Goryacheva

degree-seeker of the social help and practical Psychology Department
of ІІРЕ of ONU by I. I. Mechnikov, junior researcher of the Laboratory
of Psychophysiology Ukrainian Research Institute of Transport Medicine,

A. G. Puzanova

Researcher, Head of the Laboratory of Psychophysiology Ukrainian Research
Institute of Transport Medicine,

N. V. Nezhdanova

degree-seeker of Clinical Psychology Department
of ІІРЕ of ONU by I. I. Mechnikov,

**FEATURES MANIFESTATIONS PSYCHOEMOTIONAL TENSION
IN THE STRUCTURE OF IVQS SPECIALISTS OPERATOR PROFILES**

Abstract

Increase of occupational stress, the formation of lengthy stress overload increase psychoemotional tension in the activities of specialists operator profile are under the scrutiny and in constant discussion, regarding the impact of the above factors on psychological, physiological and biological health of the person. Arriving in this condition man is hard to prove himself as a reliable professional with stable structure provided of PVQs, in fact, sometimes unsafe. Psychological features, arising in the process of non-compliance, or chronic psychoemotional tension turns into a factor infringing adaptation of specialist in professional activities.

The long-term condition of an emotional pressure negatively influences efficiency of operator activity and can lead even to psychoemotional failure.

Formation of an adequate response from the experts on the carrier profile of external factors and the duration of action of extreme, tend to cause a certain degree of psychological and emotional stress at which mobilizes the body's functions, and there are various degrees of increased psychological and emotional tension.

Emotional tension in normal forms helps the operator to effectively solve its tasks through the mobilization of reserves of an organism.

Key words: psychological features, psycho emotional tension, structure of PVQs, specialists operator's profiles.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2014

УДК 159.923

О. І. Кононенко

кандидат психологічних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: oksana.kroshka@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПЕРІОДУ ПІЗНЬОЇ ЗРІЛОСТІ

Статтю присвячено проблемі особливостей трансформації ідентичності та специфіки усього конструкту ідентичності під впливом кризи пізньої зрілості. Розглянуті особливості періоду пізньої зрілості. Наголошується, що пізня зрілість є одним з найбільш продуктивних періодів в творчості людини, інтеграції професіоналізму.

Ключові слова: особистість, ідентичність, самоідентичність, криза пізнього віку, особистісна зрілість.

Постановка проблеми. Психологічна організація особистості — одна з найбільш пластичних та динамічних структур в науці. Стабільність, цілісність щільно поєднуються в ній з могутніми компенсаторними можливостями, взаємодоповненням її компонентів, зі здатністю виходити за межі власних можливостей, постійно вдосконалювати себе.

Традиційно найбільш глибокий аналіз акмеологічних проблем особистості був зроблений Л. І. Анциферовою, яка стверджувала, що період зрілості особистості не може розглядатися як кінцевий стан, до якого спрямований розвиток і яким він закінчується [2]. Навпаки, як стверджує вчена, чим зрілішою стає особистість, тим більше зростатимуть її здатності до подальшого розвитку. Крім того, саме в цей період всі провідні діяльності, які існували раніше, інтегруються та в своїх розвинених формах створюють нові можливості життєтворчості людини. Необхідно відмітити, що акмеологічна теорія Л. І. Анциферової базується на системно-рівневій концепції розвитку особистості — принцип структурно-рівневого та системного аналізу є найважливішим та корисним методологічним знаряддям щодо розкриття основних механізмів становлення зрілої особистості, її мотиваційно-діяльної, вольової, емоційно-афективної сфери, здібностей та характеру. В психології традиційно вважається, що найбільше значення для повноцінного формування особистості, для всієї її подальшої долі відіграють ранні етапи онтогенезу та їхні новоутворення. На наш погляд, однією з заслуг Л. І. Анциферової є привертання уваги наукової спільноти до проблеми специфіки новоутворень зрілого віку.

Основна мета статті полягає у теоретичному аналізі проблеми психологічних особливостей особистості у періоду пізньої зрілості.

Виклад основного матеріалу. Зрілість (особливо друга її половина, до якої відноситься вік 45–60 років) — найбільш тривалий і значущий період онтогенезу, що характеризується тенденцією до досягнення найвищого

розвитку духовних, інтелектуальних здібностей людини, або як прийнято говорити зараз з позицій акмеологічного підходу — акме. Сучасні вчені наших днів за основне новоутворення цього віку вважають — досягнення особової зрілості, під якою розуміється суб'єктність, інтеграційність особистості, можливість освоєння внутрішнього світу, отримання доступу до духовності.

У вітчизняній психології життєтворчі аспекти зрілої особистості останнім часом висвітлюються глибоко і різноманітно — через особливості духовної розвиненості (І. Д. Бех [3]), рефлексивні здібності (С. Ю. Степанов [8]), креативність, життєтворчі риси зрілої особистості (В. М. Ямницький [10]). На думку багатьох вчених (Є. І. Головаха [4], С. І. Григор'єв [5] та ін.), саме активізація креативних здібностей зрілої людини відносно її власного життя та перспектив призводять до особистісної трансформації, посилення духовного потенціалу. В період пізньої зрілості це активізує інтелектуальні можливості, загострює пізнавальні психічні процеси, розвиває спостережливість та проникливість, формує почуття впевненості в собі та потребу в розширенні психологічного простору [6]. На думку С. Ю. Степанова, життєтворчі здібності зрілої особистості передбачають здатність орієнтуватися у життєвих ситуаціях та реалістично їх оцінювати, робити правильний вибір, обирати досконалі шляхи досягнення своїх цілей, адекватно вибудовувати власні стосунки з оточуючими людьми та світом взагалі, регулювати власну емоційно-афективну сферу [8]. За В. М. Ямницьким, життєтворча активність зрілої особистості має складну структуру та включає в себе адаптаційні, рефлексивні та життєтворчі риси, яким відповідають конкретні поведінкові прояви [10]. Цей підхід, на наш погляд, є найперспективнішим, оскільки висвітлює особливості зрілого періоду саме з акмеологічної точки зору. До адаптаційних рис автор відносить творчу активність, прийняття себе та віру в себе, довіру до власної природи, внутрішній локус оцінювання, що в поведінці набуває здатності до змін, здатності розв'язувати життєві проблеми, орієнтуватися у життєвих ситуаціях, оцінювати їх тощо. До рефлексивних рис автор відносить адекватну самооцінку, розуміння себе, адекватність уявлень про себе, реалістичну та гнучку Я-концепцію, прагнення до формування змісту власного життя, що в поведінці набуває вигляду підвищеної уваги до власного Я, вміння бачити внутрішню сутність речей. До життєтворчих рис автором віднесені гармонійність та внутрішня система цінностей і критеріїв, багатство та відкритість світу внутрішніх переживань, актуальна потреба в оновленні оточуючого світу та самовдосконаленні, конгруентність, інтегрованість внутрішнього світу, єдність, цілісність, що в поведінці набуває вигляду незалежності, самостійності і безпосередності, спостережливості та толерантності до невизначеності, нонконформізму та незалежності суджень, еклектичності, самовпевненості, диференційованості та точності сприйняття дійсності та інших людей, конструктивності та соціалізованості, ставлення до іншої людини як до самоцінності.

Акмеологічний простір особистості глибоко висвітлюється в дослідженнях В. О. Татенка, який неодноразово підкреслював, що при всій значу-

щості досліджень дитячої психіки не менш важливим є аналіз багатьох надбань (і втрат), які впливають на розвиток зрілої особистості [9]. На думку автора, основним способом розвитку зрілої особистості як суб'єкта психічної активності стає вчинок, як індивідуально та соціально відповідальний поведінковий акт самоактуалізованої свідомої людини. Це повністю співпадає з теорією вчинку, яка була створена в українській психології В. А. Роменцем, згідно з якою у сукупності визначень вчинок виступає логічним осередком суб'єкта психічної активності.

Підкреслюючи особливу роль періоду зрілості В. О. Татенко вважає, що до настання дорослості вся активність індивіда зосереджена на «оформленні» себе як суб'єкта, в період зрілості на зміну «формальним» приходять «змістовно-значущі» онтогенетичні цінності та цілі, що і створює особливий статус акмеологічного періоду — людина вступає в період зрілого, справжнього життя. Саме в екзистенціальному переживанні, на думку В. О. Татенка, необхідності «втілення» сутнісного собі, у покладанні на себе повної відповідальності за самоздійснення і реалізацію цього відповідального переживання у вчинку починає стверджувати себе зріла суб'єктність [9]. Як і б різноманітні цілі доросла людина не ставила перед собою і які б задачі не вирішувала, задоволення життям, злагода із самим собою, суспільне визнання стають можливими, на думку В. О. Татенка, лише тоді, коли їй удалося здійснитися, реалізуватися як істоті, котра здатна свідомо, цілеспрямовано переборювати психологічну залежність від умов свого існування, підніматися у своїй суб'єктності до самодіяльної субстанціальності, до універсума, який нарощує свою індивідуальність, зберігає почерк «вчинку» [9].

Поняття «акме» передбачає рівень вільної, творчої, свідомої психічної діяльності суб'єкта, який знаходить свою реалізацію у вчинку, але узагальнюючи накопичені наукові дані про класифікацію дорослого періоду життя, Б. Г. Ананьев показав різноманіття підходів щодо вікової періодизації розвитку дорослої людини [1].

Вікові межі дорослості визначаються комплексом соціальних та біологічних причин і залежать від конкретних соціально-економічних умов індивідуального розвитку людини. Тому, на думку Б. Г. Ананьева (та інших вчених), межі цього періоду складають 17–18 років — нижня і 55 — для жінок та 60 — для чоловіків — верхня [1]. Цикл дорослості за Д. Б. Бромлей складається з чотирьох стадій: 1) рання дорослість (21–25 років); 2) середня дорослість (25–40 років); 3) пізня дорослість (40–55 років); 4) передпенсійний вік (55–65 років), який є перехідним до старості. У пізній зрілості основними рисами є продовження встановлення спеціальних (за родом занять) соціальних ролей з домінуванням деяких з них та послабленням інших, відхід від родини та зміна у зв'язку з цим образу життя (повернення деяких жінок до службової ролі), менопауза, зміни у фізичному та інтелектуальному розвитку.

На думку низки авторів, середня точка цієї стадії розвитку знаходиться між 45–55 роками. С. Д. Максименко, описуючи п'ять фаз життєвого шляху людини, так описує четверту (від 45–50 до 65–70 років) — в цей

період людина закінчує професійну діяльність, її родину покидають дорослі діти. Для особистості настає тяжкий період душевної кризи внаслідок біологічного зів'янення, втрати репродуктивної здатності, скорочення часу подальшого життя. Наприкінці цього періоду завершується шлях до самоздійснення, відбувається порушення мети життя, життєвої перспективи [7].

Внутрішні причини, які перешкоджають суб'єктному самоствердженню у зрілому віці, можуть мати різний характер, починаючи від накопичення енергетичного дефіциту і завершуючи загостренням самооцінки та рівня домагань. Але, на думку багатьох українських науковців, однією з головних криз дорослості є саме криза нереалізованості, причина якої полягає у тому, що людина не відчуває себе суб'єктом свого життя, знижує свій емоційний інтелект (В. О. Татенко [9]), у самопочутті починають переважати негативні психічні стани як об'єктивація внутрішнього світу (К. С. Максименко [7]). Істотним чинником може виявитися також нездатність до оптимальної самоорганізації діяльності тощо. Але якими суперечливими та складними не були б прояви цієї кризи, наприкінці цього періоду завершується шлях особистості до самоздійснення.

Виходячи із всього відміченого вище, можна стверджувати, що зрілість є найбільш тривалим та значущим періодом онтогенезу, який характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних та інтелектуальних здібностей людини. Основним новоутворенням цього віку є досягнення особистісної зрілості, під якою в науковій літературі розуміється, в першу чергу, можливість освоєння внутрішнього світу, отримання доступу до духовності.

Висновки. Таким чином, особистісна зрілість — це своєрідний психологічний наслідок самостійно пережитої людиною у зрілому віці кризи ідентичності, яка характеризується як психологічне новоутворення зрілого періоду життя людини і являє собою динамічну особистісну структуру, важливу для ідентичності, що утворює такі важливі риси, як відповідальність, децентрація, глибинність переживань, толерантність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, синергічність та ін. Саме особистісна зрілість у кризових ситуаціях забезпечує людині можливість вибору моральних цінностей як життєвих пріоритетів.

Список використаних джерел і літератури

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. — СПб.: Питер, 2001. — 263 с. — (Першотвір).
2. Анцыферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности / Л. И. Анцыферова. — М.: Наука, 1981. — С. 3–19.
3. Бех И. Д. О показателе нравственного развития личности / И. Д. Бех // 36. текстів виступів на Міжнародних наукових Костюківських читаннях. Т. 1. — К., 1992. — С. 11–12.
4. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е. И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов. — СПб.: Питер, 2000. — С. 256–269.
5. Григорьев С. И. Жизненные силы человека / Григорьев С. И., Демина Л. Д., Растворов Ю. Е.. — К.: Наукова думка, 2000. — 342 с.

6. Лишин О. В. А. Г. Маслоу и культурно-историческая концепция личностного развития / О. В. Лишин // Мир психологии. — 1999. — № 4(20). — С. 295–302.
7. Максименко С. Д. Развитие психики в онтогенезе / С. Д. Максименко: [в 2 т.]. — К.: Форум, 2002. — Т. 1: Теоретико-методологические проблемы генетической психологии. — 319 с.
8. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организационный / С. Ю. Степанов. — М.: Наука, 2000. — 243 с.
9. Татенко В. О. Проблема развития субъективных механизмов психической активности в онтогенезе / В. О. Татенко // Зб. текстів виступів на Міжнародних наукових Костюківських читаннях. Т. 1. — К., 1992. — С. 76–77.
10. Ямницький В. М. Життєтворчі риси особистості / В. М. Ямницький // Наука і освіта. — 2006. — № 5–6. — С. 116–118.

References

1. Anan'ev B. G. O problemah sovremennogo chelovekoznanija / B. G. Anan'ev. — SPb.: Piter, 2001. — 263 s. — (Pershotvir).
2. Anciferova L. I. K psihologii lichnosti kak razvivajushhejsja sistemy // Psihologija formirovanija i razvitija lichnosti / L. I. Anciferova. — M.: Nauka, 1981. — S. 3–19.
3. Beh I. D. O pokazatele npravstvennogo razvitija lichnosti / I. D. Beh // Zb. tekstiv vistupiv na Mizhnarodnih naukovih Kostjukivs'kih chitannjah. T. 1. — K., 1992. — S. 11–12.
4. Golovaha E. I. Zhiznennaja perspektiva i cennostnye orientacii lichnosti / E. I. Golovaha // Psihologija lichnosti v trudah otechestvennyh psihologov. — SPb.: Piter, 2000. — S. 256–269.
5. Grigor'ev S. I. Zhiznennye sily cheloveka / Grigor'ev S. I., Demina L. D., Rastov Ju. E. — K.: Naukova dumka, 2000. — 342 s.
6. Lishin O. V. A. G. Maslou i kul'turno-istoricheskaja koncepcija lichnostnogo razvitija / O. V. Lishin // Mir psihologii. — 1999. — № 4(20). — S. 295–302.
7. Maksimenko S. D. Rozvitok psihiki v ontogenezi / S. D. Maksimenko: [v 2 t.]. — K.: Forum, 2002. — T. 1: Teoretiko-metodologichni problemi genetichnoi psihologii. — 319 s.
8. Stepanov S. Ju. Refleksivnaja praktika tvorcheskogo razvitija cheloveka i organizacij / S. Ju. Stepanov. — M.: Nauka, 2000. — 243 s.
9. Tatenko V. A. Problema rozvitku sub'ektivnih mehanizmiv psihichnoi aktivnosti v ontogenezi / V. A. Tatenko // Zb. tekstiv vistupiv na Mizhnarodnih naukovih Kostjukivs'kih chitannjah. T. 1. — K., 1992. — S. 76–77.
10. Jamnic'kij V. M. Zhittetvorchi risi osobistosti / V. M. Jamnic'kij // Nauka i osvita. — 2006. — № 5–6. — S. 116–118.

О. І. Кононенко

кандидат психологических наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ ПЕРИОДА ПОЗДНЕЙ ЗРЕЛОСТИ

Резюме

Статья посвящена проблеме особенностей трансформации идентичности и специфики всего конструкта идентичности под влиянием кризиса поздней зрелости. Рассмотрены особенности периода поздней зрелости. Отмечается, что поздняя зрелость является одним из наиболее продуктивных периодов в творчестве человека, интеграции профессионализма.

Ключевые слова: личность, идентичность, самоидентичность, кризис позднего возраста, личностная зрелость.

O. I. Kononenko

candidate of psychological Sciences, associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY THE LATE MATURITY

Abstract

The article deals with the problem of identity and transformation features all the specific construct identity crisis under the influence of late maturity. The article deals with the peculiarities of the late maturity. It is noted that late maturity is one of the most productive periods in human creativity, integration expertise.

The main purpose of the article is theoretical analysis of the psychological characteristics of the individual in the late maturity.

Maturity is the most prolonged and significant period of ontogeny, characterized by a tendency to achieve the highest of spiritual, intellectual faculties of man, or as they say is from the standpoint acmeological approach — acme. Modern scholars of our day for primary tumors in this age believe — achieve personal maturity, defined, subjectivity, internality of personality at exploring the inner world, obtaining access to spirituality.

Personal maturity — a kind of psychological result of self-experienced man in adulthood identity crisis, characterized as psychological growths mature period of human life and is a dynamic personality structure important for identity forming such important features as responsibility, depth of experience, tolerance, autonomy, contact, self-acceptance, creativity, etc. That personal maturity in crisis provides a person a choice of moral values as priorities in life.

Key words: personality, identity, self-identity crisis in the aged, personal maturity.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2014

УДК 616.8-009.12-053.4:316.6:159.9

О. В. Кривоногова

викладач

Одеський національний медичний університет

ОРГАНІЗАЦІЯ МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДОШКІЛЬНИКІВ З ГІПЕРКІНЕТИЧНИМ РОЗЛАДОМ В УМОВАХ РОДИНИ

В статті наведено основні засади організації комплексної психокорекційної допомоги дітям дошкільного віку з гіперкінетичним розладом та їх родинам з урахуванням системного та біопсихосоціального підходів. Описано основні мішені, інструменти та результати психокорекційного впливу, суб'єктами якого є дитина з гіперкінетичним розладом та її родина.

Ключові слова: гіперкінетичний розлад, дошкільний вік, психологічна корекція, медико-психологічний супровід.

Вступ. Гіперкінетичні розлади (ГКР) вважаються достатньо поширеними в дитячому віці психічними розладами. Від 3 до 7 % дітей, що досягли шкільного віку, страждають на ці розлади. У хлопчиків вони зустрічаються в 4 рази частіше, ніж у дівчаток [1]. В 60 % пацієнтів основні симптоми зберігаються і в підлітковому віці [3].

Сучасне суспільство, батьки та педагоги нестерпні до гіперактивних дітей. Темп сучасного життя наростає, підвищуються вимоги ранньої соціалізації. Дошкільні заклади і молодша школа підвищують вимоги до самостійності і мотивованості учнів в освітньому процесі. В вихованні зменшується терпимість до «дитячих помилок» [2; 4]. В школі нема місця для дітей з ГКР — дітей емоційно незрілих, гіперактивних та імпульсивних. Дітей переводять на індивідуальну форму навчання, по суті відмовляючи їм в повноцінній освіті вже на етапі молодшої школи [5].

Метою даної роботи є — на основі системного підходу вивчити особливості дезадаптації дитини з гіперкінетичним розладом та розробити програму медико-психологічного супроводу дитини з ГКР в умовах родини.

До участі в дослідженні було залучено 72 родини, які мали дітей дошкільного віку (3–5 років) з ГКР. В результаті дослідження у дітей було виявлено порушення в когнітивній (100,0 %), психоемоційній (96,3 %), особистісній (72,4 %) та психосоціальній (87,5 %) сферах, які було визначено як фактори, сприяючі дезадаптації дошкільників. Також було вивчено особливості функціонування дітей в умовах родини, в результаті чого отримано дані про порушення дитячо-батьківських відносин (84,4 %) та зниження якості життя (78,2 %) обстежених родин.

Відомо, що наявність діагнозу гіперкінетичного розладу у дитини негативно впливає на якість соціалізації та адаптації дитини в умовах сім'ї, а також на якість життя родини в цілому. Тому дуже важливою є органі-

зація взаємодії медичних спеціалістів, батьків, психологів, вихователів та вчителів з метою надання комплексної допомоги дитині з ГКР та її родині.

В даній роботі розглядатимуться питання організації медико-психологічного супроводу родини з дошкільником з ГКР.

Ми вважаємо, що супровід родини з дитиною з ГКР слід організовувати комплексно з урахуванням біопсихосоціальної моделі, враховуючи як біологічні прояви розладу, так і характер дезадаптації на психологічному та психосоціальному рівні (табл. 1).

Таблиця 1

Мішені та інструменти психокорекційного впливу з врахуванням біопсихосоціальної моделі

Рівні	Мішені впливу	Інструменти впливу
Біологічний	Порушення уваги	Медикаментозна терапія + тренінг розвитку когнітивних здібностей
	Імпульсивність	Медикаментозна терапія + поведінкова терапія
Психологічний	Порушення пам'яті	Тренінг розвитку когнітивних здібностей
	Тривожність	Арт-терапія
	Агресивність	Арт-терапія + поведінкова терапія
	Емоційна вразливість	Арт-терапія + поведінкова терапія
	Зниження самооцінки	Арт-терапія + поведінкова терапія
	Гіперактивна поведінка	Поведінкова терапія
Соціальний	Негармонійний тип виховання в родині	Психоедукація батьків, ССТ, «Тренінг прийняття дитини»
	Порушення ДБВ	ССТ, «Тренінг прийняття дитини», «Тренінг ефективної взаємодії з дитиною»

Було розроблено три психокорекційних блоки, перший з яких був спрямований на дитину, другий — на батьків, в третьому брала участь вся родина. До першого блоку, який проводився на тлі медикаментозного лікування розладу у дітей, увійшли: заходи корекції порушень в когнітивній та комунікативній сферах (тренінг розвитку когнітивних та комунікативних здібностей), арт-терапія, поведінкова терапія. Метою другого та третього блоків була гармонізація дитячо-батьківських відносин (ДБВ) та покращення соціальної взаємодії між членами родини. Блок включає наступні заходи: психоедукація батьків, системна сімейна терапія (ССТ), «Тренінг прийняття дитини», «Тренінг ефективної взаємодії з дитиною» [6; 7].

Під час роботи з дитиною з ГКР широко використовували поведінковий підхід, метою якого було або навчання новим адаптивним формам поведінки, або гальмування наявних у дитини дезадаптивних форм. В рамках поведінкового підходу використовували 4 основні моделі терапії (за А. Бандурою): 1) придушення (витіснення) відповідної реакції; 2) актуалізація (звільнення) пригніченою реакції; 3) фасилітація реакції, загальмованої негативними соціальними санкціями; 4) надбання реакції.

Також в роботі з дітьми використовували техніки арт терапії, а саме: проективне малювання, казкотерапію, ігротерапію, музикотерапію.

З метою корекції порушень в когнітивній сфері дошкільників з ГКР, а саме зниження основних якостей уваги та пам'яті, використовували техніку тренінгу розвитку когнітивних та комунікативних здібностей. Тренінг представляв собою групову форму роботи, яка включала розвивальні ігрові вправи, які мали за мету розвиток у дітей концентрації, розподілу та переключення уваги, розширення її обсягу, а також розвиток можливостей слухової, зорової та тактильної пам'яті. Тренінг складався з 10 занять, кожне тривалістю 30 хвилин, які проводились двічі на тиждень.

В проективному малюванні дітей з ГКР використовували такі методики: вільне малювання (кожна дитина малювала за бажанням); комунікативне малювання (в групі під час спілкування); спільне малювання (коли всі діти малювали одну спільну картину).

Також використовували засоби музикотерапії як одного із методів підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації у суспільстві. Крім того, музикотерапія — це метод корекції функціональних рухових, психогенних або соціальних відхилень, оскільки за допомогою специфічних форм і засобів впливає на осіб із соціальними, психічними та соматичними відхиленнями, є джерелом активізуючої творчості та соціальної стимуляції, що позитивно впливає на емоційну і вольову сферу дитини. Позитивні емоції, що виникають під час звучання музики, стимулюють інтелектуальну діяльність дитини. Використовували такі форми музикотерапевтичних групових вправ, як: музично-рухові ігри та вправи; психічна і соматична релаксація за допомогою музики; вокальне вираження — спів.

Казкотерапію проводили з використанням народних та авторських казок, основні функції яких допомагали в реалізації мети: *діагностична* функція відіграла важливу роль на первинному етапі казкотерапії, дозволяла визначити стан дитини і поставити основну мету для подальшої роботи; *прогностична* функція казок полягала аналізі не тільки сьогодення але й перспективи розвитку події; *виховна* функція може за допомогою простих сюжетів і казкових образів навчити дитину простих істин, виховати в ній якості гармонійної особистості, *коригувальна* функція полягала в заміні «небажаної» поведінки на адаптивну. Казкотерапія проводилась в підгрупах дітей.

Наступний блок психокорекційних заходів включав заходи для батьків, а саме психоедукативні техніки, системну сімейну терапію (ССТ) та «Тренінг прийняття дитини».

Психоедукативні заходи проводились у вигляді 5 лекцій-презентацій (кожна тривалістю 90 хвилин) за темами:

1. Особливості перебігу ГКР в дошкільному віці
2. Засоби ранньої діагностики ГКР
3. Особливості функціонування родини з дитиною з ГКР
4. Корекція психологічних порушень у дошкільників з ГКР
5. Форми організації взаємодії між дитиною з ГКР та батьками в умовах родини

Психокорекційна робота з батьками проводилась в рамках підходу ССТ, з погляду якої наміри і вчинки людей вторинні і підкоряються законам і правилам функціонування сімейної системи, та будь-яку систему можливо оптимізувати. В процесі роботи з родиною використовували наступні техніки і напрямки системної сімейної терапії: «Циркулярне інтерв'ю» (circular interview); «Позитивна конотація» (positive connotation); включена супервізія (live supervision). Заходи ССТ проводились за участю виключно батьків без дитини.

Також всі батьки з обстежених родин брали участь в соціально-комунікативному тренінгу «Тренінг прийняття дитини», а родини спільно з дітьми відвідали «Тренінг ефективної взаємодії з дитиною». На кожний з тренінгів взагалі відводилось 10 занять тривалістю 90 хвилин двічі на тиждень.

В результаті проведення комплексної психокорекційної роботи було отримано результати, які свідчать про ефективність розробленої системи. Так, у дітей спостерігались позитивні зміни в когнітивній сфері (72,3 %), підвищення рівня самооцінки (68,5 %), покращення вміння планувати власну діяльність (79,2 %), зниження кількості проявів гіперактивної та імпульсивної поведінки (67,7 %), покращення комунікативних навичок (63,2 %). В родинях спостерігалось покращення взаємодії між батьками та дитиною (83,4 % родин) та покращення загальної якості життя родини з дитиною з ГКР (78,2 % родин).

Висновки

1. Надання медико-психологічної допомоги дітям з ГКР та їх родинам повинно мати комплексний мультидисциплінарний характер та враховувати біопсихосоціальну модель.

2. Було розроблено та впроваджено психокорекційний комплекс, який складався з трьох блоків, перший з яких був спрямований на дитину, другий — на батьків, в третьому брала участь вся родина. До першого блоку, який проводився на тлі медикаментозного лікування розладу у дітей, увійшли: заходи корекції порушень в когнітивній та комунікативній сферах (тренінг розвитку когнітивних та комунікативних здібностей), арт-терапія, поведінкова терапія. Метою другого та третього блоків була гармонізація дитячо-батьківських відносин (ДБВ) та покращення соціальної взаємодії між членами родини.

3. Ефективність розробленої психокорекційної системи доведено завдяки проведеному після корекції психодіагностичному дослідженню, яке дозволило отримати наступні результати. Визначено, що у дітей спостерігались позитивні зміни в когнітивній сфері (72,3 %), підвищення рівня самооцінки (68,5 %), покращення вміння планувати власну діяльність (79,2 %), зниження кількості проявів гіперактивної та імпульсивної поведінки (67,7 %), покращення комунікативних навичок (63,2 %). В родинях спостерігалось покращення взаємодії між батьками та дитиною (83,4 % родин) та покращення загальної якості життя родини з дитиною з ГКР (78,2 % родин).

Список використаних джерел і літератури

1. Заваденко Н. Н. Диагноз и дифференциальный диагноз синдрома дефицита внимания с гиперактивностью у детей / Н. Н. Заваденко // Школьный психолог. — 2000. — № 4.
2. Лютова Е. К. Шпаргалка для взрослых: Психокоррекционная работа с гиперактивным, агрессивными, тревожными и аутичными детьми / Лютова Е. К., Монина Г. Б. — М.: Генезис, 2000. — С. 132–134.
3. Монина Г. Работа с «особым» ребенком / Г. Монина, Е. Лютова // Первое сентября. — 2000. — № 10. — С. 16–22.
4. Рассел Баркли Л. Ваш непослушный ребенок / Рассел Баркли Л., Кристина Бентон М. — СПб.: Питер, 2004. — 87 с.
5. Сиротюк А. Л. Синдром дефицита внимания с гиперактивностью. Диагностика, коррекция и практические рекомендации родителям и педагогам / А. Л. Сиротюк. — М.: Сфера, 2002. — 167 с.
6. Словарь практического психолога / [сост. С. Ю. Головин]. — Минск: Харвест, 1997. — С. 37.
7. Фопель К. Как научить детей сотрудничать. Психологические игры и упражнения / Клаус Фопель. — М.: Генезис, 1999. — 263 с.

References

1. Zavadenko N. N. Diagnost i differentsialnyy diagnost sindroma defitsita vnimaniya s giperaktivnostyu u detey / N. N. Zavadenko // Shkolnyy psiholog. — 2000. — № 4.
2. Lyutova E. K. Shpargalka dlya vzroslykh: Psikorrektsionnaya rabota s giperaktivnyim, agresivnyimi, trevozhnyimi i autichnyimi detmi / Lyutova E. K., Monina G. B. — M.: Genезis, 2000. — S. 132–134.
3. Monina G. Rabota s «osobyim» rebenkom / G. Monina, E. Lyutova // Pervoe sentyabrya. — 2000. — № 10. — S. 16–22.
4. Rassel Barkli L. Vash neposlushnyy rebenok / Rassel Barkli L., Kristina Benton M. — SPb.: Piter, 2004. — 87 s.
5. Sirotyuk A. L. Sindrom defitsita vnimaniya s giperaktivnostyu. Diagnostika, korrektsiya i prakticheskie rekomendatsii roditelyam i pedagogam / A. L. Sirotyuk. — M.: Sfera, 2002. — 167 s.
6. Slovar prakticheskogo psihologa / [sost. S. Yu. Golovin]. — Minsk: Harvest, 1997. — S. 37.
7. Fopel K. Kak nauchit detey sotrudnichat. Psihologicheskie igry i uprazhneniya / Klaus Fopel. — M.: Genезis, 1999. — 263 s.

О. В. Кривоногова

Одесский национальный медицинский университет

ОРГАНИЗАЦИЯ МЕДИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ С ГИПЕРКИНЕТИЧЕСКИМ РАССТРОЙСТВОМ В УСЛОВИЯХ СЕМЬИ

Резюме

В статье приведены основные принципы организации комплексной психокоррекционной помощи детям дошкольного возраста с гиперкинетическим расстройством и их семьям с учетом системного и биопсихосоциального подходов. Описаны основные мишени, инструменты и результаты психокоррекционной влияния, субъектами которого являются ребенок с гиперкинетическим расстройством и его семья.

Ключевые слова: гиперкинетический расстройство, дошкольный возраст, психологическая коррекция, медико-психологическое сопровождение.

O. V. Kryvonogova

Odessa National Medical University

**ORGANIZATION OF MEDICAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT
TO PRESCHOOL CHILDREN WITH HYPERKINETIC DISORDER
IN THE FAMILY**

Abstract

The paper presents the basic principles of complex psychological help to preschool children with hyperkinetic disorder (HKD) and their families, taking into account the system and biopsychosocial approaches. It is described the basic target, tools and results of psychological influence, the subjects of which are children with hyperkinetic disorder and their families. This paper is based on system approach to examine the features of maladjustment child with hyperkinetic disorder and develop a program of medical and psychological support for the child in terms of family.

In the study it was involved 72 families who has preschool children (3–5 years) with HKD. The study in children irregularities in cognitive (100,0 %), psycho-emotional (96,3 %), personal (72,4 %) and psychosocial (87,5 %) areas that have been identified as factors contributing to exclusion of preschoolers. There have been studied the peculiarities of children in the family, as a result of violations received child-parent relationships (84,4 %) and reduced quality of life (78,2 %) of surveyed families.

It was designed and implemented complex psychological correction, consisting of three parts, the first of which was sent to the child, the second — the parents, the third was involved the whole family. The first block included correction of disturbances in cognitive and communicative spheres. The second and third stages were dedicated to harmonization of child-parent relationships and improved social interaction between family members.

Key words: hyperkinetic disorder, preschool age, psychological correction, medical and psychological support.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2014

УДК 159.923

М. А. Крюкова

кандидат психологических наук,
доцент кафедры дифференциальной и специальной психологии
ОНУ имени И. И. Мечникова
e-mail: mar@breezein.net

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ЛИЧНОСТИ ПРЕДПОЛАГАЕМОГО ПРЕСТУПНИКА (на примере серийного сексуального убийцы)

Статья посвящена теоретическому анализу взаимосвязи между следами совершенного сексуального преступления и некоторыми вероятностными особенностями личности преступника. Обнаруженное взаимовлияние позволяет не только расширять розыскные возможности (составление поискового психологического портрета), но и обогащает общепсихологическое исследование проблемы.

Ключевые слова: личность, личность многоэпизодного преступника, мотивация, соревновательная мотивация, ценностная сфера, потребности.

Постановка проблемы. Психологическое исследование личности сексуального серийного убийцы важно не только для решения задач досудебного расследования, но и для научного понимания механизмов формирования его личности и закономерностей поведения. В дальнейшем учет психологических особенностей будет полезен при выработке тактики проведения допросов, следственных экспериментов, а также в решении многочисленных проблем, связанных с субъективной стороной преступления.

Кроме того, полученные данные важны для ретроспективного выстраивания вероятностного психологического портрета неизвестного преступника.

Цель статьи. Теоретический анализ психологического изучения личности предполагаемого преступника позволит психологу освоить основной алгоритм работы при составлении вероятностного психологического портрета.

Анализ последних исследований и публикаций. К сожалению, несмотря на значимость данной проблемы для теории и практики изучения личности серийного убийцы, в отечественной психологии отсутствует системный опыт данных исследований. В числе наиболее значимых можно назвать работы Ю. М. Антоняна, А. И. Дворкина, М. С. Басенко, Л. А. Бегунова, А. Ю. Лиговского и др., посвященные различным аспектам построения розыскных версий о серийных убийствах, методикам психологического анализа серийных преступлений и особенностям составления психологического портрета преступника.

Изложение основного материала. Объем и точность сведений, которые находят отражение в психологическом портрете, зависят от имеющейся в

деле информации, полученной при осмотре места происшествия, при свидетельствовании трупа, в ходе проведения судебных экспертиз, иных следственных и оперативных мероприятий.

По делам рассматриваемой категории выработка розыскной версии затруднена скудностью информации о преступнике, хотя адекватность розыскных версий нередко прямым образом зависит от точности представлений о психологическом облике скрывшегося убийцы.

Задача, связанная с восстановлением психологического облика по следам деятельности, достаточно сложна. Следователь, впервые столкнувшийся с необходимостью ретроспективно воссоздать облик сексуального убийцы, зачастую не имеет достаточных запасов сведений о личностных особенностях тех, кто склонен к подобным действиям. В результате следственный работник не видит психологической значимости оставленных преступником следов и не может составить по этим следам более или менее целостное представление о психологическом облике убийцы.

Задача, связанная с достаточно полным учетом психологически значимой информации, вызывает трудности даже у следователя, имеющего опыт расследования подобных преступлений. При розыске часто не учитываются разнообразие типов серийных убийц и происходящие у преступника, по мере совершения им убийств (иногда на протяжении нескольких лет), личностные изменения [1].

В последние годы складывается практика обращения к специалистам для выработки наиболее адекватных направлений поиска неизвестного. Об эффективности профессиональной помощи психолога на начальных стадиях следствия по делам о многоэпизодных сексуальных убийствах свидетельствует обширный зарубежный и отечественный опыт.

Наиболее простой путь участия психолога в расследовании заключается в предоставлении следователю общепсихологических сведений о различных криминальных типизациях серийных убийц, способах анализа их криминальной активности и существующих путях использования этих данных для розыска и задержания.

Такого рода информация может преподноситься в виде разовой консультации, письменной или устной. Это помогает следователю самостоятельно сориентироваться относительно психологического облика преступника и прицельно выстроить тактику его розыска и задержания [2].

Помимо разовой консультации психолог может оказывать помощь, участвуя в расследовании в качестве постоянного консультанта. В задачу психолога, работающего таким образом, может входить:

1) Исследование и психологическая интерпретация имеющейся следственной и оперативной информации, значимой для восстановления психологического облика преступника;

2) Составление на основе анализа этой информации психологического портрета преступника, предъявляемого в виде письменного консультативного заключения;

3) Вынесение суждения об отнесении того или иного эпизода к серии или его исключение;

4) Составление, с учетом розыскных возможностей, розыскного психологического портрета, который является дополнением к психологическому портрету;

5) Совместная работа со следователем и сотрудниками уголовного розыска по выработке розыскных версий;

6) Оказание помощи в разработке плана задержания преступника и в подготовке к проведению первоначальных следственных действий, в частности, допросе задержанного;

7) При необходимости — непосредственное участие в проведении таких действий [2].

Во всех этих случаях психолог выступает в процессуальной роли специалиста.

Специалист-психолог, так же как и следователь, располагает весьма ограниченной информацией, необходимой для составления психологического портрета: результатами осмотра места происшествия, судебно-медицинских экспертиз, в редких случаях — показаниями оставшихся в живых потерпевших. Анализ следов психической деятельности, проявившихся в поведении преступника при совершении сексуального насилия и убийства (выбор жертвы определенного возраста и пола, манера вступления с нею в контакт, подготовка орудия убийства, выбор времени нападения и др.) приводит к анализу содержательной и структурной организации мотивов, которыми руководствовался преступник, установлению иных особенностей психики неизвестного (например, обнаружение трупа на чердачке прокуратуры, сотрудники которой заняты безрезультатным поиском серийного убийцы, дает психологу некоторые представления об особенностях побуждений преступника. Ему ясно — преступник, стремясь продемонстрировать собственное превосходство, неуязвимость, вступает во взаимодействие. Он как бы бросает вызов, показывая, что внимательно следит за ходом следствия и готов приоткрыть себя).

Появление «соревновательной» мотивации со значительной долей вероятности позволяет считать, что в данном случае следствие имеет дело с серийным убийцей, на счету которого не одна жертва. Преступника, сосредоточившего все свои жизненные устремления на совершении преступления, несколько утомило однообразие его деятельности, кроме того, он собирается получить своеобразное «общественное признание» (славу Герострата).

Совершение убийств стало для этого человека одной из главных жизненных ценностей, одним из основных видов деятельности, возможно, даже единственным. Многие другие сферы жизни его не интересуют (возможно, оставлена работа или она исполняется «спустя рукава», не уделяется внимание семье, круг интересов чрезвычайно сужен). При этом приобретаются дорогостоящие вещи, средства передвижения или недвижимость, призванные обслуживать эту ведущую деятельность.

Сосредоточенность на убийстве, обесценивание прочих важных для большинства людей отношений характерны для лиц, на чьем счету не одна жертва. Маниакальная концентрация любого типа нередко проявляется и внешне, в неряшливом виде, грязной одежде.

«Соревновательная» мотивация может также указывать на то, что в преступной карьере маньяка наступил переломный момент. Ему наскучили привычные способы совершения преступления, и в ближайшее время он начнет их модифицировать и изобретать новые. Возможно, ужесточит обращение с жертвами, будет искать их среди непривычной для него категории лиц, действовать более рискованно и вызывающе. Эти особенности мотивации серийного сексуального убийцы, проявившиеся в поведении, могут использоваться в поисковых целях, в разработке специфической провокационной стратегии его задержания.

Убийства на сексуальной почве, совершаемые путем удушения или с использованием холодного оружия, сопровождаемые бессистемным избиением жертвы, кражей у нее ценных вещей, одежды, зачастую свидетельствуют о том, что преступление — дело рук субъекта, имевшего ранее дело с правоохранительными органами. Можно предполагать, что убийца привлекался к уголовной ответственности за кражи, разбой, хулиганство, за совершение половых преступлений, чаще всего изнасилований.

Такие преступники редко вступают в какие-либо взаимоотношения с жертвой. Чаще они выслеживают и при удобном стечении обстоятельств нападают на нее. У многих из них не развиты навыки общения, в том числе и с лицами противоположного пола. Они чрезмерно сосредоточены на проблемах секса, некоторые из них обладают физическими и умственными недостатками, склонны злоупотреблять спиртным.

Практически любые следы могут, самостоятельно или в сочетании с иными данными, оказаться психологически значимыми (например, психологическую значимость приобретает такая характеристика поведения преступника как совершение убийства на чердаке прокуратуры). В других случаях значение приобретает склонность нападать без какого-либо вербального контакта с жертвой, в сочетании с кражей у нее ценностей и бессистемным ее избиением.

При построении психологического портрета преступника необходимы:

1) принципиальный подход, методология трактовки личностных особенностей человека по следам его деятельности;

2) наличие представлений о феноменологии преступлений данной категории;

3) умение правильно оформить консультативное заключение, его форма должна быть удобной для пользователя;

4) знание основ и методов розыскной работы.

Методология. Анализ механизмов преступления можно осуществлять, базируясь на общепсихологических принципах анализа человеческой деятельности. Исследование деятельности человека предполагает вычленение таких ее составляющих, как мотивы, совокупность целей, избираемые способы их достижения.

Мотив задает общее направление деятельности. Выбор совокупности действий, подчиненных мотиву, в значительной степени ограничивается представлениями субъекта о том, что он должен предпринять для реали-

зации мотива, то есть целями. Постановка целей и выбор действий для их достижения зависят от знаний и опыта человека, при этом цели задают и перспективу, и конкретный план действий, учитывающий условия, при которых действия могут достичь поставленных целей. Действия, с учетом условий их осуществления, именуются операциями и нередко автоматизируются и приобретают неосознанный характер, то есть, становятся навыками и привычками, которые порой ярко характеризуют индивидуальность своего хозяина. Например, малоконтролируемая сознанием привычка завязывать определенным образом узел может указать на профессию — моряк, альпинист и др.

Человек действует как на основе устойчивых мотивов, то есть тех, которые удовлетворяют наиболее важные для него жизненные потребности, так и ситуационных. Последние особенно часто возникают под влиянием специфических психических состояний (аффект, стресс, усталость, опьянение и др.).

Люди различаются структурной организацией мотивов. В одних случаях у человека выстроена устойчивая и прочная система смыслообразующих мотивов, т. е. на их основе он действует в большинстве жизненных ситуаций. Он может противостоять собственным мимолетным желаниям, требованиям и приказам других людей в угоду более значимым для него ценностям. Эти лица последовательны и прогнозируемы в поведении. В других случаях человек склонен к неожиданным, порой даже для него самого, поступкам. Направление их в значительной мере зависит от ситуации и актуализирующейся в ней потребности. Такого субъекта называют полезависимым, ситуативным.

Причина ситуативности может объясняться следующим:

1) несложившейся личностной структурой, что выражается в слабой иерархизированности мотивов, несопоставленности их по степени значимости. Для таких лиц существуют сложности в произвольной регуляции поведения. Их отличает слабоволие и несформированность внутреннего контроля;

2) причиной поведенческой ситуативности может стать испытываемое человеком эмоциональное напряжение. Сильные эмоции негативно влияют на структуру деятельности, разрушают ее. Повышенная эмоциональность в ряде случаев становится характерологическим свойством;

3) для некоторых лиц прочная фиксация на преступных способах достижения целей — одна из главных причин их преступного поведения. Существенную роль в данном случае играет влияние групп с асоциальной и антисоциальной направленностью.

Многие из перечисленных особенностей личности проявляются в поведении и отражаются в результатах деятельности. Поэтому анализ «деятельностных следов» позволяет с определенной долей вероятности судить о некоторых психологических особенностях лица, их оставившего.

Выводы. Точность психологического портретирования зависит от глубины научного проникновения в механизмы такого противоправного вида человеческой деятельности, как многоэпизодные преступления на сексу-

альной почве: накопления феноменологических данных и адекватной интерпретации накопленного.

Основываясь на результатах исследований А. И. Дворкина, лиц, совершивших многоэпизодные убийства на сексуальной почве, можно разделить на:

- 1) действующих ситуативно (условно именуемых «ситуативниками»);
- 2) тех, кто, убивая, руководствуется лишь собственными садистскими побуждениями (условно именуемых «сексуальными маньяками»);
- 3) тех, кто при убийстве в значительной степени ориентирован на нормы и ценности субкультуры насилия (условно именуемых «силовиками») [3].

В основе деления лежат такие личностные дефекты, как:

- недостаточная социальная опосредованность базовых мотивов — у «ситуативных» преступников;
- мотивационные аберрации, состоящие в неадекватной фиксации сексуальной потребности на садистском причинении страдания партнеру — у сексуальных маньяков;
- фиксация способа удовлетворения депривированной потребности самоутверждения посредством норм насильственной сексуальной субкультуры — у «силовиков».

Анализ феноменологии показывает, что преступники «ситуативного» типа нередко также руководствуются нормами субкультуры насилия, но их ориентация, учитывая несложившуюся ценностную иерархию, неустойчива.

Список использованных источников и литературы

1. Антонян Ю. М. Розыскные профили серийных сексуальных убийц / Ю. М. Антонян, В. А. Верещагин, М. И. Могачев // Серийные сексуальные преступления. — М., 2000. — С. 125–127.
2. Лаговский А. Ю. Построение розыскных версий по делам о серийных изнасилованиях и убийствах, совершенных по сексуальным мотивам / А. Ю. Лаговский, Л. А. Бегунова, М. С. Басенко. — СПб., 2000. — 400 с.
3. Расследование многоэпизодных убийств, совершенных на сексуальной почве / [под ред. А. И. Дворкина]. — М.: Экзамен, 2003. — 416 с.

References

1. Antonian U. M. Rozisknie profili seriinih seksualnih ubiic [Search profiles of serial sexual killers]. — M., 2000. — S. 125–127.
2. Lagovskiy A. U. Postroenie rozisknih versiy po delam o seriynih iznasilovaniyah i ubiystvah, sovershennih po seksualnim motivah [A construction of search versions is in matters about the serial raping and murders, accomplished on sexual reasons]. — SPb., 2000. — 400 s.
3. Rassledovanie mnogoevizodnih ubiystv, sovershennih na seksualnoy pochve [Investigation of the muchepisod of murders accomplished on sexual soil]. — M., 2003. — 416 s.

М. А. Крюкова

кандидат психологічних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
ЙМОВІРНОГО ЗЛОЧИНЦЯ**

(на прикладі серійного сексуального вбивці)

Резюме

Стаття присвячена теоретичному аналізу взаємозв'язку між слідами скоєного сексуального злочину і деякими імовірнісними особливостями особистості злочинця. Виявлений взаємовплив дозволяє не лише розширювати розшукові можливості (складання пошукового психологічного портрета), але і збагачує загальнопсихологічне дослідження проблеми.

Ключові слова: особистість, особистість багатоепізодного злочинця, мотивація, змагальна мотивація, ціннісна сфера, потреби.

M. A. Kryukova

candidate of psychological Sciences, associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov national university

**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF STUDY OF PERSONALITY
OF THE SUPPOSED CRIMINAL**

(on the example of serial sexual killer)

Abstract

The article is sanctified to the theoretical analysis of intercommunication between perfect sexual of crime and some probabilistic features of personality of criminal. The found out of allows not only to extend search possibilities (drafting of searching psychological portrait) but also enriches is general psychological research of problem.

Key words: personality, personality, muchepisode of murders, motivation, competition motivation, valued sphere, necessities.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2014

УДК 159.9:316.62

В. В. Кузьмина

соискатель

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СТИЛЯ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНЫХ И ЛИЧНОСТНЫХ ПРОБЛЕМ ПОДРОСТКА

В статье представлен аналитический обзор теоретических и экспериментальных исследований проблемы влияния стиля воспитания на формирование психоэмоциональных проблем подростков. Такие проблемы подростка рассматриваются как результат родительского воспитания. Определяющая роль стиля воспитания в развитии личности обуславливает необходимость изучения его влияния на формирование психоэмоциональных и личностных расстройств.

Ключевые слова: стиль воспитания, личность, психологические проблемы подростка, формирование личностных черт.

В современной психологической науке большое значение имеет изучение влияния стиля семейного воспитания на формирование психоэмоциональных проблем подростков. **Актуальность** проблемы психоэмоциональных проблем подростков заключается в многообразии её проявлений и влиянии практически на все сферы жизнедеятельности индивида.

Цель работы: Изучение влияния детско-родительских отношений на формирование психоэмоциональных проблем подростков.

Семья на ранних этапах жизни является единственной, а позднее одной из наиболее важных социальных групп для индивида. Семья является первичным и необходимым условием формирования эмоционально стабильной, жизнеспособной, творчески ориентированной личности [10, с. 16].

Нарушение структуры и полноты функционирования семьи влечет за собой ограничение и искажение развития личности детей. У них оказывается сниженной способность к продуктивному социальному взаимодействию, в том числе к семейному образу жизни. Нарушение условий развития ребенка, эмоциональная депривация и фрустрация потребностей приводят к задержке развития, а в особо тяжелых случаях — к формированию отрицательных эмоциональных установок и разрушительных тенденций, которые начинают доминировать и мотивируют дезадаптивные, деструктивные формы поведения. В дальнейшем асоциальные, невротические формы поведения, неспособность адаптироваться к требованиям окружения приводят к дезадаптации и в семейной жизни. У человека могут проявляться особенности поведения, свойственные возрасту той стадии, на которой произошла задержка развития. Выявлено, что структурный дисбаланс в семье отражается и на структуре семей последующих поколений, на стиле межличностного взаимодействия и адаптивных возможностях человека [10, с. 17].

Гибкость родительской позиции рассматривается как готовность и способность изменения стиля общения, способов воздействия на ребенка по мере его взросления. Ригидная, инфантилизирующая позиция ведет к барьерам общения, вспышкам непослушания, бунта и протеста в ответ на любые требования [7, с. 64].

Чаще всего в психолого-педагогических исследованиях для определения, анализа родительского отношения используются два критерия: степень эмоциональной близости, теплоты родителей к ребенку (любовь, принятие, тепло или эмоциональное отвержение, холодность) и степень контроля за его поведением (высокая — с большим количеством ограничений, запретов; низкая — с минимальными запретительными тенденциями) [6, с. 98].

По мнению А. С. Макаренко, этап раннего детства, от рождения до 5–7 лет — это 90 % всего воспитательного процесса. На этом этапе главным воспитателем ребёнка является семья: родители, братья и сёстры, дедушки и бабушки. Первые пять лет жизни играют определяющую роль в развитии черт мужественности у мальчика и черт женственности у девочки. Идеальный вариант воспитания, когда мать в своем поведении демонстрирует выражено женские черты — мягкость, терпимость, доброту, способность к эмоциональной поддержке и сопереживанию, а отец — такие черты, как энергичность, уверенность в себе, силу, ум, деловитость. Дети в такой семье легко осваивают модели мужского и женского поведения. Девочки, лишившиеся отца в детские годы, проявляют неуверенность в общении с мужчинами [10, с. 9].

Для ребёнка раннего возраста главным источником информации о себе и о других являются взрослые люди, которые в буквальном смысле слова определяют, кто он такой. Оценивая поступки ребёнка, они вырабатывают у него определённое эмоциональное отношение к себе, чувство собственной ценности. От эмоционального климата первых месяцев и даже дней жизни, — заключает известный философ и психолог И. С. Кон, — во многом зависит будущий характер взрослого [6, с. 114].

Отец и мать по-разному проявляют любовь по отношению к детям. Материнская любовь чаще всего носит безусловный характер. Отцовская любовь, особенно по отношению к сыну, порой носит условный характер: «Я люблю тебя тогда, когда ты оправдываешь мои ожидания, выполняешь мои требования» [6, с. 114].

А. И. Захаров определил ряд параметров воспитательного процесса:

1. Интенсивность эмоционального контакта родителей по отношению к детям: гиперопека, опека, принятие, непринятие.

2. Параметр контроля: разрешительный, допускающий, ситуативный, ограничительный.

3. Последовательность — непоследовательность.

4. Аффективная устойчивость — неустойчивость.

5. Тревожность — нетревожность.

Различные сочетания этих параметров воспитания соотносятся к различными видами неврозов у детей. Например, ограничительство, аф-

фективная неустойчивость со стороны родителей приводят к развитию у ребенка невроза страха. Сверхпринятие, «разрешительство», непоследовательность — к развитию истерического невроза. Выраженное ограничение — к неврозу навязчивых состояний [6, с. 61].

Изучение малолетних преступников показало, что преобладающее большинство их страдало в детстве от недостатка любви, а не от недостатка наказаний. Ребёнок, пишет Б. Спок, которому не хватает родительской любви и ласки в раннем возрасте, вырастает холодным и неотзывчивым. В отсутствии любви и ласки в ранние годы жизни ребёнка он видел одну из причин детских преступлений [7, с. 224].

Немаловажным фактором, влияющим на развитие ребенка, является порядок его появления в семье. З. Фрейд был первым, кто заметил, что позиция ребенка среди сестер и братьев имеет важнейшее значение во всей его последующей жизни [6, с. 67].

Первый ребенок чаще всего вызывает у родителей трепетную любовь и восхищение. На нем концентрируется внимание всей семьи. Первенцы, как правило, больше ориентированы на успех и достижения. С другой стороны, такой ребенок более зависим от родителей, социально изолирован. Большое влияние на развитие личности первого ребенка оказывает рождение второго. Когда в семье появляется новорожденный, даже те дети, которые с нетерпением ждали его, могут чувствовать себя забытыми и отверженными. Вторые дети обычно более дружелюбны, лучше умеют общаться, так как много времени проводят со старшими братьями или сестрами. Родители более спокойно относятся ко вторым, третьим детям, потому что ими уже освоена роль родителей. Младшие дети более творческие и самостоятельные, но под покровительством и защитой старших у них может сложиться заниженная самооценка и чувство неполноценности. Самое сложное положение у среднего ребенка. Оказавшись между старшим и младшим, средние дети чаще других чувствуют себя отвергнутыми, одинокими [10, с. 18].

В исследовании М. В. Покатаевой выявлено, что качество привязанности ребенка к матери, сформированное в раннем возрасте, определенным образом влияет на образ себя ребенка в более старшем возрасте (младший подросток). Ненадежная привязанность ребенка к матери, возникшая в раннем детстве, неблагоприятно сказывается на образе себя ребенка — младшего подростка (тревожность, страхи, неудовлетворенность своим положением, отсутствие уверенности в себе и безопасного доверия к окружающему миру) [10, с. 19].

В исследовании Д. Куперсмита указано, что основной предпосылкой формирования у ребенка высокой самооценки является дисциплинирующее начало в семейном воспитании. Также он считает важными такие детерминанты, как внутренняя установка матери на принятие ребенка и уровень ее собственной самооценки [6, с. 301].

Д. Сирс выдвинул гипотезу о том, что установка родителей, благодаря которой ребенок чувствует, что его любят, принимают в семье, относятся к нему с уважением, порождает у него аналогичную самооценку,

приводящую к ощущению собственной ценности и успешности. Автором исследования было обнаружено, что самооценка ребенка зависит преимущественно от характера его отношений с родителями одного с ним пола. У мальчиков, испытывающих недостаток в отцовской любви, больше развито чувство неуверенности и незащищенности, они хуже адаптируются в социальной среде, чем девочки из подобных семей. Благоприятное воздействие на «Я-концепцию» ребенка оказывает активная забота о нем матери, незамедлительная помощь в любой ситуации, установление определенных норм, регулирующих его поведение.

Р. Бернс считает, основа «Я-концепции» закладывается в раннем детстве, когда главным значимым другим является родитель, взаимодействие с которым обеспечивает обратную связь, необходимую для возникновения и развития представлений о себе [10, с. 25].

Большую роль в судьбе человека играет «родительское программирование», считает американский психотерапевт Э. Берн. Описывая различные варианты воздействия семьи, отдельных ее членов на личность ребенка, Берн использует понятие-метафору «сценарий» — это своего рода бессознательное принятие ребенком предписывающего образа будущей взрослой судьбы победителя или побежденного [7, с. 234].

М. И. Лисина предполагала, что источник искажений и отклонений в представлении ребенка о самом себе кроется в его взаимоотношениях с близкими взрослыми. А. И. Захаров считает, что неблагоприятные типы воспитания могут способствовать развитию напряженной и неустойчивой внутренней позиции ребенка, которая приводит к появлению у него невротических ситуаций. Неблагоприятные типы воспитания способствуют возникновению отклонений и нарушений в психике ребенка, формированию у него неадекватного, диффузного образа Я [10, с. 24].

Ю. М. Губачев, Б. Д. Йовлев, Б. Д. Карвасарский и др., проводя исследования невротических состояний, психопатических развитий и других нервно-психических расстройств, в этиологии которых значительную роль играет психотравмирующее переживание, позволяют очертить круг таких состояний. Это состояния неудовлетворенности, тоски, подавленности (субдепрессивные состояния), тревоги, страха, беспокойства, неуверенности, беспомощности (состояния фобического круга), эмоциональная напряженность, а также сложные совокупности состояний, возникающих при наличии внутреннего конфликта, столкновения индивида с непомерными препятствиями и трудностями [10, с. 18].

Установлена связь между стилем родительского отношения и развитием определенных типов акцентуаций и психопатий. Например, потворствующая гиперпротекция содействует развитию истероидных и гипертимных черт характера, доминирующая гиперпротекция усиливает астенические черты характера ребенка, эмоциональное отвержение способствует акцентуации по эпилептоидному типу, повышенная моральная ответственность стимулирует развитие психастенического характера, безнадзорность усиливает гипертимность и неустойчивое поведение подростка. Клинические наблюдения показывают, что излишнее строгое или даже деспотичное

воспитание развивает у детей такие черты характера, как неуверенность, застенчивость, пугливость, зависимость и, реже, возбудимость и агрессивность. Чрезмерное внимание и удовлетворение всех желаний ребенка приводит к развитию истерических черт характера с эгоцентризмом и отсутствием самоконтроля. Отсутствие воспитания как такового ведет к возбудимости, асоциальному типу поведения [6, с. 189].

Матери детей, которые впоследствии заболевают неврозами, отличаются гиперсоциальной направленностью личности (в виде гипертрофированного чувства долга, обязательности), повышенной принципиальностью, трудностями в установлении компромиссов. С одной стороны, эти матери опекают и тревожатся, а с другой — поступают излишне правильно, например, стремятся излишне пунктуально выдерживать режим дня, часто морализируют. Существенно, что мать не может обеспечить приемлемого и, главное, устойчивого эмоционального контакта в то время, когда ребенок наиболее нуждается в нем. В этом случае типичной будет ситуация, когда нежность и любовь матери заменяются строгостью, отзывчивость — недоверием, терпение — раздражительностью [6, с. 139].

В. И. Гарбузов выделил 4 типа неправильного воспитания, которые приводят к неврозу у ребенка [7, с. 34]:

1. Неприятие, эмоциональное отвержение сочетается с жестким контролем, регламентацией жизни ребенка, которому навязывают единственно правильный тип поведения.

2. Тревожно-мнительное воспитание, которое выражается в тревожно-мнительной концентрации родителей на состоянии здоровья ребенка, его социальном статусе среди товарищей, ожидании успехов в учебе и будущей профессиональной деятельности. Данная аномалия включает элемент гиперсоциальности, но не престижной, не тщеславной, а тревожной. Ребенок тревожно, мнительно воспринимает естественные трудности, отношения со сверстниками. Для этих детей характерны, по мнению В. И. Гарбузова, тревожность и мнительность на всю жизнь, нервность или даже невроз.

3. Непонимание своеобразия детей, возрастных особенностей формирования их личности, неблагоприятное воздействие резкого обращения, чрезмерного давления и семейных конфликтов.

4. Неблагоприятные личностные характеристики родителя, такие как гиперсоциальность, тревожность в отношениях с детьми.

А. Я. Варга выявила, что родители могут бессознательно фиксировать и закреплять невротическую форму энуреза у ребенка. Такие родители сочетают две формы отношений — инфантилизацию и социальную инвалидизацию ребенка. Для инфантилизирующих родителей детство представляется более комфортным состоянием, чем взрослость. Социальная инвалидизация — это приписывание ребенку личной несостоятельности. Родители представляют ребенка маленьким несмышленышем, который не может быть полноценным членом социальной группы, они пессимистично оценивают его будущее. Обращение с ребенком как с маленьким неудачником дает ему своеобразное «разрешение» болеть энурезом. Маленький (исходит от мамы) может позволить себе недержание мочи, а

неудачник (исходит от папы) — не может от этого избавиться. Энурез ребенка играет «положительную» роль в установлении внутрисемейного равновесия [6, с. 75].

Родительская гиперопека может приводить к развитию у ребенка обсессивно-компульсивного или фобического невроза. Сверхкритичный родитель редко или никогда не удовлетворен детским поведением или качеством выполнения им какой-либо деятельности. Ребенка редко хвалят и поощряют за какую-либо деятельность, и он не отвечает родительским ожиданиям. Ребенок боится совершить ошибку, сделать что-то неверно. Постоянное затормаживание своих реакций ведет к развитию у ребенка обсессивно-компульсивного расстройства [7, с. 98].

Существуют значительные различия в стиле поведения матерей, имеющих детей, заболевших неврозом, психосоматическим заболеванием, хроническим соматическим заболеванием. Матери детей-невротиков характеризуются общим негативным отношением к материнской роли, низким уровнем эмпатии. Их непосредственное взаимодействие с ребенком носит негативный характер: они чаще выражают недовольство, чем похвалу и поощрение. Матери детей, страдающих психосоматическими заболеваниями, отличаются положительным отношением к материнской роли. Еще до рождения ребенка они связывали с его появлением большие надежды, предполагая, что ребенок добьется в жизни того, что не удалось им (гиперсоциализирующая установка). Этим матерям свойственны низкий уровень эмпатии, властность, доминантность и эгоцентризм. Матери детей с хроническим соматическим заболеванием обладают общей положительной установкой по отношению к материнству, кооперативностью в общении с ребенком и высоким уровнем эмпатии [9, с. 3].

И. А. Фурманов описывает влияние стилей семейного воспитания на психологическое состояние детей [6, с. 88]:

1. Установлено, что агрессивность характерна для детей подросткового и юношеского возраста, воспитывающихся в семьях с требовательным обращением (мальчики), авторитарной гиперпротекцией и гипопротекции с жестоким обращением (девочки), а также в условиях требовательной либо ограничивающей гиперпротекции (юноши) и повышенной моральной ответственности (девушки).

2. Определено, что такие стили семейного воспитания, как эмоциональное отвержение, попустительское обращение, авторитарная гиперпротекция, жестокая гипопротекция в зависимости от пола и возраста детей могут опосредованно способствовать образованию невротических, психотических, депрессивных тенденций, их различных комбинаций, а также состояния психической неуравновешенности в целом, которые детерминируют высокий уровень общей агрессивности.

3. Было замечено, что агрессивность деструктивной направленности присуща детям из семей со скрытой гипопротекцией (мальчики), потворствующей гипопротекцией (девочки), доминирующей гиперпротекцией, либо жестокой гипопротекцией (юноши) и снисходительной гиперпротекцией (девушки).

4. Деструктивная агрессивность может возникать вследствие негативных эмоциональных состояний в результате воспитания ребенка в условиях требовательного обращения (симбиоз невротических и депрессивных тенденций), потворствующей гиперпротекции («мимозоподобность»), применения чрезмерно строгих наказаний (депрессивное состояние) или полного их отсутствия (высокий психотизм).

5. Обнаружено, что агрессивность асоциальной направленности формируется в семьях с эмоциональным отвержением (мальчики), авторитарной гиперпротекцией, либо гипопротекцией (девочки и девушки), требовательной или ограничивающей гиперпротекцией (юноши).

6. Асоциальная агрессивность может опосредованно возникать в результате воздействия негативных эмоциональных состояний, формирующихся вследствие жесткого обращения (невротические симптомы у девочек), эмоционального отвержения (депрессивные симптомы у девочек и юношей), жестокого обращения (депрессивные симптомы у девочек, психотические и невротические тенденции у юношей), сверхзаботливого обращения (депрессивность у юношей), авторитарной гиперпротекции (невротические и депрессивные симптомы у девушек) и жестокой гипопротекции (психотическое состояние у девушек).

7. Склонность к проявлению физической агрессии выявлена у детей подросткового возраста, в семьях которых преобладает требовательная гиперпротекция (мальчики) и жестокая гипопротекция, а также снисходительная либо требовательная гиперпротекция у юношей и скрытая гипопротекция у девушек.

8. Высокий уровень вербальной агрессии обнаруживается в семьях девочек подросткового возраста, воспитывающихся в условиях, потворствующих гиперпротекции либо гипопротекции, а также юношей при требовательной (непосредственно), авторитарной и снисходительной (опосредованно) гиперпротекции. Подобных зависимостей при обследовании подростков и девушек установлено не было [8, с. 111].

Основная патогенная роль родителей заключается в недоверии к возможностям ребенка, его опыту формирования «я», что приводит к неприятию его индивидуальности, несоответствию требований и ожиданий родителей реальным возможностям детей, их возрастным потребностям, наиболее адекватному для них ритму и темпу психического развития [6, с. 97]. Недоверие к формирующемуся опыту детей, неприятие их индивидуальности и несоответствие воспитания возрастным возможностям и потребностям развития вместе с конфликтными отношениями в семье представляют собой главные психотравмирующие аспекты существования детей в семье [2, с. 451].

Таким образом, анализ теоретических и практических источников по проблеме показал, что взаимоотношение родителей с ребенком напрямую отражается на его психосоматическом состоянии. Недовольство ребенка взаимоотношениями родителей, невнимательное отношение родителей к ребенку — все это оказывает влияние на проявление невротических симптомов у подростков.

Как указывалось выше, в отрочестве формируется стремление быть и считаться взрослым. Это стремление является одной из форм проявления самосознания подростка. Чувство взрослости у подростка — специфическое новообразование самосознания, стержневая особенность личности, ее структурный центр. Это чувство выражает новую жизненную позицию подростка по отношению к себе, людям и миру [6, с. 41]. Семейное общение в подростковом возрасте имеет одну особенность: оно носит противоречивый характер. Подростки, с одной стороны, стремятся к общению со взрослыми, в том числе с родителями, а с другой — у них наблюдается снижение интереса к семейному общению, уменьшение его удельного веса при всевозрастающей роли семьи в жизни подростка [1, с. 101].

Нами было исследовано 156 детей (студенты колледжа при высших учебных заведениях) в возрасте 16–18 лет, из них — 96 лиц мужского пола и 60 — женского, а также их родители. В ходе эксперимента применялись следующие методики: тест «Анализ семейных взаимоотношений» (Методика АСВ) Э. Г. Эйжемиллер, В. В. Юстицкий в (двух вариантах для родителей детей и подростков), методика «Стили воспитания» по Р. В. Овчаровой, а также проективная методика «Дом, дерево, человек» (ДДЧ). Были получены следующие результаты. По методике АСВ в 149 семьях (при заполнении опросника обоими родителями) был выявлен стиль семейных взаимоотношений, определяемый как гиперпротекция в сочетании с чрезмерностью требований, т. е. доминирующая гиперпротекция, для которой характерны большое число запретов в сочетании с высокой жесткостью санкций. По методике Р. В. Овчаровой у 149 родителей был определен авторитарный стиль воспитания. Была обнаружена высокая степень корреляции между показателями, полученными по методике АСВ и методике Овчаровой.

По результатам проективной методики ДДЧ у 149 детей, которые испытали на себе влияние авторитарного стиля семейного воспитания, был выявлен комплекс негативных эмоционально-личностных переживаний с преобладанием следующих показателей в порядке убывания по значимости: 1. Незащищенность; 2. Тревожность; 3. Недоверие к себе; 4. Чувство неполноценности; 5. Враждебность; 6. Агрессивность; 7. Конфликтность; 8. Трудности общения; 9. Депрессивность.

Таким образом, проведенный эксперимент подтвердил гипотезу о существовании зависимости между неконструктивным стилем семейного воспитания и наличием эмоционально-личностных проблем детей в будущем.

В результате теоретического и практического исследования мы пришли к следующим выводам:

1. Неадекватное отношение родителей к ребенку приводит к эмоциональному психологическому дискомфорту, возникновению психосоматических заболеваний.

2. Уровень личностного роста подростка зависит от психологического климата семьи.

3. Манера и характер отношений и семейного общения становятся той базой, на основе которой строятся взаимоотношения со сверстниками и

взрослыми в образовательном процессе и которая оказывает влияние на самоопределение личностной структуры подростка.

Список использованных источников и литературы

1. Адлер А. А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / А. Адлер; пер. с англ. А. А. Валеева, Р. А. Валеевой. — Ростов н/Д: Феникс, 1998. — 448 с.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии / Р. М. Грановская. — 2-е изд. — Л.: Изд. Ленинградский университет, 1988. — 560 с.
3. Гребенников Д. Н. Воспитательный климат семьи / Д. Н. Гребенников. — М.: Знание, 1976. — 40 с.
4. Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: Анамнез, этиология и патогенез / А. И. Захаров. — Л.: Медицина, 1988. — 244 с.
5. Коробіцина М. Б. Психологічна діагностика психічних розладів поведінки у дорослих та відповідні реабілітаційні заходи/М. Б. Коробіцина. — Одеса: Астиропринт, 2005. — 64 с.
6. Левченко И. Ю. Психолого-педагогическая диагностика / И. Ю. Левченко, С. Д. Забрамная, Т. А. Добровольская. — М.: Изд. центр «Академия», 2003. — 320 с.
7. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов / В. С. Мухина. — 4-е изд. — М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 456 с.
8. Хоментаскас Г. Т. Использование детского рисунка для исследования внутрисемейных отношений / Г. Т. Хоментаскас // Вопр. психол. — 1986. — № 1. — 170 с.
9. Шутценбергер А. А. Синдром предков / А. А. Шутценбергер. — М.: Издательство Института психотерапии, 2001. — 208 с.
10. Эйдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия при психопатиях, акцентуациях характера, неврозах и невротоподобных состояниях: методические рекомендации / Э. Г. Эйдемиллер. — М., 1980. — 27 с.

References

1. Adler, A. A. Vospytanye detey. Vzaymodeystvye polov / A. Adler; per. s anhl. A. A. Valeeva, R. A. Valeevoy. — Rostov n/D: Fenyks, 1998. — 448 s.
2. Hranovskaya R. M. Elementy praktycheskoj psykholohyy. / R. M. Hranovskaya. — 2-e yzd. — L.: Yzd. Leningradskyy unyversytet, 1988. — 560 s. Y. V.
3. Hrebennyk D. N. Vospytatel'nyy klymat sem'y / D. N. Hrebennykov — M.: Znanye, 1976. — 40 s.
4. Zakharov A. Y. Nevrozy u detey y podrostkov: Anamnez, etyolohyya y patohenez / A. Y. Zakharov. — L.: Medytsyna, 1988. — 244 s.
5. Korobitsyna M. B. Psykholohichna diahnostryka psykhhichnykh rozladiv povedinky u doroslykh ta vidpovidni rehabilitatsiyni zakhody/M. B. Korobitsyna. — Odesa: Astyroprynt, 2005. — 64 s.
6. Levchenko Y. Yu. Psykholoho-pedahohycheskaya dyahnostryka / Y. Yu. Levchenko, S. D. Zabramnaya, T. A. Dobovol'skaya. — M.: Yzdatel'skyi tsentr «Akademyia», 2003. — 320 s.
7. Mukhyna V. S. Vozrastnaya psykholohyya: fenomenolohyya razvytyya, detstvo, otrochestvo: uchebnyk dlya stud. vuzov / V. S. Mukhyna. — 4-e yzd. — M.: Yzdatel'skyi tsentr «Akademyia», 1999. — 456 s.
8. Khomentauskas H. T. Yspol'zovanye detskoho rysunka dlya yssledovanyya vnutyrysemeynykh otnoshenny / H. T. Khomentauskas // Vopr. psykhol. — 1986. — N 1. — 170 s.
9. Shuttzenberher A. A. Syndrom predkov / A. A. Shuttzenberher. — M.: Yzdatel'stvo Instytuta psykhoterapyi, 2001. — 208 s.
10. Eydemyller E. H. Semeynaya psykhoterapyua pry psykhopatyyakh, aktsentuatsyyakh kharaktera, nevrozakh y nevrozopodobnykh sostoyanyakh: metodycheskye rekomendatsyy / E. H. Eydemyller. — M., 1980. — 27 s.

В. В. Кузьміна

здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ ТА ОСОБИСТІСНИХ ПРОБЛЕМ ПІДЛІТКА

Резюме

У статті представлений аналітичний огляд теоретичних та експериментальних досліджень проблеми впливу стилю виховання на формування психоемоційних проблем підлітка. Такі проблеми розглядаються як результат батьківського виховання. Визначальна роль стилю виховання в розвитку особистості зумовлює необхідність вивчення його впливу на формування психоемоційних та особистісних розладів.

Ключові слова: стиль виховання, особистість, психологічні проблеми підлітків, формування особистісних рис.

V. V. Kuzmina

competitor

Odessa I. I. Mechnikov National University

STUDY OF INFLUENCE OF STYLE FAMILY UPBRINGING ON FORMATION OF PSYCHOEMOTIONAL AND PERSONAL PROBLEMS OF TEENAGER

Abstract

The article presents the analytical review of theoretical and experimental studies of problem of parenting style on the formation of psychoemotional and personal problems of adolescents. Such problems are considered as the result of adolescent parenting. Defining the role of parenting style in personality development necessitates the study of its influence on the formation of psychoemotional and personal disorders. The experiments have confirmed the hypothesis of the existence of the relationship between the non-constructive style of family education and the presence of emotional and personal problems of children in the future. As a result of theoretical and practical research, we came to the following conclusions: 1. The inadequate attitude of the parents to the child leads to emotional psychological discomfort, the emergence of psychosomatic diseases. 2. The level of personal growth teenager depends on family climate and atmospheric conditions. 3. The manner and nature of relationships and family communication, become the basis, on which to build relationships with peers and adults in the educational process and affects the self-determination of personality structure teenager. Analysis of theoretical and practical sources of the problem showed that the relationship of parents with a child directly affected their psychosomatic condition. Dissatisfaction child relationship parents, careless attitude of parents to the child all this affects the formation and manifestation of psycho-emotional and personal problems of juveniles. Distrust of the formative experience of children, rejection of their personality and age discrepancy education opportunities and development needs with conflict relations in the family are the main aspects of the traumatic existence of children in the family

Key words: parenting style, personality, psychological problems teenager, formation of personality traits.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2014

УДК 159.922-056.12

Н. Ф. Ліпінська

здобувач кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

САМОЕФЕКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена аналізу самоефективності особистості — досить нового феномену для вітчизняної психології. Самоефективність визначається як переконання людини щодо її спроможності керувати подіями, що впливають на її життя. Дії особистості в конкретній ситуації залежать від взаємного впливу довкілля та її свідомості, особливо від свідомих процесів, пов'язаних з переконаннями, що вона може або не може здійснити деякі дії, необхідні для того, щоб змінити ситуацію в кращу для неї сторону.

Ключові слова: особистість, життєдіяльність, особистісний потенціал, групова самоефективність, індивідуальна самоефективність.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна наука переносить акцент з проблем слабкості індивіда на розвиток потенціалу особистості і знаходження внутрішнього ресурсу, що дозволяє їй бути справжнім суб'єктом життєдіяльності. Сучасному суспільству потрібні високоефективні фахівці, здатні правильно оцінювати і власні можливості, і результати своєї діяльності (у тому числі професійної). Суб'єктивне ставлення до виконуваної діяльності реалізується у зверненості людини до своїх внутрішніх резервів, потенціалів розвитку, можливостей обирання засобів дій і побудови певної стратегії діяльності, поведінки і життя в цілому. А це визначається самоефективністю особистості.

Аналіз досліджень та публікацій. Поняття про самоефективність було введено Альбертом Бандурою в 70-ті роки не стільки для пояснення, скільки для цілеспрямованої роботи зі зміни особистості [1]. За допомогою цього поняття А. Бандура оцінював здатність людей до усвідомлення своїх здібностей і до використання цих здібностей якнайкраще. А. Бандура відмічав, що навіть за наявності скромних здібностей уміле їх використання дозволяє людині досягати високих результатів. В той же час наявність високого потенціалу автоматично не гарантує високі результати, якщо людина не вірить в можливість застосувати цей потенціал на практиці [1].

Проблема самоефективності досить розповсюджена серед зарубіжних психологів (А. Бандура, Л. Хьєлл, Д. Зіглер, Дж. Капрара, Д. Сервон та ін.). У вітчизняній психології відбувається процес теоретичного осмислення цього феномену та його попередня емпірична розробка (Р. Л. Кричевський, М. В. Чистова, Т. О. Гордєєва та ін.).

Основна мета статті — теоретичний аналіз класичних поглядів на проблему самоефективності в психологічній науці.

Викладення основного матеріалу. А. Бандура визначає самоефективність особистості як переконання щодо спроможності управляти подіями, що впливають на її життя [1]. Дії людини в конкретній ситуації залежать від взаємного впливу довкілля і свідомості, особливо від свідомих процесів, пов'язаних з переконаннями, що ми можемо або не можемо здійснити деякі дії, необхідні для того, щоб змінити ситуацію в кращу для сторону. Саме ці очікування А. Бандура назвав самоефективністю (self-efficacy).

Переконання людини щод її особистої ефективності впливають на те, який спосіб дії вона вибере, як багато додаватиме зусиль, як довго вона встоїть, зустрічаючись з перешкодами і невдачами, наскільки велику пластичність проявить по відношенню до цих труднощів [1]. На думку А. Бандури, сила, що управляє людиною, знаходиться не в зовнішньому по відношенню до нього середовищі, а походить зі взаємодії довкілля, власної поведінки суб'єкта і його особистості. Самоефективність є важливою особистісною характеристикою і, у поєднанні з конкретними цілями і знанням про те, що потрібно робити, вона може істотно впливати на майбутню поведінку.

Самоефективність не тотожна очікуванням особистості щодо результатів або наслідків її дій. А. Бандура відрізняє самоефективність від припущень про результат, підкреслюючи, що самоефективність — це, у першу чергу, упевненість людини в тому, що вона може здійснити деякі конкретні дії, тоді як припущення про результат відносяться до того, що вона думає про можливі наслідки своєї діяльності [1].

Самоефективність — це не глобальне поняття. Вона міняється від ситуації до ситуації залежно від умінь, необхідних для різної діяльності, від присутності або відсутності інших людей, від того, що ми думаємо про здібності цих інших людей, особливо, якщо ми вважаємо їх умілішими, аніж ми самі, від нашої схильності швидше потерпіти невдачу, аніж добитися успіху, а також від нашого фізичного стану, особливо, коли ми переживаємо втому, тривогу, апатію або пригніченість.

Самоефективність не відноситься до здатності особистості реалізувати основні рухові функції, такі як ходьба, здатність дотягуватися або хапати; також вона не має на увазі, що ми дійсно можемо здійснити зазначені дії без почуття тривоги, страху або пригніченості, вона усього лише судження, вірне або невірне, про те, чи можемо ми виконати необхідні дії [1]. І нарешті, підкреслює А. Бандура, судження про ефективність — не те ж, що бажання або прагнення. Висока або низька самоефективність у поєднанні із сприятливими або несприятливими умовами довкілля дозволяє зробити чотири можливі варіанти пророцтв [1]. Коли самоефективність висока і умови довкілля сприятливі, найбільш вірогідним є успішний результат. Коли низька ефективність поєднується із сприятливими умовами, людина може впасти в депресію, спостерігаючи, як інші досягають успіху в справах, які для неї самої здаються занадто складними. Коли люди з високою самоефективністю зустрічаються із несприятливою ситуацією, вони зазвичай множать свої зусилля, намагаючись змінити довкілля; вони можуть використати протест, соціальну активність або навіть силу, щоб

досягти необхідних змін, але, якщо усі їх спроби провалюються, тоді, як припускає А. Бандура, вони або відмовляться від свого способу дій і знайдуть інший, або шукатимуть сприятливіше середовище. І нарешті, коли низька самоефективність поєднується із несприятливим довкіллям, людина відчуває апатію, вважає себе безпорадною і схильною миритися зі своїм положенням. Наприклад, дрібний службовець з низькою самоефективністю, що знає, як важко стати президентом компанії, відчуватиме нерішучість, не захоче і не зможе робити будь-які реальні спроби досягти аналогічних, але менших цілей.

Але хоча уявлення самоефективності створюють потужний вплив на нашу діяльність, не можна вважати, що поведінка визначається тільки цими уявленнями. Самоефективність, спільно із довкіллям, попередньою поведінкою та іншими характеристиками особистості, серед яких особливо важливі її очікування щодо результатів своїх дій, визначають справжню поведінку особистості.

У потрійній моделі реципрокного детермінізму, згідно з якою довкілля, поведінка і особистість взаємно впливають один на одного, самоефективність відноситься до характеристик особистості [1].

Чинники самоефективності.

Самоефективність виникає, збільшується або зменшується залежно від одного з чотирьох чинників або від їх комбінації:

- 1) досвіду безпосередньої діяльності;
- 2) непрямого досвіду;
- 3) думки суспільства;
- 4) фізичного і емоційного стану людини (А. Бандура [1]).

Інформація про себе самого і про навколишній світ, отримана з перерахованих джерел, обробляється свідомістю і, спільно із спогадами про минулий досвід, впливає на уявлення про самоефективність. Крім того, самоефективність підпадає під вплив внутрішніх стандартів поведінки.

Безпосередній досвід.

Найбільш сильний вплив на самоефективність створює досвід безпосередньої діяльності, тобто спогади про те, що нам доводилося робити у минулому [2]. Як правило, успішні дії підвищують самоефективність, тоді як невдачі здатні знизити її. З цього загального твердження А. Бандура робить шість основних висновків.

Особистості з високою самоефективністю подумки уявляють собі вдалий сценарій, що забезпечує позитивні орієнтири для вибудовування поведінки і усвідомлено репетирують успішні рішення потенційних проблем [3]:

- 1) успішне виконання завдання підвищує самоефективність в прямій залежності від її складності;
- 2) успіх, досягнутий самостійно, має більшу дію, аніж те, що здійснено із сторонньою допомогою;
- 3) невдача найбільше знизить самоефективність тоді, коли ми знаємо, що провалили свою кращу спробу (коли ми робимо щось упівсили і терпимо невдачу, це не так зменшує нашу самоефективність, як коли ми докладаємо усі старання і все одно у нас нічого не виходить);

4) якщо ми хвилювалися або були чимось засмучені, коли зазнали невдачу, то вона менше вплине на нашу самоефективність, аніж якби ми почували себе в цей час добре;

5) невдачі в тому віці, коли людина вже має тверді уявлення про власну спроможність, діють не так сильно, як невдача, пережита в ранньому дитинстві;

6) випадкові невдачі не справляють великого впливу на самоефективність, особливо у людей, яким властива впевненість в успіху.

Ті, хто вважає себе нездатним досягти успіху, підкреслював А. Бандура, більше схильні до уявлення невдалого сценарію, і зосереджуються на тому, що усе буде погано: впевненість в нездатності досягти успіху послабляє мотивацію і заважає вибудовувати поведінку [1].

Непряний досвід.

Друга причина, що змінює самоефективність, — непрямий досвід особистості, отриманий із спостереження схожих ситуацій: коли ми бачимо, як інші досягають успіху, наша самоефективність підвищується, а коли дізнаємося, що хтось, рівний нам за здібностями і підготовці, зазнав невдачу, наша самоефективність знижується [1]. Непряний досвід не має великого впливу, якщо зразок, який спостерігає особистість, не схожий на неї.

Як правило, спостереження за іншими не так суттєве для підвищення рівня ефективності, як власний досвід, але воно може чинити потужну дію у разі, якщо самоефективність знижується.

Громадська думка.

Самоефективність може зростати або слабшати завдяки громадській думці [1]. Хоча дія цього джерела обмежена, за певних умов думка, висловлена іншими, може підвищити або знизити самоефективність:

1) необхідно вірити тому, хто висловлює своє ставлення. Напучення або критика від джерела, що користується нашою довірою, чинять сильнішу дію, аніж слова людини, якій ми не довіряємо;

2) дії, які людину спонукають щось зробити, повинні знаходитися в межах її реальних можливостей.

А. Бандура припускає, що результативність навіювання прямо пов'язана з тим, який статус і авторитет має людина, що висловлює свою думку. Статус і авторитет, звичайно, не одне і те ж. Наприклад, якщо психотерапевт вселяє пацієнтові, що страждає фобією, думку, що той може їхати на переповненому ескалаторі, це швидше підвищить його самоефективність, ніж підбадьорювання від дружини або дітей. Але, якщо той же психотерапевт говорить своїм пацієнтам, що вони здатні замінити перемикач, що перегорів, це навряд чи підвищить їх самоефективність по відношенню до цієї діяльності. Крім того, громадське заохочення найдієвіше, коли воно поєднується з власним успішним виконанням. Схвалення оточення може переконати людину спробувати що-небудь зробити, і якщо у неї це вийде, тоді як її досягнення, так і отримані нею похвали збільшують її самоефективність.

Фізичний і емоційний стан.

Останнє джерело зміни самоефективності — фізичний і емоційний стан людини [1]. Сильні емоції, як правило, заважають діяльності; коли люди-

на відчуває сильний страх, гостру тривогу або знаходиться в стані стресу, її впевненість у своїй ефективності зазвичай знижується. Іноді, в деяких ситуаціях, стан емоційної напруги, якщо вона не дуже сильна, пов'язаний з підвищенням якості діяльності.

Психіатри відмічають, що зменшення тривоги або збільшення фізичної розкутості полегшують виконання завдання.

Вплив емоційної напруги залежить від декількох чинників:

1) рівень напруги — зазвичай чим сильніше хвилювання, тим менше самоефективність;

2) уявлення людини про те, наскільки її емоції пов'язані з дійсністю. Якщо людина знає, що побоювання мають під собою реальну основу, її особиста ефективність може підвищуватися. Проте, якщо людина усвідомлює абсурдність своєї фобії, тоді її хвилювання призводить до зниження самоефективності. І нарешті, природа самого завдання вносить свій внесок: емоційна напруга може допомогти успішно зробити що-небудь просте, але заважає виконанню складних завдань.

Колективна ефективність.

Коли теорія А. Бандури досягла достатнього ступеня розвитку, він, як і З. Фрейд, А. Адлер, К. Роджерс та інші теоретики особистості, зацікавився глобальними громадськими і національними проблемами, цей інтерес виразився в його концепції колективної ефективності, яка відноситься до впевненості людей в тому, що їх загальні зусилля можуть викликати соціальні зміни. Вона походить не з колективної свідомості, а з особистих ефективностей багатьох людей, працюючих разом.

А. Бандура вважає, що керують своїм життям не лише через індивідуальні самоефективності, але і за допомогою колективної ефективності [1]. Проте особиста і колективна ефективність — не протилежні поняття: вони доповнюють один одного, змінюючи спосіб життя людей.

А. Бандура перераховує чинники, що негативно впливають на колективну ефективність:

1) ми живемо у транснаціональному світі; подія в одній частині Землі позначається на житті людей в інших країнах, викликаючи у них відчуття власної безпорадності;

2) новітні технології, які незрозумілі нам і не підвладні нашому контролю, здатні знизити рівень колективної ефективності;

3) заплутаний соціальний механізм з бюрократичним прошарком, що перешкоджає будь-яким змінам у суспільстві. Зустрічаючись з постійними невдачами в спробах що-небудь змінити або розуміючи, як багато потрібно часу, щоб досягти якихось помітних змін, люди втрачають бажання взагалі робити які-небудь дії. І тоді багато з них замість того, щоб удосконалити засоби для побудови власного майбутнього, неохоче передають управління до рук технічних фахівців і громадських діячів [1];

4) величезний розмах і величина проблем, з якими стикається людство, здатні підірвати колективну ефективність. Війни, голод, перенаселення, злочини і природні катастрофи — ось тільки деякі з глобальних проблем, що залишають нас з почуттям безпорадності.

Але А. Бандура вважав, що, незважаючи на ці величезні міжнародні проблеми, зміни на краще можливі, якщо люди наполегливо повторюватимуть свої спільні зусилля і не дозволять збити себе з пантелику. «Сам час вимагає громадських ініціатив, які створюють почуття колективної ефективності і потрібні, щоб люди могли впливати на умови, що формують їх життя і життя майбутніх поколінь» [1, с. 46].

Список використаних джерел і літератури

1. Бандура А. Теория социального научения / Альберт Бандура. — СПб.: Евразия, 2000. — 320 с.
2. Кричевский Р. Л. Самоэффективность и акмеологический подход к исследованию личности / Р. Л. Кричевский // Акмеология. — 2001. — № 1. — С. 47–52.
3. Огнев А. С. Теоретические основы психологии субъектогенеза /А. С. Огнев. — Киев, 1997. — 121 с.

References

1. Bandura A. Teoriya socialnogo naucheniya [Theory of the social teaching]. — SPb., 2000. — 320 p.
2. Krichevsky R. L. Samoefektivnist i akmeologicheskyy podhod k issledovaniyu lichnosti [self-efficacy and acmeological going near research of personality]. — 2001. — P. 47–52.
3. Ognev A. S. Teoreticheskie osnovy psihologii sub'ektogeneza [Theoretical bases of psychology of subjectgenez]. — K., 1997. — 121 p.

Н. Ф. Липинская

соискатель кафедры дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

САМОЭФФЕКТИВНОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Резюме

Статья посвящена анализу самоэффективности личности — достаточно нового феномена для отечественной психологии. Самоэффективность определяется как убеждение человека относительно его способности управлять событиями, которые влияют на его жизнь. Действия личности в конкретной ситуации зависят от взаимного влияния окружающей среды и ее сознания, особенно от сознательных процессов, связанных с убеждениями, что она может или не может осуществить некоторые действия, необходимые для того, чтобы изменить ситуацию в лучшую для нее сторону.

Ключевые слова: личность, жизнедеятельность, личностный потенциал, групповая самоэффективность, индивидуальная самоэффективность.

N. Lipinska

the applicant of the Department of differential and special psychology
Odessa I. I. Mechnikov National University

SELF-EFFICACY OF PERSONALITY AS SOURCE OF HER ACTIVITY

Abstract

The article is sanctified to the analysis of self-efficacy personality — the new enough phenomenon for home psychology. Self-efficacy is determined as persuasion of man concerning her ability to manage events that influence on her life. The actions of personality in a concrete situation depend on the cross-coupling of environment and her consciousness, especially from the conscious processes related to persuasions, that she can or can not carry out some actions necessary in an order to change a situation in the best for her side.

Key words: personality, vital functions, personality potential, group self- efficacy, individual self-efficacy.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2014

УДК 159.942.4

С. В. Отчич

магістр психології; інженер 1 кат.,
Інститут транспортних систем і технологій
Національної академії наук України
e-mail: s.otchich@gmail.com

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКОНАНЬ ЩОДО КОХАННЯ

Дослідження присвячено феномену любові та гендерним аспектам. Проаналізовано дослідження феномену любові у психології. Розглянуто різні психологічні школи, які вивчали тему любові. Представлено погляди зарубіжних та вітчизняних вчених, які займалися класифікацією видів любові. Зроблено огляд досліджень щодо статевої специфіки у любовних переживаннях. Зазначено гендерну проблематику у наукових дослідженнях та подано характеристику гендерних стереотипів. Досліджено зв'язок переконань щодо кохання у гендерному аспекті на вибірці 120 осіб різної статі. У дослідженні використано наступні методики: «Анкета ставових ролей» (С. Бем) та «Тест на переконання щодо кохання» (Д. Шпрехер, Б. Метте). На основі дослідження переконань щодо кохання у гендерному аспекті зроблено висновок щодо прямої залежності гендерних ознак індивіда та його переконань щодо кохання, а саме: вираженість маскулічних та андрогінних ознак індивіда говорить про схильність до «Кохання з першого погляду», а вираженість фемінних ознак — до віри у «Єдиного та Єдину». «Ідеалізація» партнера і стосунків та переконання, що «Кохання пробиває шлях», притаманні більшості всіх гендерних груп.

Ключові слова: любов, маскулічність, фемінність, андрогінність.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, переживаючи наслідки глобалізації, урбанізації, емансипації жінок, всесвітнього поширення масової культури та втрати традиційних і моральних цінностей, встало перед вибором подальшого шляху розвитку. Тема любові, яка ніколи не втрачала своєї актуальності, тепер набуває особливого значення [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найчастіше, коли йдеться про любов, мають на увазі кохання між чоловіком і жінкою. При цьому не менш важливі і інші ситуації любові: любов до себе, любов материнська і батьківська, брата і сестри, любов до справи і своєї країни, любов до Бога. Але ж і кохання між чоловіком і жінкою буває дуже різне: закоханість і зріле кохання, кохання-пристрасть і кохання-звичка, кохання споживче і кохання, яке дає [4].

Психологічний словник трактує любов як почуття, що виражає емоційно-ціннісне ставлення до того чи іншого об'єкта (людини, батьківщини, сім'ї, міста, істини, людства, релігії і т. д.); прагнення бути з максимальною повнотою представленим своїми особистісно значущими почуттями в життєдіяльності іншого таким чином, щоб пробудити в нього потребу у відповідному почутті тієї ж інтенсивності і стійкості [2].

Тему любові вивчали різні психологічні школи:

- психодинамічний напрямок (З. Фрейд, К. Г. Юнг, А. Адлер, К. Хорні, Е. Еріксон, Е. Фромм, Е. Берн),
- гештальт-психологія (І. Польштер, М. Польштер, Дж. Рейноутер),
- біхевіоризм та необіхевіоризм (Б. Ф. Скінер, С. Дак, Дж. Харві, Дж. Флойд, М. Кларк, Дж. Міллс, С. Каслер),
- когнітивна психологія (С. Шехтер, Е. Уолтер, Д. Даттон, А. Арон, Д. Лі, Л. Кемерон-Бендлер),
- гуманістична психологія (А. Г. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл),
- біологізаторський напрямок (Дольник, Лейбович),
- соціально-психологічний напрямок (Т. Кемпер, З. Рубін, В. І. Мустейн, Е. Уолстер, Б. Уолстер, Р. Дж. Стенберг, Р. Мей).

Класифікацією видів любові займалися такі зарубіжні вчені, як Е. Хатфільд, Р. Мей, Е. Фромм, Т. Кемпер, С. Уотс та П. Стеннер, Джон Алан Лі, Роберт Дж. Стернберг, а також вітчизняні психологи Л. Я. Гозман, А. Афанасьєв, В. І. Мясіщев, М. Т. Кузнецов, В. Ф. Прісняков і Л. М. Пріснякова та інші.

Вітчизняними вченими В. Ф. Прісняковим та Л. М. Прісняковою (1994) було досліджено математичне моделювання почуттів, в результаті чого були розроблені теорія переробки пам'яті людиною (ТППЛ) та формула любові, яка ставить у відповідність емоційне напруження широкого почуття любові і різницю між наявною в пам'яті людини інформацією щодо деякої абстрактної особистості і реальною людиною. Емоційне напруження вузького прийняття почуття любові може відповідати різниці інформації про абстрактну людину протилежної статі як об'єкта задоволення потреби продовження роду, свого особистого продовження та інформацій в пам'яті тієї ж людини в даний момент часу щодо реальних якостей конкретного суб'єкта [6].

Протягом останніх тисячоліть єдино вірним вважався біологічно детермінований підхід, згідно з яким в основі соціально-психологічних відмінностей між чоловіками і жінками лежить їх статева конституція. Тільки у 60–70-х рр. XX століття на Заході в різних галузях наукового знання стала активно заявляти про себе гендерна проблематика.

Гендерні стереотипи — це схематизовані, узагальнені образи маскулінності і фемінінності [8]. На думку Т. Б. Рябової [7], найбільш коректним є визначення, дане R. K. Unger: «Гендерні стереотипи — це соціально конструйовані категорії «маскулінність» і «фемінінність», які підтверджуються різною в залежності від статі поведінкою, різним розподілом чоловіків і жінок усередині соціальних ролей і статусів; і які підтримуються психологічними потребами людини поводитися в соціально бажаній манері і відчувати свою цілісність, несуперечність» [9].

Маскулінність — нормативні уявлення щодо соматичних, психічних і поведінкових властивостей, характерних для чоловіків. Фемінінність — нормативні уявлення щодо соматичних, психічних і поведінкових властивостей, характерних для жінок. Андрогінія — поєднання в індивіді маскулінних і фемінінних рис [5].

Згідно С. Бем, зміст маскулінної статевої ролі складають як особистісні прояви індивідуалізму (самостійність, незалежність, самодостатність, індивідуалізм, честолюбство), так і прояв індивідуалістичної позиції у взаєминах з широким колом людей (відстоювання своїх переконань, уміння самоствердитися, наполегливість, здатність відкрито виражати свою точку зору, потреба змагатися). У зміст маскулінної статевої ролі входять також характеристики активного, домінантного та інструментального типу поведінки (схильність до заняття спортом, аналітичність, здатність керувати, готовність ризикувати, легкість у прийнятті рішень, домінування, агресивність). Маскулінність відображає активну, вольову рольову позицію, націлену на досягнення успіху у макросоціальному середовищі [5].

Основною відмінною рисою фемінної статевої ролі є залежність від заступницьких відносин оточуючих. Зміст фемінної статевої ролі складають характеристики, необхідні для встановлення і підтримки близьких міжособистісних взаємовідносин: вірність, прагнення втішити, м'якість у висловлюваннях, ніжність, довірливість, делікатність у словах і діях. До характеристик фемінної статевої ролі також входять колективістські і експресивні характеристики поведінки і особистості, які передбачають високий рівень емпатії (поступливість, здатність співчувати, сприйнятливості до потреб інших). Фемінність відображає пасивну, залежну рольову позицію, націлену на досягнення успіху в стосунках в неформальному мікросоціальному середовищі [5].

Фемінізація чоловіків і маскулінізація жінок стають невід'ємними рисами сучасного суспільства, тому для виявлення певних психологічних особливостей індивіда, які впливають на його переконання щодо кохання, нами було проведено емпіричне дослідження.

Об'єкт дослідження: почуття кохання.

Предмет дослідження: гендерні аспекти переконань щодо кохання.

Гіпотеза дослідження: припущення про існування залежності між гендерними ознаками (маскулінністю, фемінінністю, андрогінністю) індивідів та їх переконаннями щодо кохання.

Мета дослідження: виявити пріоритети щодо переконань у коханні в залежності від гендерних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базою емпіричного дослідження був вищий навчальний заклад міста Дніпропетровська державної форми власності: Національна металургійна академія України (НМетАУ). В дослідженні брали участь студенти 4-го курсу факультету комп'ютерних систем, енергетики та автоматизації НМетАУ. Загалом у дослідженні брали участь 120 осіб різної статі (90 чоловіків та 30 жінок).

Для виявлення переконань щодо кохання у гендерному аспекті ми використали наступні методики: «Анкета статевої ролі» (С. Бем) [5] та «Тест на переконання щодо кохання» (Д. Шпрехер, Б. Меттс) [1].

Для диференціації досліджуваної групи за гендерними ознаками (маскулінність, фемінінність, андрогінність) ми використали «Анкету статевої ролі» (С. Бем).

Узагальнюючі дані щодо учасників емпіричного дослідження за статевими та гендерними ознаками представимо у вигляді таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Учасники дослідження за статевими та гендерними ознаками

Гендер / Стать	Чоловіки	Жінки	Всього за гендером
Маскулінні	54	3	57
Фемінінні	–	6	6
Андрогінні	36	21	57
Всього за статтю	90	30	120

Значні показники андрогінності у чоловіків (40 %) свідчать про загальну тенденцію в українському суспільстві щодо фемінізації чоловіків, а значні показники андрогінності (2/3) жінок свідчать про загальну тенденцію щодо маскулінізації жінок.

В результаті виявлення гендерних ознак учасники дослідження були нами виділені у п'ять груп (рис. 1).

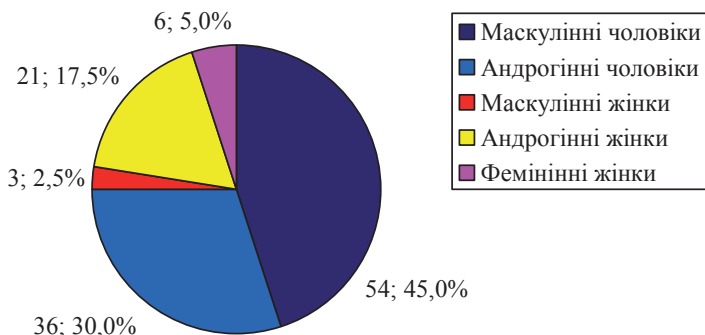

Рис. 1. Групи учасників дослідження за гендерними ознаками

Отже, отримані результати дають нам змогу аналізувати учасників дослідження за гендерними ознаками.

Узагальнюючі дані переконань щодо кохання учасників дослідження за статевими та гендерними ознаками представимо у вигляді таблиць (табл. 2, 3).

Для виявлення домінант у переконаннях щодо кохання кількість осіб у кожній гендерній групі нами була взята за 100 %.

Виявивши в учасників емпіричного дослідження переконання щодо кохання, ми стверджуємо, що «Ідеалізація» партнера і стосунків та переконання, що «Кохання пробиває шлях», притаманні більшості індивідів по кожній групі. Це свідчить про те, що більшості людей притаманна ідеалізація у любовних стосунках та впевненість в тому, що з коханням вони все переможуть.

До «Кохання з першого погляду» схильні більшість маскулінних (89 %) та андрогінних чоловіків (72 %), а також маскулінних жінок (66 %). Це свідчить про прямий зв'язок між маскулінністю та «Коханням з першого погляду».

Таблиця 2

Переконання щодо кохання учасників емпіричного дослідження за статевими та гендерними ознаками

Переконання щодо кохання	Ч(м)	Ч(а)	Ж(м)	Ж(а)	Ж(ф)
Єдиний та Єдина	–	4 (11 %)	–	6 (28 %)	4 (66 %)
Ідеалізація	32 (59 %)	21 (58 %)	2 (66 %)	13 (62 %)	4 (66 %)
Кохання пробиває шлях	43 (80 %)	31 (86 %)	2 (66 %)	17 (80 %)	4 (66 %)
Кохання з першого погляду	48 (89 %)	26 (72 %)	2 (66 %)	8 (38 %)	2 (33 %)

Віра у «Єдиного та Єдину» притаманна у більшості фемінінним жінкам (66 %). У маскулінних чоловіків та жінок така віра відсутня. Це свідчить про прямий зв'язок між фемінінністю та вірою у «Єдиного та єдину».

Представимо результати дослідження у вигляді схеми (рис. 2).

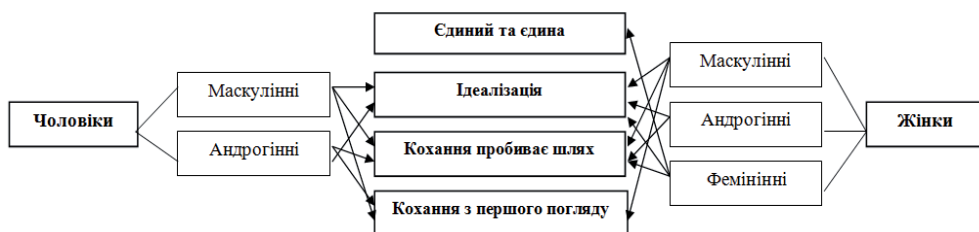

Рис. 2. Переконання щодо кохання учасників емпіричного дослідження за статевими та гендерними ознаками

Аналіз отриманих результатів свідчить про практично однаковий розвиток чуттєвої сфери особистостей, які взяли участь у емпіричному дослідженні. Чоловікам більш притаманна наївність у переконаннях щодо кохання. Жінки більше орієнтовані на особистісний та соціальний досвід, що знаходить відображення у кількісних показниках.

Таблиця 3

Переконання щодо кохання учасників емпіричного дослідження за гендерними ознаками

Переконання щодо кохання	Маскулінні	Андрогінні	Фемінінні
Єдиний та Єдина	6 (10 %)	10 (17 %)	4 (66 %)
Ідеалізація	34 (60 %)	34 (60 %)	4 (66 %)
Кохання пробиває шлях	45 (79 %)	48 (84 %)	4 (66 %)
Кохання з першого погляду	50 (88 %)	34 (60 %)	2 (33 %)

Якщо розглянути нашу вибірку за гендерними ознаками, то ми бачимо, що у переконаннях щодо кохання більшості маскулінних та андрогінних індивідів притаманні «Ідеалізація», «Кохання пробиває шлях» та «Кохання з першого погляду», а фемінінним індивідам притаманні «Єдиний та єдина», «Ідеалізація» та «Кохання пробиває шлях».

Представимо результати дослідження у вигляді схеми (рис. 3).

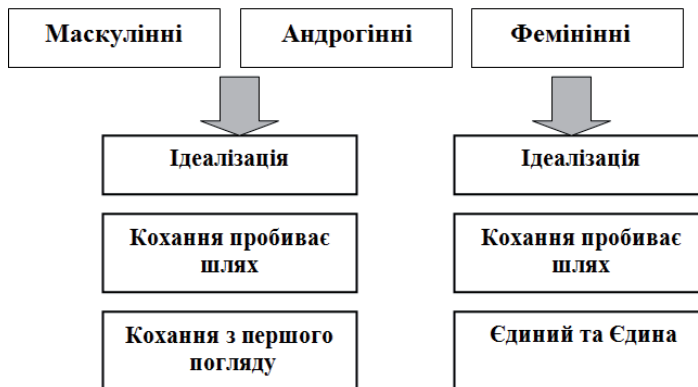

Рис. 3. Переконання щодо кохання учасників емпіричного дослідження за гендерними ознаками

Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що «Ідеалізація» і «Кохання пробиває шлях» притаманні всім гендерним групам. Маскулінним та андрогінним індивідам характерне «Кохання з першого погляду», а фемінінним — віра у «Єдиного та Єдину».

Висновки: отже, гіпотеза нашого дослідження щодо зв'язку переконань щодо кохання індивідів з їх гендерними ознаками підтверджена. В результаті проведеного дослідження констатується пряма залежність гендерних ознак індивіда та його переконань щодо кохання, а саме: вираженість маскулінних та андрогінних ознак індивіда говорить про схильність до «Кохання з першого погляду», а вираженість фемінінних ознак — до віри у «Єдиного та Єдину». «Ідеалізація» партнера і стосунків та переконання, що «Кохання пробиває шлях», притаманні більшості всіх гендерних груп.

Перспективи подальших досліджень. Отримання нових уявлень переконань щодо кохання в залежності від вікових та гендерних ознак на інших вибірках.

Список використаних джерел і літератури

1. Дженда Л. Любовь & секс: тесты / пер. с англ. В. Г. Панова. — М.: АСТ: Астрель, 2006. — 283 с.
2. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Краткий психологический словарь: Личность, образование, самообразование, профессия. — Мн.: Хэлтон, 1998. — С. 131–132.
3. Изард К. Э. Психология эмоций: Пер. с англ. — СПб.: Питер, 1999. — 464 с.
4. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. — СПб.: Питер, 2001. — 752 с.
5. Козлов В. В., Шухова Н. А. Гендерная психология. — Москва, 2010. — 272 с.
6. Прісняков В. Ф., Пріснякова Л. М. Математичне моделювання почуттів. — Дніпропетровськ: ДДУ, 1994. — 52 с.
7. Рябова Т. Б. Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований // Личность, Культура. Общество. — 2003. — Т. 5, вып. 1–2 (15–16). — С. 120–139.
8. Renzetti K., Curran D. Women, men and society. — Boston, 1999. — P. 292.
9. Unger R. K. Towards a redefinition of sex and gender // Am. Psychol. — 1979. — V. 34. — P. 1085–1094.

References

1. Dzhenda L. Ljubov' & seks: testy / per. s angl. V. G. Panova. — M.: AST: Astrel', 2006. — 283 s.
2. D'jachenko M. I., Kandybovich L. A. Kratkij psihologicheskij slovar': Lichnost', obrazovanie, samoobrazovanie, professija. — Mn.: Hjelton, 1998. — S. 131–132.
3. Izard K. Je. Psihologija jemocij: Per. s angl. — SPb.: Piter, 1999. — 464 s.
4. Il'in E. P. Jemocii i chuvstva. — SPb.: Piter, 2001. — 752 s.
5. Kozlov V. V., Shuhova N. A. Gendernaja psihologija. — Moskva, 2010. — 272 s.
6. Prisnjakov V. F., Prisnjakova L. M. Matematichne modeljuvannja pochuttiv. — Dnipropetrovs'k: DDU, 1994. — 52 s.
7. Rjabova T. B. Stereotipy i stereotipizacija kak problema gendernyh issledovanij // Lichnost'. Kul'tura. Obshestvo. — 2003. — T. 5, vyp. 1–2 (15–16). — S 120–139.
8. Renzetti K., Curran D. Women, men and society. — Boston, 1999. — P. 292.
9. Unger R. K. Towards a redefinition of sex and gender // Am. Psychol. — 1979. — V. 34. — P. 1085–1094.

С. В. Отчич

магистр психологии; инженер 1 кат.,
Институт транспортных систем и технологий
Национальной академии наук Украины

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ УБЕЖДЕНИЙ О ЛЮБВИ

Резюме

Исследование посвящено феномену любви и убеждениям о любви в гендерном аспекте. Проанализированы исследования феномена любви в психологии. Рассмотрены различные психологические школы, которые изучали тему любви. Представлены взгляды зарубежных и отечественных ученых, которые занимались классификацией видов любви. Сделан обзор исследований по половой специфике в любовных переживаниях. Отмечена гендерная проблематика в научных исследованиях и дана характеристика гендерных стереотипов. Исследована связь убеждений о любви в гендерном аспекте на выборке 120 человек разного пола. В исследовании использованы следующие методики: «Анкета половых ролей» (С. Бем) и «Тест на убеждения о любви» (Д. Шпрехер, Б. Мэттс). На основе исследования убеждений о любви в гендерном аспекте сделан вывод о прямой зависимости гендерных признаков индивида и его убеждений относительно любви, а именно: выраженность маскулинных и андрогинных признаков индивида говорит о склонности к «Любви с первого взгляда», а выраженность феминных признаков — к вере в «Единого и Единую». «Идеализация» партнера и отношений, а также убеждение, что «Любовь пробивает путь», характерны для большинства всех гендерных групп.

Ключевые слова: любовь, маскулинность, феминность, андрогинность.

S. V. Otchych

master of psychology, engineer 1 cat.,
Institute of Transport Systems and Technologies NAS of Ukraine

GENDER ASPECTS OF BELIEFS

Abstract

The research is dedicated to the phenomenon of love and gender aspects of romantic beliefs. The phenomenon of love in psychology is analyzed. The different psychological schools that have been studied the topic of love are considered. The foreign and domestic scientists specialized in classification of love styles are presented. The review of studies on gender specificity in love experiences is carried out. The gender issues in researches are outlined and gender stereotypes are defined.

The relation between gender identities and of love on sample group of 120 male and female persons was analyzed. In the research the following methods were used: «Sex Roles Inventory» (by S. Bem) and «Love Beliefs Scale» (D. Sprecher, B. Metts).

After all love convictions of all participants of empirical survey study were identified, one may state that «Idealization» of a partner and relationships and belief «Love finds a way» are inherent to most individuals in each group. This reveals that idealization in love relationships and idea that being in love they is able to overcome every difficulties are characteristic to most peoples. «Love at first sight» is typical to most masculine and tend androgyny men and masculine women. «My one and only» belief is characteristic to most feminine women. Masculine men and women have no such belief.

Based on the results of survey of love beliefs in gender aspect the conclusion about directly dependency between gender identity and love beliefs of an individual was drawn, namely, that masculine and androgyny of an individual evidences to his (her) tendency to «Love at first sight», and femininity — to «One and Only» belief.

Key words: love, masculinity, femininity, androgyny.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2014

УДК 159.923

Н. В. Родіна

доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної і прикладної психології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВПЛИВ КОПІНГУ НА ВІДЧУТТЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

Досліджено осіб в ситуаціях загрози життю (n=320) і ситуаціях загрози самоактуалізації (n=320). Протективними чинниками в перших ситуаціях виступають стратегії фокусування на позитиві та пошуку соціальної підтримки, в других — стратегії аналізу проблеми, вирішення та ігнорування проблем, самоконтролю, очікування на допомогу. Встановлено, що стресові ситуації загрози самоактуалізації в дуже незначній мірі апелюють до відчуття власної безпеки індивіда, оскільки ці ситуації не торкаються базових потреб особистості, на відміну від ситуацій загрози життю.

Ключові слова: відчуття безпеки, ситуації загрози життю, ситуації загрози самоактуалізації, копінг-стратегії, моделювання структурними рівняннями.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день проблема безпеки особистості є надзвичайно актуальною, адже в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій в Україні найбільш незахищеним об'єктом є особистість.

Відомо, що безпека — одна з інтегративних категорій сучасної науки. Категоріальний зміст безпеки обумовлений тим, що всі сфери життєдіяльності людини містять різного роду небезпеки. Як філософська категорія безпека виступає формою вираження життєздатності й життєстійкості об'єктів матеріального світу. Особливе місце серед проблем безпеки займає формування безпеки особистості. З одного боку, безпека — одна з найважливіших умов існування й розвитку особистості. З іншого, безпека — одна з базових потреб особистості, яка, однак, виступає як активна сила тільки в критичних, екстремальних ситуаціях [3].

У більшості випадків відчуття безпеки не збігається з реальністю безпеки. На думку Б. Шнайера, у більш загальному сенсі людина може бути в безпеці, навіть коли вона цього не відчуває. І, навпаки, людина може почувати себе в безпеці, коли в дійсності це не так. Відчуття і реальність безпеки, безсумнівно, співвідносяться одне з одним, але вони виразно не є тим самим. Відповідно, необхідно використовувати два різні терміни для опису цих явищ [7].

Необхідною умовою досягнення безпеки життєдіяльності людини психологи вважають компетентність людей у світі небезпек і способах захисту від них [1]. В цьому аспекті копінг-стратегії можна розглядати як чинники, що сприяють відчуттю безпеки особистості. Ми висунули гіпотезу, що оскільки найбільш гостро відчуття небезпеки виявляється в ситуаціях

загрози життю, то в таких ситуаціях роль копінг-стратегій є значущою. І, навпаки, в ситуаціях загрози вищим потребам особистості, наприклад, потреби у самоактуалізації, внесок копінгу у забезпечення суб'єктивного відчуття безпеки не є критичним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психологічній науці стратегія подолання життєвих труднощів має на увазі певне зусилля людини встановити значення конкретної ситуації, зрозуміти що відбуваються негативні процеси і безсумнівно оцінити можливі їх наслідки. Разом з тим, в рамках даної стратегії відбувається логічний аналіз обстановки і, звичайно, пізнавальна підготовка, іншими словами, людина приймає ситуацію і розчленовує її, для того щоб виділити деякі слушні моменти. Подібна стратегія може використовувати і досить неконструктивні навички, які використовуються захисними механізмами, наприклад, заперечення або применшення загрози.

Так, С. Фолкман і Р. Лазарус зі своїми співробітниками розробили методичку «Способів подолання», в якій були виділені 8 дискретних стратегій [8]:

1. Стратегія, що протистоїть подоланню — складається з агресивних зусиль людини змінити ситуацію, прояви неприязні і гніву щодо того, що створило проблему.

2. Стратегія дистанціювання — описує спроби індивіда відокремити себе від проблеми, забути про неї.

3. Стратегія самоконтролю — полягає в намаганні регулювати власні почуття і дії.

4. Стратегія пошуку соціальної підтримки — складається із зусиль індивіда знайти в суспільстві інформаційну, матеріальну і емоційну допомогу.

5. Стратегія прийняття відповідальності — полягає у визнанні своєї ролі в породженні проблеми і в спробі не повторювати колишніх помилок.

6. Стратегія уникнення — складається із зусиль людини позбутися проблемної ситуації, піти з неї.

7. Стратегія планового вирішення проблеми — полягає у виробленні плану дій та слідування йому.

8. Стратегія позитивної переоцінки — описує зусилля людини надати позитивне значення тому, що відбувається, її спробу впоратися з труднощами шляхом інтерпретації обстановки в позитивних термінах.

Усі вісім типів стратегій подолання життєвих труднощів охоплюють абсолютно різні орієнтації особистості. Для того щоб справитися з ситуацією, вона або атакує оточуючих, або намагається отримати від них допомогу, або біжить від цієї ситуації, або відокремлює себе від даної проблеми, або надає ситуації позитивне значення, або фокусує увагу на своєму емоційному стані і поведінці (прагнення стримувати свої почуття і надалі не робити подібних помилок), або, нарешті, зосереджується на вирішенні проблеми. В основному ці стратегії виключають одна одну, але іноді — доповнюють. Разом з тим, дослідження показують, що кожна друга людина, яка опинилася у важкій ситуації, використовує одночасно декілька стратегій подолання.

Метою дослідження було вивчення стратегій подолання життєвих труднощів як чинників, що сприяють формуванню відчуття безпеки особистості в двох контрастних стресових ситуаціях: ситуаціях загрози самоактуалізації та ситуації загрози життю.

Основний матеріал і результати дослідження. У дослідженні взяли участь дві групи респондентів.

Склад першої групи був сформований абітурієнтами одеських ВНЗ, які досліджувались під час вступних іспитів. Середній вік респондентів склав 18,12 року. За гендерною ознакою розподіл був наступним: 28,7 % чоловічої статі і 71,3 % — жіночої. Для цієї підвибірки використовувалась версія методики WOCQ (опитувальник способів подолання) для ситуацій загрози самоактуалізації, яка містить наступні шкали: фокусування на позитиві (ФП), прийняття бажаного за дійсне (ПБД), пошук соціальної підтримки (ПСП), самозвинувачення (СЗ), вирішення проблеми (ВП), поведінкова розрядка (ПР), відстороненість (В) [4].

Параметрами оцінки відчуття безпеки слугували наступні характеристики, для яких використовувалися 4-бальні шкали Лайкерта: суб'єктивна значущість вступу до ВНЗ (1 — мені байдуже; 2 — швидше байдуже, ніж важливо; 3 — скоріше важливо, ніж байдуже; 4 — дуже важливо), сприйняття близькими невдачі при вступі (1 — їм буде байдуже; 2 — скоріше не засмуться, ніж засмуться; 3 — скоріше засмуться, ніж не засмуться; 4 — дуже засмуться); самоставлення в разі невдачі при вступі (1 — абсолютно не зміниться; 2 — скоріше ні, ніж так; 3 — скоріше так, ніж ні; 4 — істотно зміниться); досвід такого хвилювання, як перед вступом (1 — так і неодноразово; 2 — так, кілька разів; 3 — один раз так хвилювався; 4 — ніколи).

Другу групу сформували 320 пожежників — співробітників Управління МНС України в Одеській області, що проходили регулярне психодіагностичне обстеження. Всі вони були особами чоловічої статі, середній вік групи склав 30,92 року. Для цієї підвибірки використовувалась версія методики WOCQ (опитувальник способів подолання) для ситуацій загрози життю, що містить наступні шкали: вирішення проблеми (ВП), відхід у суб'єктивний світ (ВСС), аналіз проблеми (АП), самоконтроль (СК), очікування на допомогу (ОД), ігнорування проблеми (ІП), прийняття проблем — відмова від рішень (ППВР) [5]. Відомо, що професійна діяльність працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України відрізняється підвищеним рівнем складності та ризиконебезпечності.

Параметрами оцінки відчуття безпеки для цієї групи були наступні характеристики, для яких використовувалися 4-бальні шкали Лайкерта: сприйняття близькими звільнення з МНС (1 — їм буде все одно; 2 — скоріше не турбуватимуться, ніж турбуватимуться; 3 — скоріше турбуватимуться, ніж не турбуватимуться; 4 — дуже турбуватимуться), досвід такого хвилювання, як на роботі (1 — так й неодноразово; 2 — так, кілька разів; 3 — один раз так хвилювався; 4 — ніколи), суб'єктивна значущість роботи в МНС (1 — мені байдуже; 2 — швидше байдуже, ніж важливо; 3 — скоріше важливо, ніж байдуже; 4 — дуже важливо), самовідношення

в разі невиконання обов'язків (1 — абсолютно не зміниться; 2 — скоріше ні, ніж так; 3 — скоріше так, ніж ні; 4 — істотно зміниться).

На першому етапі проводився розрахунок парних кореляцій (за Пірсонном) між показниками методики WOCQ і низкою параметрів, що свідчать про ступінь відчуття безпеки. Проаналізуємо першу підвибірку. Кореляційний аналіз в групі абітурієнтів наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Матриця інтеркореляцій між параметрами опитувальника WOCQ і характеристиками відчуття безпеки у абітурієнтів

Параметри		ФП	ПБД	ПСП	СЗ	ВП	ПР	В	АП
Суб'єктивна значущість вступу до ВНЗ	R	0,12*	0,00	0,09	-0,01	0,07	0,01	-0,05	0,03
	P	0,04	0,93	0,09	0,90	0,23	0,89	0,37	0,59
Сприйняття близькими невдачі при вступі	R	0,01	0,06	0,09	0,08	0,02	0,08	-0,08	-0,04
	P	0,86	0,27	0,10	0,16	0,78	0,15	0,18	0,47
Самоставлення в разі невдачі при вступі	R	0,07	0,06	0,14**	0,10	0,08	-0,03	0,05	0,00
	P	0,24	0,25	0,01	0,08	0,18	0,62	0,33	0,97
Досвід такого хвилювання, як перед вступом	R	0,07	-0,09	-0,04	-0,01	0,02	0,00	-0,03	0,04
	P	0,24	0,13	0,51	0,88	0,78	0,95	0,63	0,48

Примітка: виділені статистично значущі коефіцієнти: значком * — на рівні $p < 0,05$, значком ** — на рівні $p < 0,01$.

За даними кореляційного аналізу стратегії подолання у абітурієнтів не надають статистично значущого впливу на їхню оцінку сприйняття близькими ймовірної невдачі при вступі та оцінку власного хвилювання, як такого, що вже мало місце у їхньому досвіді. Отже, вказані компоненти відчуття особистісної безпеки не були пов'язані з рівнем розвитку поведінки подолання. Для абітурієнтів, для яких виразною є копінг-стратегія фокусування на позитиві, суб'єктивна значущість вступу до ВНЗ є дуже високою. Тобто мотивовані на досягнення мети абітурієнти роблять спроби сформуванню позитивний погляд на кризову ситуацію, знайти можливості для особистісного зростання та творчого розвитку. Ситуація іспиту не сприймається ними як така, що несе загрозу, а як така, що несе можливість позитивних перетворень, що дає можливість почуватись у більшій безпеці.

Оцінюючи таку характеристику безпеки, як самоставлення в разі невдачі при вступі, необхідно відзначити, що більш критичне ставлення до себе можна передбачати у тих респондентів, у яких подолання стресу пов'язане з отриманням підтримки від соціального середовища. Вони реагують на стреси пасивно та субмісивно, тому і їхнє самоставлення є відображенням низької самооцінки, невпевненості у власних силах. Отже ця копінг-стратегія дає можливість відчувати себе впевнено, звернувшись до соціальних ресурсів і тим самим підвищуючи рівень відчуття власної безпеки. Отже, стосовно

ситуацій загрози самоактуалізації як протективні чинники виявляють себе стратегії фокусування на позитиві та пошуку соціальної підтримки.

Також розраховувалися парні кореляції між показниками методики WOCQ і низкою параметрів, що свідчать про ступінь благополуччя співробітників МНС. Матриця інтеркореляцій представлена нижче у таблиці 2.

Таблиця 2

Матриця інтеркореляцій між параметрами опитувальника WOCQ і характеристиками відчуття безпеки у співробітників МНС

Параметри		ВП	ВСС	АП	СК	ОД	ІП	ІПВР
Самовідношення в разі невиконання обов'язків	R	0,07	0,10	-0,02	0,07	-0,04	0,07	0,08
	P	0,24	0,06	0,70	0,21	0,47	0,19	0,13
Досвід такого хвилювання, як на роботі	R	-0,22**	-0,10	-0,08	-0,14**	-0,08	0,05	-0,04
	P	0,00	0,09	0,13	0,01	0,14	0,39	0,52
Суб'єктивна значущість роботи в МНС	R	0,20**	0,05	0,20**	0,14*	0,18**	0,18**	0,06
	P	0,00	0,41	0,00	0,01	0,00	0,00	0,29
Сприйняття близькими звільнення з МНС	R	0,00	0,01	0,03	-0,08	-0,06	0,01	-0,02
	P	0,95	0,80	0,63	0,18	0,27	0,83	0,78

Примітка: виділені статистично значущі коефіцієнти: значком * — на рівні $p < 0,05$, значком ** — на рівні $p < 0,01$.

Кореляційний аналіз засвідчив, що стратегії подолання у працівників МНС не надають статистично значущого впливу на їхнє ставлення до себе у разі невиконання професійних обов'язків. Тобто, даний компонент відчуття особистісної безпеки не був пов'язаний з рівнем розвитку копінг-поведінки. Аналогічно, нами не було виявлено копінг-стратегій, які статистично значущо впливають на те, як співробітники МНС оцінюють сприйняття близькими можливого звільнення з даного місця роботи.

Для співробітників МНС з розвиненими копінг-стратегіями вирішення проблем і самоконтролю, стресове навантаження, яке вони відчувають на робочому місці, не відрізнялося від випробовуваного навантаження в інших життєвих обставинах. Тобто, вказані стратегії можна розглядати як своєрідні протектори, що сприяють відчуттю безпеки на робочому місці при зіткненні з ситуаціями загрози життю. Аналізуючи таку характеристику безпеки, як суб'єктивна важливість роботи в МНС, необхідно відзначити, що більш значущою дана професійна діяльність сприймається тими співробітниками МНС, у яких більш розвинені такі способи подолання стресу, як аналіз проблеми, вирішення та ігнорування проблем, самоконтроль, очікування на допомогу. Відповідно, ці стратегії проявляють себе як протективні чинники в умовах стресів, пов'язаних із загрозою життю.

На другому етапі дослідження вивчалася роль категорій подолання вищого порядку в забезпеченні почуття суб'єктивної безпеки особистості в

умовах загрози самоактуалізації та загрози життю. В якості теоретичної моделі структури копіngu використовувалась ієрархічна трирівнева модель, яка містить дві ситуаційно неспецифічні категорії вищого порядку: копіng, що потребує зусиль (КПЗ), і копіng, що уникає (КУ) [6]. Уявляється необхідним дослідити роль категорій вищого порядку. При вирішенні даного завдання застосовувалося моделювання структурними рівняннями [2].

Для підвибірki абiтурiєнтiв була побудована структурна модель, яка складалась з категорій копіngu вищого порядку в якості предикторів і чотирьох параметрів відчуття суб'єктивної безпеки в якості критеріальних змінних. Ця модель не відповідала емпіричним даним (модель 1, табл. 3). При виключенні з моделі параметрів суб'єктивної значущості вступу до ВНЗ та сприйняття близькими невдачі при вступі до ВНЗ і введення додаткових коваріацій між залишковими дисперсіями модель була істотно поліпшена і ступінь її відповідності емпіричним даним був високим (модель 2, табл. 3).

Таблиця 3

Індекси відповідності для структурних моделей впливу копіngu на відчуття суб'єктивної безпеки в групі абiтурiєнтiв

№	Модель	χ^2/df	RMSEA	SRMR	NFI	NNFI	CFI
1	4 критеріальні змінні	3,22	0,08	0,07	0,74	0,72	0,80
2	2 критеріальні змінні	1,67	0,05	0,04	0,90	0,94	0,96

Як видно зі структурної діаграми, яка наведена на рисунку 1, вплив категорій копіngu вищого порядку на параметри суб'єктивної безпеки є досить слабким. Коефіцієнти детермінації вказують, що ні самоставлення в разі невдачі при вступі, ні переживання такого ж досвіду хвилювання, як перед вступом не визначаються за допомогою вказаних категорій подолання вищого порядку.

Це свідчить про те, що стресові ситуації загрози самоактуалізації в дуже незначній мірі апелюють до відчуття власної безпеки індивіда, оскільки ці ситуації не зачіпають тих потреб особистості, що є базовими та пов'язані з її виживанням.

В групі співробітників МНС структурна модель, яка включала в себе категорії копіngu вищого порядку в якості предикторів і чотири параметри відчуття суб'єктивної безпеки в якості критеріальних змінних, не відповідала емпіричним даним (модель 1, табл. 4). При виключенні з моделі параметрів самоставлення в разі невиконання обов'язків і сприйняття близькими звільнення з МНС і введення додаткових коваріацій між залишковими дисперсіями модель була істотно поліпшена і ступінь її відповідності емпіричним даним був високим (модель 2, табл. 2).

Вплив копіngu на відчуття суб'єктивної безпеки показує, що роль вищих категорій копіngu в оцінюванні стресовості ситуацій загрози життю є протилежною. Використання стратегій копіngu, що вимагає зусиль, допомагає знизити внутрішню напругу шляхом нівелювання їх значущості. Тоді як копіng, що уникає, дозволяє сфокусуватися на небезпеці, що ви-

ходить від даних ситуацій. Роль копінгу, що вимагає зусиль також полягає у підтримці у співробітників МНС внутрішньої мотивації діяльності (рис. 2).

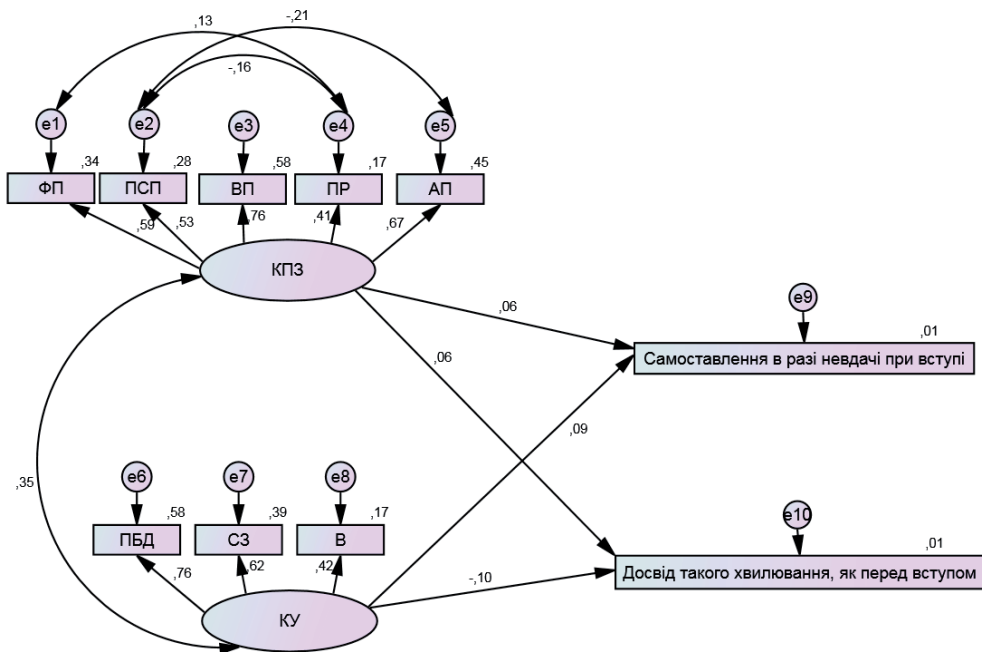

Рис. 1. Структурна модель впливу копінгу на відчуття суб'єктивної безпеки в групі абітурієнтів

Таблиця 4

Індекси відповідності для структурних моделей впливу копінгу на відчуття суб'єктивної безпеки в співробітників МНС

№	Модель	χ^2/df	RMSEA	SRMR	NFI	NNFI	CFI
1	4 критеріальні змінні	4,28	0,10	0,06	0,83	0,81	0,87
2	2 критеріальні змінні	2,10	0,06	0,04	0,94	0,95	0,97

Таким чином, суб'єктивне відчуття безпеки при зіткненні з ситуаціями загрози життю залежить від активності використання копінг-стратегій, що відносяться до категорії копінгу, що вимагає зусиль. При активному використанні даного типу копінгу ситуації оцінюються як менш загрозливі і підвищується внутрішня мотивація до професійної діяльності.

Висновки. Завдяки вивченню стратегій подолання життєвих труднощів як чинників, що сприяють формуванню відчуття безпеки особистості, встановлена протективна роль копінг-стратегій. В ситуаціях загрози самоактуалізації, у якості протективних чинників виявляють себе стратегії фокусування на позитиві та пошуку соціальної підтримки. В умовах стресів, пов'язаних із загрозою життю, як протективні чинники виявляють себе

стратегії аналізу проблеми, вирішення та ігнорування проблем, самоконтроль, очікування на допомогу. За допомогою моделювання структурними рівняннями встановлено, що стресові ситуації загрози самоактуалізації в дуже незначній мірі апелюють до відчуття власної безпеки індивіда, оскільки ці ситуації не зачіпають базових потреб особистості, на відміну від ситуацій загрози життю. В останньому випадку використання стратегій копінгу, що вимагає зусиль, допомагає знизити внутрішню напругу шляхом нівелювання їх значущості. Тоді як копінг, що уникає, дозволяє сфокусуватися на небезпеці, що виходить від даних ситуацій.

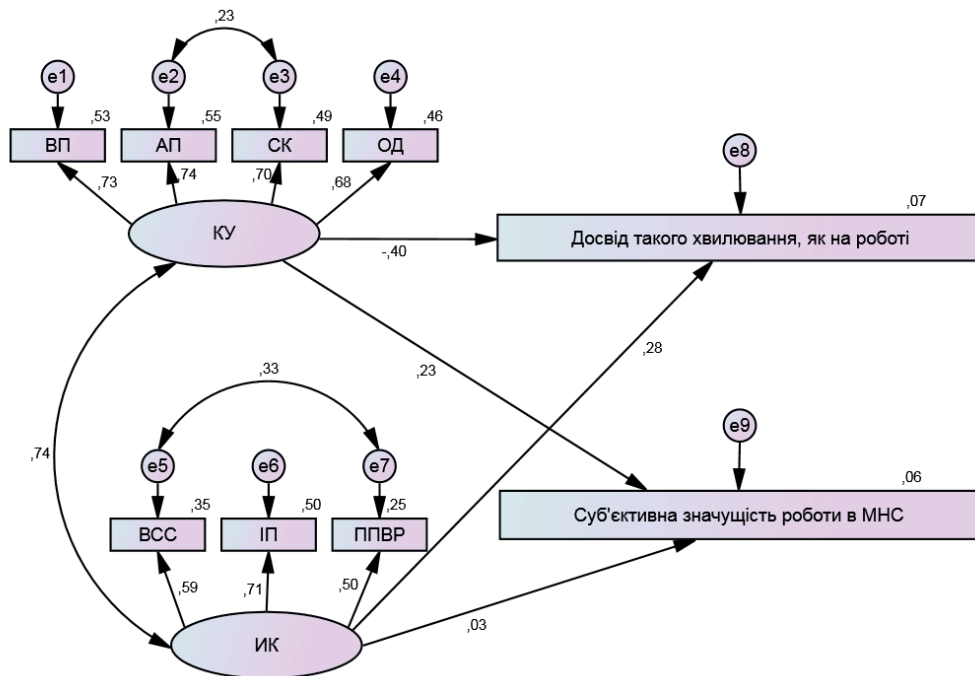

Рис. 2. Структурна модель впливу копінгу на відчуття суб'єктивної безпеки в групі співробітників МНС

Список використаних джерел і літератури

1. Лунев А. Н. Информационно-психологическая безопасность личности: сущностная характеристика / А. Н. Лунев, Н. Б. Пугачева, Л. З. Стуколова // Современные проблемы науки и образования. — 2014. — № 1. — URL: www.science-education.ru/115-11882 (дата обращения: 11.09.2014).
2. Митина О. В. Основные идеи и принципы структурного моделирования // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ. Вып. 2 / Под ред. Б. С. Братуся, Е. Е. Соколовой. — М.: Смысл, 2006. — С. 272–296.
3. Пугачева А. С. Безопасность личности как интегративная [Электронный ресурс] / А. С. Пугачева, С. А. Андреева // Современные проблемы науки и образования. — 2014. — № 5. — Режим доступа : <http://www.science-education.ru/pdf/2014/5/64.pdf>

4. Родіна Н. В. Опитувальник WOCQ в адаптації С. І. Хаїрової. Психометричний аналіз і альтернативна факторна модель / Н. В. Родіна // Актуальні проблеми психології. — 2010. — Т. 12, вип. 10, ч. 2. — С. 340–350.
5. Родіна Н. В. Психометричний аналіз і стандартизація опитувальника WOCQ для вивчення долаючої поведінки в умовах екстремального стресу // Вісник Одеського національного університету. — 2010. — № 15 (11). — С.137–147.
6. Родіна Н. В. Ієрархічна модель структури копінг-поведінки // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; редкол.: В. І. Судаков (та ін.). — К.: Логос, 2011. — Т.1. — С. 120–129.
7. Шнайєр Б. Психологія безпеки [Електронний ресурс] : пер. с англ. / Б. Шнайєр. — 2008. — Режим доступу : <http://www.securitylab.ru/analytics/350799.php>
8. Lazarus R. S. Stress, appraisal, and coping / R. S. Lazarus, S. Folkman. — New York: Springer, 1984. — 444 p.

References

1. Lunev A. N. Informacionno-psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti: sushhnostnaja harakteristika / A. N. Lunev, N. B. Pugacheva, L. Z. Stukolova // Sovremennye problemy nauki i obrazovanija. — 2014. — № 1. — URL: www.science-education.ru/115-11882 (data obrashhenija: 11.09.2014).
2. Mitina O. V. Osnovnye idei i principy strukturnogo modelirovanija // Uchenye zapiski kafedry obshhej psihologii MGU. Vyp. 2 / Pod red. B. S. Bratusja, E. E. Sokolovoj. — M.: Smysl, 2006. — S. 272–296.
3. Pugacheva A. S. Bezopasnost' lichnosti kak integrativnaja [Jelektronnyj resurs] / A. S. Pugacheva, S. A. Andreeva // Sovremennye problemy nauki i obrazovanija. — 2014. — № 5. — Rezhim dostupa : <http://www.science-education.ru/pdf/2014/5/64.pdf>
4. Rodina N. V. Opituval'nik WOCQ v adaptacii S. I. Haïrovoi. Psihometrichnij analiz i al'ternativna faktorna model' / N. V. Rodina // Aktual'ni problemi psihologii. — 2010. — Т. 12, vip. 10, ch. 2. — S. 340–350.
5. Rodina N. V. Psihometrichnij analiz i standartizacija opituval'nika WOCQ dlja vivchennja dolajuchoi povedinki v umovah ekstremal'nogo stresu // Visnik Odes'kogo nacional'nogo universitetu. — 2010. — № 15 (11). — S.137–147.
6. Rodina N. V. Ієрархічна модель структури копінг-поведінки // Aktual'ni problemi sociologii, psihologii, pedagogiki: zб. nauk. pr. / Kiïv. nac. un-t ім. Tarasa Shevchenka ; redkol.: V. I. Sudakov (ta in.). — К.: Logos, 2011. — Т.1. — S. 120–129.
7. Shnajer B. Psihologija bezopasnosti [Jelektronnyj resurs] : per. s angl. / B. Shnajer. — 2008. — Rezhim dostupa : <http://www.securitylab.ru/analytics/350799.php>
8. Lazarus R. S. Stress, appraisal, and coping / R. S. Lazarus, S. Folkman. — New York: Springer, 1984. — 444 p.

Н. В. Родина

доктор психологических наук, профессор кафедры социальной
и прикладной психологи

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ВЛИЯНИЕ КОПИНГА НА ОЩУЩЕНИЕ СУБЪЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Резюме

Исследовались индивиды в ситуациях угрозы жизни ($n = 320$) и ситуациях угрозы самоактуализации ($n=320$). Протективными факторами в первых ситуациях выступают стратегии фокусирования на позитиве и поиска социальной поддержки, в других — стратегии анализа проблемы, решения и игнорирования проблем, самоконтроля, ожидания помощи. Установлено, что стрессовые ситуации угрозы самоактуализации в очень незначительной степени апеллируют к чувству собственной безопасности индивида, поскольку эти ситуации не затрагивают базовые потребности личности, в отличие от ситуаций угрозы жизни.

Ключевые слова: ощущение безопасности, ситуации угрозы жизни, ситуации угрозы самоактуализации, копинг-стратегии, моделирование структурными уравнениями.

N. V. Rodina

Doctor of Sciences in Psychology,
Professor, Department of Social and Applied Psychology
Odessa I. I. Mechnikov national university

THE EFFECT OF COPING ON THE FEELING OF SUBJECTIVE SECURITY OF PERSONALITY

Abstract

The purpose of the study was to examine coping strategies as factors contributing to the formation of the feeling of subjective security of personality in two contrasting stress situations. Persons in life threatening situations ($n = 320$) and situations of threat to self-actualization ($n = 320$) were investigated. Using correlation analysis the protective role of coping strategies was determined. Protective factors in the life threatening situations are the strategies of problem analysis ($r = 0,20$; $p < 0,01$), solution of the problem ($r = 0,20$; $p < 0,01$) and ignoring the problem ($r = 0,18$; $p < 0,01$), self-control ($r = 0,14$; $p = 0,01$) and waiting for help ($r = 0,18$; $p < 0,01$), in the threat to self-actualization — the strategies of focusing on the positive ($r = 0,12$; $p = 0,04$) and seeking social support ($r = 0,14$; $p = 0,01$). By means of the structural equation modeling two path diagrams were built. The model for situations of threat to self-actualization was characterized by good absolute fit indices ($\chi^2/df = 1,67$; RMSEA = 0,05; SRMR = 0,04) and satisfactory relative fit indices (NFI = 0,90; NNFI = 0,94; CFI = 0,96). The model for life threatening situations was characterized by satisfactory absolute fit indices ($\chi^2/df = 2,10$; RMSEA = 0,06; SRMR = 0,04) and good relative fit indices (NFI = 0,94; NNFI = 0,95; CFI = 0,97). It was found that the threat of self-actualization stress in a very small extent appealed to the sense of personal security of the individual, as this situation did not really hurt the basic needs of the individual, as opposed to life threatening situations. In the latter case, the use of coping strategies that require effort helps reduce internal stress by decreasing their significance. While avoidance coping allows focusing on the danger posed by these situations.

Key words: feeling of security, situations of threat to self-actualization, life threatening situations, coping strategies, structural equation modeling.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2014

УДК 159.923.2(043.5)

М. М. Філоненко

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної і медичної психології та педагогіки
Національного медичного університету імені О. О. Богомольця
e-mail:filmm@ukr.net

ДИНАМІКА КРИТЕРІЇВ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ

Здійснено теоретико-методологічний аналіз концептуальних положень становлення особистості, що стало методологічною основою для розробки прогностичної моделі особистісного становлення майбутнього лікаря. В статті дана загальна картина психології особистісного становлення майбутнього лікаря та підібраний комплекс психодіагностичних методик з метою виявлення рівня сформованості особистісних структур у студентів-медиків. Результати експерименту свідчать, що розвиток особистісно-професійних важливих якостей буде ефективним за умови впровадження у навчальний план підготовки майбутніх лікарів навчальних дисциплін «Психологія спілкування», «Науково-дослідницька діяльність студентів», навчальних та психологічних тренінгів.

Ключові слова: особистісне становлення, особистісні структури, студент-медик, критерії особистісного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш важливими нашими вихідними теоретичними позиціями дослідження виступили загальнонаукова, конкретно-наукова і спеціальна методології.

Загальнонаукова методологія слугувала нам для розробки теоретичного знання і вихідних концептуальних положень дослідження, якими є:

- принцип системності (П. Анохін, І. Блауберг, Е. Юдін та ін.);
- принцип вивчення людини в процесі її розвитку як індивіда, особистості (Б. Ананьєв);
- умови розвитку творчого потенціалу (Ю. Бабанський, І. Зимняя та ін.);
- ціннісних орієнтацій (І. Кон, А. Петровський);
- принцип єдності особистісного розвитку з професійною діяльністю у будь-якій сфері (І. Бех, О. Бондарчук, П. Лушин, С. Максименко, В. Семиченко).

Важливими для дослідження стали праці, які розкривають особистість і працю лікаря (Г. Царгородцев, О. Чалий, Я. Цехмістер), а також дослідження вітчизняних педагогів С. Гончаренка, М. Фіцули, З. Курлянд, А. Кузьмінського та ін.

Формулювання цілей статті. При допомозі конкретної наукової методології ми досліджували предмет і завдання, що дозволило розкрити мету досліджуваної проблеми. Вихідні положення психолого-педагогічних теорій були використані нами для розробки методики проведення психолого-педагогічного експерименту і визначення методів і принципів

психологічного дослідження найнеобхідніші для відповідно нашого експерименту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зокрема відправними концептуальними положеннями стали:

– теорії особистості і професійного становлення діяльності (О. Леонтьєв, В. М'ясищева, С. Рубінштейн, Л. Божович, І. Дубровіна, Б. Ломов, Є. Клімов, Н. Лейтес та ін.);

– дослідження про роль та місце здібностей, інтересів, мотивів та індивідуально-особистісних рис у формуванні професійно важливих якостей (Є. Зеєр, Т. Кудрявцева, Б. Ломов);

– праці вчених, у яких з'ясовано сутність, етапи і детермінуючі чинники становлення особистості (К. Абульханова-Славська, В. Бодров, А. Маркова).

Аналізуючи та обґрунтовуючи названі вихідні положення, ми передбачали і моделювали зміст психічних новоутворень, які підлягали формуванню психолого-педагогічними засобами, формами і методами. Сукупність спеціальних методів, форм і принципів дослідницької діяльності сприяла апробації розробленої моделі психології особистісного становлення майбутнього лікаря.

Виходячи з теорії вікового розвитку людини як суб'єкта праці (за Г. Андресенковою), важливим для нашого дослідження стали розроблені методологічні засади розвитку психологічних структур у період професійної підготовки. Саме тому важливим є обґрунтування поняття «психологічна структура особистості».

Спираючись на методологічні підходи, ми визначили прояви психіки як похідні зовнішнього впливу навчально-виховного середовища, встановлені зв'язки із процесом їх професіоналізації у період навчання у вищому медичному навчальному закладі; виявлені психолого-педагогічні умови, які забезпечать розвиток становлення майбутнього лікаря з високим рівнем компетентності, клінічним мисленням, фаховою майстерністю, творчістю; за допомогою відповідних методик вичленували індикаторні показники, які підлягали емпіричному вивченню.

Висновки, що отримали у результаті теоретичного аналізу концептуальних положень, слугували у дослідженні методологічною основою для розробки прогностичної моделі особистісного становлення майбутнього лікаря, в яку включили наступні показники: мотивація навчання у вузі, особистісні та професійно важливі якості, компетентність та компетенцію, успішність, а також критичне мислення, яке проявляється у навчально-виховному процесі.

Системний підхід до діагностування дозволив вивчити психологію особистісного становлення майбутнього лікаря як процес, що складається з різних новоутворень не через їх виявлення, а через встановлення їх сутності, з'ясування особистісних змін та їх взаємозв'язку. Саме тому найголовнішим завданням стало обрати ті методи діагностування, які утворюють комплексну методіку дослідження виокремлених показників психології особистісного становлення майбутнього лікаря. Для здійснен-

ня діагностичної роботи використано авторські та спеціальні методики. До методики дослідження увійшли методики, які дали можливість з'ясувати:

- мотивацію навчання (Т. Ільїна);
- успішність за допомогою тест-опитувальника, розробленого Є. Бажиным та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера; опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК);
- тип та оригінальність мислення (методика в модифікації Г. Резакіної, тест Е. Торренса);
- рівень емпатичних здібностей та перешкод при встановленні емоційних контактів (за методиками В. Бойко);
- доброзичливість (тест Кемпбелла);
- спостережливість (тест О. Щебетенко);
- показник довіри Розенберга.

Встановлена загальна картина психології особистісного становлення майбутнього лікаря та дібрані методи та методики дозволили з'ясувати, що кожен показник психологічної структури студента-медика діагностується за кількома методиками.

Пристаючи до проведення діагностики, використали опитування лікарів як експертне оцінювання образу лікаря за встановленими показниками.

Методика 1. Експертне оцінювання «Ідеальний лікар-професіонал».

Мета: встановити найбільш важливі особистісні якості лікаря-професіонала; усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності.

Область застосування: слухачі курсів підвищення кваліфікації викладачів ВМНЗ України.

В опитуванні взяли участь лікарі спеціальностей: педіатрія, онкологія, спортивна медицина, стоматологія, внутрішня медицина, хірургія, фармація, неврологія (усього 22 респондента). Опитування було спрямоване на виявлення уявлення про ідеальний образ лікаря, пов'язаного з формуванням параметрів психологічних структур, а саме — особистісно-важливих якостей лікаря. Результати опитування подані у таблиці 1.

Таблиця 1

Ідеальний лікар очима професіоналів

Особистісно важливі якості	Кількість	%
компетентність	16	70,7
комунікабельність	14	63,6
емпатійність	10	45,4
інтелектуальність, відповідальність, охайність	7	31,8
гуманність	6	27,2
кваліфікованість, чесність, ввічливість, доброта	5	22,7
прогресивність, мудрість, пунктуальність, цілеспрямованість	4	18,2
скромність	3	13,6
милосердність, альтруїзм	2	9,1
толерантність	1	4,5
творчість	1	4,5

Таким чином, отримані результати свідчать, що такі важливі якості, як творчість, толерантність, милосердя, альтруїзм, скромність, гуманізм, кваліфікованість, гуманність, чесність не є показниками ідеального сучасного медичного працівника. Враховуючи вимоги сучасної підготовки студентів-медиків та визначені у галузевих ОПП і ОКХ відповідності з навчальним планом підготовки фахівців до професійної діяльності, особистісно важливі якості є одночасно професійно важливими якостями особистості майбутнього фахівця, що підтверджує правильність обраного предмета дослідження — розвиток особистісного становлення майбутнього лікаря.

Констатувальний етап психолого-педагогічного експерименту включив добір діагностичного інструментарію; створення оптимальних організаційних умов його проведення, виокремлення емпіричних референтів особистісного становлення особистості. Дібраний комплекс методик, спрямованих на вивчення особистісного становлення, базувався на висновках теоретико-методологічних засад дослідження щодо ключових ознак особистісного становлення майбутнього лікаря, спираючись на навчання, як провідний вид діяльності у даний віковий період, у межах якого особистість набуває основні новоутворення віку.

У процесі експерименту було сформовано експериментальну (ЕГ — 33 особи) і контрольна (КГ — 28 осіб) групу студентів-медиків перших курсів Київського національного університету імені О. Богомольця. Вибір проводився випадковим чином, а при проведенні експерименту усі вибірки були однорідними і незалежними.

Для визначення компоненти показника особистісно важливих якостей — емпатичності на констатувальному етапі психологічного дослідження, використали методика В. Бойка.

Методика 2. Визначення емпатичних здібностей особистості (за В. Бойком).

Мета: визначити наявність емпатичних здібностей, здатність входити в емоційний контакт, передбачати поведінку пацієнта, оцінювати реакцію та поведінку пацієнта, зрозуміти іншого.

У результаті тестування емпатичних здібностей було виявлено досить низькі результати, які подані у таблиці 2.

Організоване і проведене адаптивно-динамічне навчання студентів-медиків, спрямоване на розвиток психологічних структур, сприяло, включало психолого-педагогічний супровід (оволодіння навчальними дисциплінами «Психологія спілкування», «Основи наукових досліджень»; система тренінгових занять на тему «Розвиток комунікативної компетентності») з метою розкриття і реалізації потенційних можливостей студентів. Реалізацію цього забезпечили такі умови:

1. Інформаційно-методичне забезпечення навчального процесу.
2. Забезпечення мотивації та стимулювання навчання студентів.
3. Створення суб'єкт-суб'єктної взаємодії.
4. Включення тренінгових занять.

При проведенні повторного тестування для оцінки показників рівня емпатійності (з використанням тестів за методикою В. Бойка) зазначених

студентів медичного факультету, підготовка яких відбувалася за спеціальністю «лікувальна справа», ми отримали таку динаміку розвитку рівня емпатичних здібностей.

Таблиця 2

Показники рівня емпатичних здібностей студентів на констатувальному етапі

Рівень	Групи респондентів							
	тестування до				тестування після			
	Е1		К1		Е2		К2	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
дуже високий	–	–	–	–	–	–	–	–
середній	7	21,3	6	22,2	18	54,5	8	28,6
знижений	18	54,5	15	53,6	12	36,4	14	50,0
дуже низький	8	24,2	7	24,2	3	9,1	6	21,4

У таблиці 2 не зазначається дуже високий рівень емпатичних здібностей, оскільки, за методикою В. Бойка, цей показник рівня емпатичності не виявлено.

Проаналізувавши сумарні показники за допомогою методики після адаптивно-динамічного навчання, виявили, у студентів підвищився загальний рівень особистісних емоційних здібностей та отримали наступні показники: середній рівень особистісної емпатії 21,3–54,5 % студентів (Е1 — 21,3 %, у Е2 — 54,5 %), знижений 54,5–36,4 (Е1 — 54,5 % у Е2 — 36,4 %), дуже низький 24,2–9,1 % (Е1 — 24,2 % у Е2 — 9,1 %).

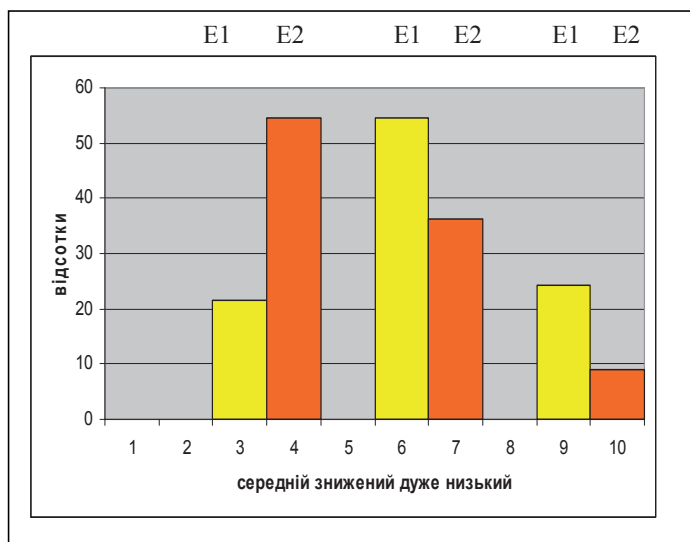

Рис. 1. Емпатійність студентів на контрольному етапі дослідження

Про результативність адаптивно-динамічного навчання свідчать рівні емпатії студентів у контрольній групі (К2) і експериментальній групі (Е2): середній 25,0–54,5 % студентів (К2 — 25 % у Е2 — 54,4 %), знижений

53,6–36,4 % (К2 — 53,65 у Е2 — 36,4 %), дуже низький 21,4–9,1 % (К2 — 21,4 % у Е2 — 9,1 %).

Наведені результати показують, що у студентів експериментальних груп значно покращилися показники (див. рис. 1), середній рівень особистісної емпатії зріс на 33 %, знижений — знизився на 18 %, а дуже низький — знизився на 15 %. У студентів контрольних груп показники рівня емпатії студентів теж змінилися, але незначною мірою: середній рівень емпатії зріс на 2 %, знижений рівень — залишився на попередньому рівні, але дуже низький рівень емпатії знизився на 3 %.

Важливою особистісною якістю студента-медика як професіонала у практичній діяльності має бути спостережливість. Звернутися до спостережливості як особистісно важливої якості змусило нас твердження І. Павлова, що спостережливість вкрай потрібна вченому. У його інституті був напис: «Спостережливість, спостережливість, спостережливість».

У психології спостережливість розглядають як якість особистості (В. Давидов, Б. Ломов, С. Максименко, Д. Ніколенко та ін.), рису особистості (М. Гамезо, Л. Орлова, Е. Петрова та ін.), здібність (Ю. Гільбух, С. Головін, Г. Костюк, А. Петровський, В. Шапар, М. Ярошевський та ін.).

Різні основи спостережливості: 1) Б. Ананьєв, В. Давидов, М. Гамезо, С. Головін, Б. Ломов, С. Максименко, Л. Орлова, А. Петровський, Є. Скрипнікова, Б. Теплов, М. Ярошевський вважають, що підґрунтям спостережливості є сприймання; 2) М. Савчин пов'язує спостережливість з особливостями розподілу, обсягу, переключення уваги; 3) Л. Занков і Б. Теплов зазначають, що спостережливість — це вміння вести спостереження.

Окремі вчені пов'язують спостережливість з розвитком здатності до емпатії та рефлексії (М. Гамезо, Л. Орлова, Е. Петрова та ін.).

У дослідженні ми виходимо з того, що спостережливість — це особистісно професійна якість, необхідна для успішної діяльності лікаря. Саме тому спостережливість як показник професіоналізації студента-медика підлягає виявленню і розвитку спеціально створеним адаптивно-динамічним навчанням. Для діагностування використовували тест О. Щебетенко на вивчення спостережливості як на констатувальному, так і на формуальному етапі психологічного експерименту.

Методика 3. Визначення спостережливості (тест О. Щебетенко).

Мета: визначити показник спостережливості, встановити рівень спостережливості, вміння аналізувати індивідуальні особливості пацієнта та його поведінку, вміння вирізняти ледь помітні особливості.

Були отримані наступні результати (див. табл. 3).

Отже, в перший (високий) рівень спостережливості у студентів експериментальної (Е1 і Е2) групи діагностовано лише 9,1–18,2 % (Е1 — 9,1 %, у Е2 — 18,2 %), що свідчить про здатність студента успішно аналізувати індивідуальні особливості та поведінку інших людей, а головне, адекватно аналізувати себе і свої вчинки; другий рівень — 54,6 % (Е1 — 54,6 %, у Е2 — 54,6 %), який визначає здатність студента до спостережливості, але на цьому рівні можуть бути помилки сприйняття, пов'язані з наявністю стереотипів і упереджень до інших людей і до себе; третій (низький) рівень спостережли-

вості — 27,2 % (Е1 — 27,2 %, у Е2 — 27,2 %), свідчить що студент не надто цікавиться, що ховається за зовнішністю, у нього не виникає серйозних проблем з оточуючими; четвертий рівень — дуже низький рівень — 9,1–0 % (Е1 — 9,1 %, у Е2 — 0 %), що говорить про повну відсутність інтересу до інших, визначає розвиток егоїзму, зневагу до інших людей.

Таблиця 3

Рівень спостережливості у майбутніх лікарів

Рівень	Критерії	Групи респондентів							
		тестування до				тестування після			
		Е1		К1		Е2		К2	
		к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
перший	100–150	3	9,1	–	–	6	18,2	2	7,1
другий	75–99	18	54,6	16	57,1	18	54,6	14	50,0
третій	45–74	9	27,2	12	42,9	9	27,2	12	42,9
четвертий	менше 45	4	9,1	–	–	–	–	–	–

Проаналізувавши результат у контрольній групі (К1 і К2), дійшли висновку, що показники рівня спостережливості також піддалися змінам. Зокрема, збільшився показник високого рівня на 7,1 % і, навпаки, зменшився показник другого рівня спостережливості у студентів на 7,1 %; третій рівень спостережливості залишився на тому ж самому рівні 42,9 %.

Показники першого рівня спостережливості в експериментальній групі (Е1 і Е2) збільшився на 9,1 %, другий і третій рівень залишився без змін (відповідно 54,6 % і 27,2 %), відрадно, що кількість студентів четвертого рівня спостережливості зменшилася до 0 %.

Порівняльний аналіз результатів за обраними методиками у Е2 і К2 після експерименту показав дієвість адаптивно-динамічного навчання, спрямованого на розвиток особистісного становлення майбутнього лікаря, зокрема емпатійності і спостережливості.

Висновки. Результати констатувального і формувального етапів психологічного експерименту свідчать, що розвиток особистісно професійних важливих якостей, зокрема емпатійності та спостережливості, буде ефективним за умови впровадження у навчальний план підготовки майбутніх лікарів навчальних дисциплін «Психологія спілкування», «Науково-дослідницька діяльність студентів», психологічних тренінгів.

Список використаних джерел і літератури

1. Бодалев А. А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин, В. С. Аванесов. — М.: Речь, 2000. — 440 с.
2. Ковалев В. В. Развитие наблюдательности студентов-психологов в процессе изучения дисциплин анатомио-физиологического цикла: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Виктор Вячеславович Ковалев. — М., 2010. — 24 с.
3. Максименко С. Д. Загальна психологія: навчальний посібник. — К., 2004.
4. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія / С. Д. Максименко. — К.: Видавничий дім «Слово», 2013. — 592 с.
5. Максименко С. Д. Педагогіка вищої медичної освіти / С. Д. Максименко, М. М. Філоненко. — К.: Центр учбової літератури, 2014. — 288 с.

References

1. Bodalev A. A. Total psychodiagnosis [Obshhaja psihodiagnostika]. — Moscow: Rech, 2000. — 440 p.
2. Kovalev V. V. Development of observation psychology students in the study of anatomical and physiological disciplines cycle : Author. dis. ... cand. psychol. sciences [Razvytye nabljudatel'nosti studentov-psyhologov v processe yzuchenyja dyscyplyn anatomo-fyzyologicheskogo cykla: avtoref. dys. ... kand. psychol. nauk]. — Moscow, 2010. — 24 p.
3. Maksymenko S. D. Zagalna psihologiya [Zagal'na psyhologija: Navchal'nyj posibnyk]. — Kyiv, 2004.
4. Maksimenko S. D. Psychology of human learning : genetic-modeling approach [Psihologija uchinnja ljudini:genetiko-modeljuchij pidhid]. — Kyiv, 2013.
5. Maksimenko S. D. Pedagogy of Higher Medical Education [Pedagogika vishhoї medichnoi osviti]. — Kyiv, 2014.

М. М. Филоненко

кандидат психологических наук,
доцент кафедры общей и медицинской психологии и педагогики
Национального медицинского университета имени А. А. Богомольца

ДИНАМИКА КРИТЕРИЕВ ЛИЧНОСТНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩЕГО ВРАЧА

Резюме

Осуществлен теоретико-методологический анализ концептуальных положений становления личности, которые стали методологической основой для разработки прогностической модели личностного становления будущего врача. В статье дана общая картина психологии личностного становления будущего врача и подобран комплекс психодиагностических методик с целью выявления уровня сформированности личностных структур студентов-медиков. Результаты эксперимента свидетельствуют, что развитие личностно-профессиональных важных качеств будет эффективным при условии внедрения в учебный план подготовки будущих врачей учебных дисциплин «Психология общения», «Научно-исследовательская деятельность студентов», учебных и психологических тренингов.

Ключевые слова: личностное становление, личностные структуры, студент-медик, критерии личностного становления.

M. M. Filonenko

PhD doctor of philosophy in psychology,
associate professor of the general and medical psychology and pedagogics
of Bogomolets National Medical University

DYNAMICS OF CRITERIA PERSONAL DEVELOPMENT OF FUTURE DOCTORS

Abstract

Performed a theoretical and methodological analysis of conceptual provisions of personality, which was the methodological basis for developing predictive models of personal development of future doctor. In this article overall picture of psychology personal development and future doctor picked up a set of diagnostic psychological techniques to identify the level of formation of personality structures in medical students. With the help of specific scientific methodology, we studied the subject and task has revealed the purpose of the investigated problem. Assumptions psychological and pedagogical theories used by us to develop methods of psycho-pedagogical experiment and determine the methods and principles of psychological research essentials according to our experiment. Experimental results show that the development of personal and professional qualities important to be effective, if implemented in the curriculum for future medical disciplines «Psychology of communication», «Scientific Research students», educational and psychological training.

Key words: personal development, personality structure, a medical student, personal development criteria.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014

УДК 159.923:174(043.3)

О. В. Ямницький

аспірант Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

РОЛЬ СУБ'ЄКТНОЇ АКТИВНОСТІ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТЬОГО ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

У статті представлений аналіз проблеми суб'єктної активності особистості та її роль у процесі становлення особистості майбутнього практичного психолога та його професійно-ціннісної сфери. Показано, що реалізуватися як суб'єкт життєдіяльності та професіонал можливо лише за умов переживання власної суб'єктності як буттєвості сьогодення та бажаності майбутнього. Суб'єктність майбутнього практичного психолога може проявлятися як дотримання стимулюючих впливів середовища та вплив на середовище з метою рішення задач життєтворчості.

Ключові слова: професіоналізм, особистість майбутнього практичного психолога, суб'єктність, суб'єктна активність

Постановка проблеми. Основна складність та методологічна неоднозначність дослідження професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього практичного психолога полягає у відсутності інтегральної психологічної моделі його професіоналізму, що пов'язано з кардинальною зміною змісту та форм професійної практики психолога. Ми згодні з існуючою в сучасній психологічній науці думкою, що практичний психолог сьогодні — це не тільки суб'єкт професійної діяльності, але й суб'єкт перетворювального процесу, в якому він виступає проблематизатором, проектувальником, конструктором, організатором і безпосереднім учасником взаємодії, і, що особливо значимо в контексті нашого концептуального підходу, практичний психолог стає носієм певної особистісної позиції, що передбачає вільне та свідоме самовизначення у власній психологічній практиці, прийняття відповідальності за її наслідки (В. Г. Панок, Н. В. Чепелева, Н. Ф. Шевченко та ін.).

Виділення нерозв'язаних раніше частин проблеми. Виходячи з цього особливого значення набуває розкриття властивостей особистості майбутнього практичного психолога як суб'єкта життєдіяльності, загальної структури суб'єктності та заломлення цих категорій через становлення його професійно-ціннісних орієнтацій.

Основна мета статті полягає у теоретичному аналізі проблеми ролі суб'єктної активності в процесі становлення професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього практичного психолога

Виклад основного матеріалу. Для нашого теоретико-емпіричного дослідження важливою виступає теза про специфіку взаємодії суб'єкта і об'єкта, яка фактично формує образ світу, що опосередкує зовнішні впли-

ви (Л. К. Велитченко). Суб'єктність практичного психолога відображає поліфункціональність та багатогранність його особистості та репертуарну складність його діяльності: вона віддзеркалюється у особистісному стилі (J. M. Oldhem, L. D. Morris), індивідуальному стилі діяльності, загальному когнітивному стилі та особистісній когнітивній складності (А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський), індивідуальних особливостях створення особистісної та професійної моделі світу (В. М. Аллахвердов), рефлексуванні самого процесу праці (Л. П. Урванцев).

Л. К. Велитченко розглядає суб'єктність як основний предикат суб'єкта [2]. В контексті побудови основних моделей професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх практичних психологів особливого значення набуває теза вченого про переживання індивідом суб'єктності як буттєвості сьогодення та бажаності майбутнього. Суб'єктність майбутнього практичного психолога може проявлятися як:

- дотримання стимулюючих впливів середовища;
- вплив на середовище з метою рішення задач життєтворчості.

Тобто в даному контексті ми можемо говорити про активність особистості як суб'єкта життєдіяльності, причому ця активність буде проявлятися на різних рівнях:

- повсякденному (існування соціоіндивіда);
- репродуктивному (засвоєння та відтворення нових знань та форм роботи);
- творчому (самоствердження, саморозвиток).

Одним з перших понять в сучасній науці, що відбивають активність людини як суб'єкта своєї життєдіяльності, можна вважати «самоактуалізацію» в гуманістичній психології А. Маслоу, «активність» С. Л. Рубінштейна та І. А. Джидарьяна та «надситуативну активність» В. А. Петровського; у руслі когнітивного біхевіоризму така активність отримала найменування «інтернальності» і «самоефективності»; у психоаналізі близьким за змістом є поняття «ідентичність» за Е. Еріксоном, в акмеології — «самореалізація», «самодетермінація», «зрілість», «професіоналізм».

Найбільш повно поняття «людина як активний суб'єкт своєї життєдіяльності» було сформульоване і розвинене С. Л. Рубінштейном, К. О. Абульхановою-Славською, А. В. Брушлінським, В. О. Татенком.

Дослідження професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх практичних психологів дозволяє нам уточнити основний зміст поняття «активність практичного психолога як суб'єкта своєї життєдіяльності» наступним чином: це вищий психологічний і духовний стан особистості майбутнього фахівця в галузі практичної психології, якісно новий спосіб його самоорганізації, самокоординації і саморегуляції, який залежить від міри інтеграції неоднозначних, динамічних зовнішніх і суперечливих внутрішніх умов розвитку особистості, особливого ставлення до світу, до діяльності, до себе; це прийняття ролі активного суб'єкта своєї життєдіяльності в цілому.

Для становлення професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього практичного психолога важливим є розуміння, що спочатку особистість не є

суб'єктом своєї життєдіяльності, але може набути цієї особливої якості в процесі свого розвитку і професійного становлення.

Щоб особистість стала активним суб'єктом, мають бути виконані наступні умови:

- успішне вирішення внутрішніх і зовнішніх протиріч;
- забезпечення відповідності між особистістю і діяльністю;
- оптимальна організація усіх просторів її життєвої активності (від емоційної саморегуляції до уміння отримувати практичні результати в практичній діяльності). На наш погляд, цей алгоритм становлення особистості як активного суб'єкта може бути екстрапольований на формування професійно-ціннісної сфери практичного психолога та його провідних індивідуально-особистісних конструктів.

Розвиваючи концепцію особистості як суб'єкта життєдіяльності С. Л. Рубінштейна, К. О. Абульханова-Славська виділила три взаємопов'язані просторово-часові і ціннісно-сміслові модальності:

- «життєва позиція» як результат досягнень особистості, що акумулює її минулий досвід.
- «лінія життя» як траєкторія життєвого руху особистості (що має ту або іншу «геометричну форму») і
- «життєва перспектива» як досягнутий рівень і якість життя (ціннісне, духовне, матеріальне), що відкриває особистості нові можливості для самореалізації [1].

Сукупність цих понять дозволяє детальніше описувати логіку життєвого руху особистості, його темпи, рівні, масштаби, взаємозв'язки з чинниками середовища. Життєвий просторово-часовий континуум особистості виступає характеристикою її ціннісного, особистісного часу, а не тільки біологічною або соціологічною періодизацією життєвого шляху.

Вивчення суб'єктності майбутнього практичного психолога через темпоральні парадигми є інноваційним, оскільки, як підкреслює З. О. Кіреєва, час виступає не тільки як універсальна категорія буття, первинна реальність як простір та матерія, але й водночас постає універсальною характеристикою психіки, що детермінує особливості сприйняття, мислення, пам'яті, переживань та виступає важливою складовою життєдіяльності професіонала [3]. Важливо, що в процесі взаємодії з темпоральною дійсністю індивідуально-динамічні особливості психіки, переживання та індивідуальний досвід, соціокультурні феномени формують образ світу суб'єкта та його темпоральний аспект. На наш погляд, подібний підхід може бути узятий за основу розуміння динаміки професійного становлення майбутнього практичного психолога, його професійно-ціннісної сфери, життєвих та професійних стратегій, перспектив тощо.

Активність особистості — це її здатність поєднувати самоорганізацію з організацією життя, яка проявляється у трьох більш конкретних здібностях:

- 1) прискоренні (інтенсивність, наповненість, потенціювання часу);
- 2) встановленні зв'язків та зміні заданої часової послідовності при одночасності діяльності, спілкування, подій життя;

3) своєчасності — здібності погоджувати вирішальний момент своєї активності з часом зовнішньої ситуації, завдання, події.

Сама особистість розглядається як інтегратор, організатор, координатор різних часів. Виділяють три екзистенціальні простори, в яких особистість по-різному виконує свої темпоральні функції: перший — це простір організму, тіла, другий — простір людської діяльності, а третій — простір усього життя. Людина в процесі свого становлення як суб'єкта опановує свою особистість як засіб і можливість успішної професійної діяльності і життєдіяльності в цілому. Але, як відмічає В. О. Татенко, задіяний до розвитку суб'єктний механізм накопичення і привласнення досвіду набуває онтогенетичної доцільності лише за умови, що цей досвід оцінюється і переоцінюється суб'єктом як значущий для його теперішнього існування і подальшого розвитку [7]. Тобто одним із способів розвитку зрілого індивіда як суб'єкта активності стає вчинок — індивідуально і соціально відповідальний творчий акт свідомої сутнісної самоактуалізації людини. За В. А. Роменцем суб'єкт активності виявляється найбільш повно у формі особистості, істотною формою прояву якої є вчинок. На думку вченого, вчинок — це логічний осередок суб'єкта психічної активності. Для нашого концептуального підходу до моделі професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього практичного психолога важливою є теза В. А. Роменця щодо психологічної зрілості особистості. Якщо до настання дорослості, підкреслює вчений, вся активність індивіда зосереджена на «оформленні» себе як суб'єкта, то пізніше на зміну «формальним» приходять «змістовно-значеннєві» онтогенетичні цінності і цілі, а сама людина вступає у етап свого зрілого, справжнього буття. На наш погляд, виділені В. А. Роменцем поступальні вчинкові психогенетичні кроки не тільки відповідають функціональній логіці розгортання суб'єктної активності за В. О. Татенком, але й розкривають етапи становлення особистості фахівця у галузі практичної психології:

– учинок сутнісного самопокладання (не тільки розкриває самостійність, автономність у постановці мети, але й має суб'єктну ціннісно-смыслову спрямованість на створення нового і унікального в собі і у світі);

– учинок самопотенціювання (функціонально підпорядковується учинку сутнісного самопокладання та виходить з нього на основі принципу зобов'язування);

– учинок самовизначення (означає формування у суб'єкта наміру і рішення щодо потреби і можливості практичного втілення сутнісного проекту свого буття);

– учинок самоактуалізації (виступає способом реалізації наміру самоактуалізації, на цій стадії відбувається діяльність зі втілення задуманого);

– учинок самооцінювання (підбиває підсумок виконання суб'єктом його смисложиттєвої програми; індивід, який сутнісно самостверджується у особистісній та професійній сферах, має знайти у собі внутрішню силу або реально оцінити себе і свої досягнення);

– учинок самоаперцепції (результати і способи особистісного становлення фіксуються в індивідуальному досвіді індивіда, слугують основою для

його наступних діянь, усе позитивне в структурі особистості майбутнього практичного психолога має зберігатися у його досвіді шляхом відпрацювання, вправлення, тренінгу: щоб сутнісно «бути» і «відбутися» суб'єкт повинен дещо відповідно «мати», долаючи перешкоди, накопичувати досвід сутнісних самоперетворювань);

– учинок самовиховання (означає потребу і можливість трансценденції людини у глибини власної самості і переживання того, наскільки її реальне емпіричне існування відповідає її людській сутності; в діяльності практичного психолога даний учинок розкриває необхідність у супервізії) (цит. за: [7]).

Для нас це твердження важливе, оскільки наші досліджувані — це не просто майбутні практичні психологи, вони, у першу чергу, є носіями психологічних особливостей своєї вікової групи, що суттєво підсилює прояви та специфіку їх професійно-ціннісної орієнтації. Саме в екзистенціальному переживанні необхідності «втілення» сутнісного в собі, у покладанні на себе повної відповідальності за самоздійснення і реалізацію цього відповідального переживання у вчинку починає стверджувати себе зріла суб'єктність.

Отже, в контексті дослідження професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх практичних психологів усе більш очевидними стають необхідність подальшого розвитку поняття «суб'єкт діяльності» і диференціювання різних його якостей, станів, його генезису у зв'язку з результатами трудової діяльності, його становлення як професіонала, як активного суб'єкта своєї життєдіяльності. У даному випадку доцільною, на наш погляд, є орієнтація на основні положення ієрархічної структури особистості за Д. О. Леонтьєвим, яка найбільш точно розкриває місце професійно-ціннісних орієнтацій в загальній структурі особистості майбутнього практичного психолога.

I. Вищий рівень — рівень ядерних структур:

- 1) свобода, відповідальність, духовність;
- 2) шляхи, які ми (нам) вибираємо («Життєвий шлях особистості»);
- 3) «Я» («Я-концепція»).

II. Відносини особистості зі світом:

- 1) людина у світі і світ в людині;
- 2) смисли, потреби, цінності;
- 3) стосунки;
- 4) конструкти;
- 5) смисли життя.

III. Експресивно-інструментальний рівень:

- 1) характер (типові форми зовнішнього прояву);
- 2) здібності (загальний інтелект, креативність);
- 3) соціальні ролі.

Висновки. Таким чином, які б значимі та різноманітні цілі особистість перед собою не ставила, реалізуватися як суб'єкт життєдіяльності та професіонал можливо лише за умов переживання власної суб'єктності як буттєвості сьогодення та бажаності майбутнього. Суб'єктність майбутнього практичного психолога може проявлятися як дотримання стимулю-

ючих впливів середовища та вплив на середовище з метою рішення задач життєтворчості. Дослідження професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх практичних психологів дозволяє доповнити основний зміст поняття «активність практичного психолога як суб'єкта життєдіяльності» наступним чином: це вищий психологічний і духовний стан особистості майбутнього фахівця в галузі практичної психології, якісно новий спосіб його самоорганізації, самокоординації і саморегуляції, який залежить від міри інтеграції неоднозначних, динамічних зовнішніх і суперечливих внутрішніх умов розвитку особистості, особливого ставлення до світу, до діяльності, до себе; це прийняття ролі активного суб'єкта своєї життєдіяльності в цілому і у професійному просторі.

Список використаних джерел і літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. — М.: Наука, 1980. — 334 с.
2. Велитченко Л. К. Суб'єкт і його атрибутивні категорії /Л. К. Велитченко // Наука і освіта. — 2008. — № 4–5. — С. 69–73.
3. Киреева З. А. Время — аспект функционирования образа мира / З. А. Киреева // Наука і освіта. — 2013. — № 1–2. — С.44–48.
4. Кон И. С. В поисках себя / И. С. Кон. — М.: Педагогика, 1984. — 336 с.
5. Мехайлюк Л. М. Особливості становлення професійної самосвідомості студентів художніх факультетів в освітньому середовищі / Мехайлюк Л. М. // Актуальні проблеми психології. — Київ, 2006. — Т.7, вип. 9. — С. 45–49.
6. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. — М.: Политиздат, 1982. — 300 с.
7. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В. О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. — К.: Либідь, 2006. — С. 316–358.

References

1. Abulhanova-Slavskaya K. O. Deyatelnost i psihologiya lichnosti [Activity and psychology of personality]. — M.: Nauka, 1980. — 334 p.
2. Velitchenko L. K. Sub'ekt i yogo atributivni kategorii [Subject and him attributive categories] // Nauka i osvita. — 2008. — N 4–5. — P. 69–73.
3. Kireeva Z. A. Vremia — aspekt funkcionirovaniya obraza mira [Time is an aspect of functioning of the world character] // Nauka i osvita. — 2013. — N 1–2. — P. 44–48.
4. Kon I. S. V poiskah sebya [In search of itself]. — M.: Pedagogika, 1984. — 336 p.
5. Mehayluk L. M. Osoblivosti stanovlennya profesiynoi samosvidomosti studentiv hudognih fakultetiv v osvitniomu seredoicshi [Features of becoming of professional consciousness of students of artistic faculties are in an educational environment] // Aktualni problemy Psihologii. — K., 2006. — T. 7, vyp. 9. — S. 45–49.
6. Spirkin A. G. Soznanie i samosoznanie [Consciousness and self-consciousness]. — M.: Politizdat, 1982. — 300 p.
7. Tatenko V. O. Sub'ektно-vchinkova paradigma v suchasniy psihologii [Subject-act of paradigm in modern psychology]. — K.: Lybid, 2006. — P. 316–358.

А. В. Ямницкий

аспирант Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского

РОЛЬ СУБЪЕКТНОЙ АКТИВНОСТИ В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ БУДУЩЕГО ПРАКТИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГА

Резюме

В статье представлен анализ проблемы субъектной активности личности и ее роль в процессе становления личности будущего практического психолога и его профессионально-ценностной сферы. Показано, что реализоваться как субъект жизнедеятельности и профессионал возможно лишь при условиях переживания собственной субъектности как бытийности в нынешнем времени и желательности будущего. Субъектность будущего практического психолога может проявляться как соблюдение стимулирующих влияний среды и влияние на среду с целью решения задач жизнетворчества.

Ключевые слова: профессионализм, личность будущего практического психолога, субъектность, субъектная активность.

Yamnickyy Aleksandr

graduate student of the of South Ukrainian K. D. Ushinsky national pedagogical university

A ROLE OF SUBJECT ACTIVITY IS IN THE PROCESS OF BECOMING OF THE PROFESSIONALLY-VALUED ORIENTATIONS OF FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGIST

Abstract

In the article the presented analysis of problem of subject activity of personality and her role in the making of personality of future practical psychologist and him the professionally-valued sphere. It is shown that realized as a subject of vital functions and professional maybe only at the terms of experiencing of own subject as beingness present time and desirability of the future. The subject of future practical psychologist can show up as an observance of stimulant influences of environment and influence on an environment with the aim of decision of tasks of життєтворчості.

Key words: professionalism, personality of future practical psychologist, subject, subject activity

Стаття надійшла до редакції 19.11.2014

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Вісник Одеського національного університету. Психологія» є фаховим виданням України і має мету інформувати читачів про нові наукові дослідження у сфері психологічної науки.

У журналі друкуються статті та короткі повідомлення, в яких наведені оригінальні результати теоретичних досліджень і огляди з актуальних проблем за тематикою видання.

Статті публікуються українською, російською або англійською мовами.

1. Матеріали для публікації повинні бути оформлені таким чином:

- у першому рядку ліворуч вказують індекс УДК (жирний прямий); у кожному наступному рядку:

- (у називному відмінку виділити жирним прямим) **Прізвище Ім'я По батькові**, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора, поштова адреса та електронна пошта (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками;

- Персональний ідентифікаційний номер ORCID;

- (по центру прописними літерами, виділити жирним) **НАЗВА СТАТТІ**;

- (по центру виділити жирним) **Анотація**;

- (з абзацу) текст анотації українською мовою;

- (з абзацу) **Ключові слова**: (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним);

- **ТЕКСТ СТАТТІ**

У структурі статті повинні бути відображені обов'язкові елементи згідно з вимогами ВАК України до наукових статей, а саме:

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;

виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

формулювання цілей статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з даного дослідження;

перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

- (по центру виділити жирним) **Список літератури**

Список використаних джерел оформляється відповідно до стандартів ДСТУ 7.1:2006, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93;

- анотація **РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ** у такому порядку й вигляді: **Назва статті** (по центру виділити жирним прямим); **прізвища та ініціали авторів** (науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими

рядками); **Анотація** (по центру виділити жирним); (з абзацу) текст анотації; (з абзацу) **Ключевые слова:** (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним).

• Реферат статті **АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ** (обсяг 1000 знаків) у такому порядку й вигляді: **Назва статті** (по центру виділити жирним прямим); **прізвища та ініціали авторів** (науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками); **Abstract** (по центру виділити жирним); (з абзацу) текст анотації; (з абзацу) **Keywords:** (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним).

Реферат статті на англійській мові має відповідати наступним вимогам інформативність (без загальних слів); оригінальність (не копіювати скорочену анотацію, подану національною мовою); змістовність (відображати основний зміст статті та результати досліджень); структурованість (можливо, навіть рубрикація, як у статті: предмет, тема, мета, метод або методологія, результати, область застосування результатів, висновки); «англомовність» (якісна англійська мова); компактність (обсяг 100–250 слів).

• **список літератури (транслітерований) (REFERENCES)**, який необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список літератури, наданий національною мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, наведеному у латиниці. Оформляти за нормами APA — American Psychological Association

<http://www.apastyle.org/>,

<http://www.library.cornell.edu/research/citmanage/apa>,

<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>

2. **Текст статті** має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали; верхнє і нижнє поле — 2 см, лівє — 2,5 см, правє — 1,5 см; абзац — 1,25 см. Назви розділів в тексті статті — по центру, назви підрозділів — з абзацу, таблиці — по центру. Не допускається форматування за допомогою пустих рядків.

3. **Рисунки та графіки** у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif, gif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (подавати якісні оригінали). Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Рисунки підписують і нумерують (якщо їх більше ніж один) під рисунком по центру тексту — шрифтом розміру 12 накреслення *Курсив (Italic)*. Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані. Текст статті не повинен містити рисунків і/або текста в рамках, рисунків, розташованих поверх/за текстом й т. ін., тобто текст повинен форматуватися таким чином, щоб для всіх об'єктів було встановлено розміщення «у тексті». Складні, багатооб'єктні рисунки з нашаруваннями готувати за допомогою графічних редакторів (CorelDraw, PhotoShop та ін.).

4. **Таблиці** подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, накреслення п/ж, пряме, а нумерація таблиць (якщо їх більше ніж одна) — по правому краю сторінки.

5. **Формули** подають у форматі *Microsoft Equation 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю. Шрифт за визначенням *Word: звичайний* — 13 пт, *великий індекс* — 9 пт, *маленький індекс* — 6 пт, *великий символ* — 14 пт, *маленький символ* — 10 пт.

6. Окремий файл — відомості про автора:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- учене звання, посада місце роботи автора (установа, підрозділ);
- адреса; електронна пошта; телефон.

7. Стаття повинна мати рецензію і бути рекомендована до друку та подаватися з рецензією керівника, консультанта або фахівця з проблеми, що досліджується, а також з рекомендацією відділення, оформленою як витяг із протоколу засідання відділення або вченої ради установи.

8. Публікація в журналі платна (У разі неможливості особистого отримання матеріалів друкований журнал надсилається Новою поштою за кошти автора).

9. Редколегія, за погодженням з автором, може редагувати матеріал. Відповідальність за зміст статті несе автор. В одному номері може бути опублікована тільки одна стаття автора.

http://onu.edu.ua/uk/science/sp/announcer_onu/announser_onu_psiho/

Редакційна колегія журналу

«Вісник Одеського національного університету. Психологія»

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

вул. Дворянська, 2,

м. Одеса, 65082

Електронну версію статті

можна надіслати електронною поштою за адресою

vestnik_psy@onu.edu.ua

Відповідальний редактор

Кононенко Оксана Іванівна — к. психол. наук, доцент

oksana.kroshka@gmail.com

тел. 067–796–40–10

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вестник Одесского национального университета. Психология» является профессиональным специализированным изданием Украины и имеет цель информировать читателей о новых научных исследованиях в области психологической науки.

В журнале печатаются статьи и краткие сообщения, в которых приведены оригинальные результаты теоретических исследований и обзоры по актуальным проблемам по тематике издания.

Статьи публикуются на украинском, русском или английском языках.

1. Материалы для публикации должны быть оформлены следующим образом:

- в первой строке слева указывают индекс **УДК** (жирный прямой), в каждом следующем ряду:

- (в именительном падеже выделить жирным прямым) **Фамилия Имя Отчество**, научная степень, ученое звание, должность, место работы автора, почтовый адрес и электронный адрес (без сокращений), если авторов несколько, сведения о каждом подаются отдельными строками;

- персональный идентификационный номер **ORCID**;

- (по центру прописными буквами, выделить жирным) **НАЗВАНИЕ СТАТЬИ**;

- (по центру выделить жирным) **Аннотация**;

- (с абзаца) текст аннотации на русском языке;

- (с абзаца) **Ключевые слова**: (перечень ключевых слов — желательно от трех до восьми, не выделять жирным);

- **ТЕКСТ СТАТЬИ**

В структуре статьи должны быть отображены обязательные элементы согласно требованиям ВАК Украины к научным статьям, а именно:

постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;

анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор;

выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается статья;

формулирование целей статьи (постановка задачи);

изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;

выводы из данного исследования;

перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

- (по центру выделить жирным) *Список литературы*

Список использованных источников оформляется в соответствии со стандартами ГОСТ 7.1:2006, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93;

- аннотация на **УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ** в таком порядке и виде: **Название статьи** (по центру выделить жирным прямым), **фамилии и инициалы**

авторов (научная степень, ученое звание, должность, место работы автора (без сокращений), если авторов несколько, сведения о каждом подаются отдельными строками)

Аннотация (по центру выделить жирным), (с абзаца) текст аннотации, (с абзаца) ключевые слова: (перечень ключевых слов — желательно от трех до восьми, не выделять жирным).

• Реферат на **АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ** (объем 1000 знаков) в следующем порядке и виде: **Название статьи** (по центру выделить жирным прямым), **фамилии и инициалы авторов** (научная степень, ученое звание, должность, место работы автора (без сокращений), если авторов несколько, сведения о каждом подаются отдельными строками)

Реферат (по центру выделить жирным), (с абзаца) текст аннотации, (с абзаца) **Keywords:** (перечень ключевых слов — желательно от трех до восьми, не выделять жирным).

Аннотация на статью на английском языке должна отвечать следующим требованиям информативность (без общих слов); оригинальность (не копировать сокращенную аннотацию, представленную на национальном языке) содержательность (отражать основное содержание статьи и результаты исследований) структурированность (возможно, даже рубрикация, как в статье: предмет, тема, цель, метод или методология, результаты, область применения результатов, выводы), «англоязычность» («качественный английский язык»); компактность (объем 100–250 слов).

• **список литературы (транслитерированный) (REFERENCES)**, который необходимо приводить полностью отдельным блоком, повторяя список литературы, предоставленный национальным языком, независимо от того, есть в нем иностранные источники или нет. Если в списке есть ссылки на иностранные публикации, они полностью повторяются в списке, приведенном в латинице. Оформлять по нормам APA — American Psychological Association

<http://www.apastyle.org> \,

<http://www.library.cornell.edu/research/citmanage/apa>,

<http://www.nbu.gov.ua/node/931>

2. **Текст статьи** должен быть набран шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 интервала; верхнее и нижнее поле — 2 см, левое — 2,5 см, правое — 1,5 см; абзац — 1,25 см. Названия разделов в тексте статьи — по центру, названия подразделений — с абзаца, таблицы — по центру. Не допускается форматирование с помощью пустых строк.

3. **Рисунки и графики** в статью вставляют в одном из форматов (jpeg, bmp, tif, gif) с разрешением не менее 300 dpi (подавать качественные оригиналы). Надписи на рисунках выполняют шрифтом основного текста и размера. Рисунки подписывают и нумеруют (если их больше одного) под рисунком по центру текста — шрифтом размера 12 начертание Курсив (Italic). Все объекты в простых рисунках, которые сделаны в Word, должны быть обязательно сгруппированы. Текст статьи не должен содержать рисунков и / или текста в рамках, рисунков, расположенных сверху / по

тексту и т. д., то есть текст должен форматироваться таким образом, чтобы для всех объектов было установлено расположение «в тексте». Сложные, многообъектные рисунки с наслоениями готовить с помощью графических редакторов (CorelDraw, PhotoShop и др.).

4. Таблицы подают как отдельные объекты в формате Word с размерами, приведенными страницу сборки. Основной кегль в таблице 11, заголовков 12. Заголовки таблиц размещают по центру страницы, начертание п/ж, прямое, а нумерация таблиц (если их более одной) — по правому краю страницы.

5. Формулы подают в формате Microsoft Equation 3.0 (4.0), выравнивают по центру посередине текста и нумеруют в круглых скобках справа. Шрифт по определению Word : обычный — 13 пт, крупный индекс — 9 пт, маленький индекс — 6 пт, крупный символ — 14 пт, маленький символ — 10 пт.

6. Отдельный файл — сведения об авторе:

- Фамилия, имя, отчество;
- Ученое звание, должность место работы автора (учреждение, подразделение);
- Адрес, электронная почта, телефон.

7. Статья должна быть прорецензирована и рекомендована к печати и подаваться с рецензией руководителя, консультанта или специалиста в исследуемой проблемы, а также по рекомендации отделения, оформленной как выписка из протокола заседания отделения или ученого совета учреждения.

8. Публикация в журнале платная (В случае невозможности личного получения материалов печатный журнал направляется Новой почтой за счет автора).

9. Редколлегия, по согласованию с автором, может редактировать материал. Ответственность за содержание статьи несет автор. В одном номере может быть опубликована только одна статья автора.

Редакционная коллегия журнала
«Вестник Одесского национального университета. Психология»
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
ул. Дворянская, 2, г. Одесса, 65082

Электронную версию статьи
можно отправить по электронной почте по адресу
vestnik_psy@onu.edu.ua

Ответственный редактор
Кононенко Оксана Ивановна — к. психол. наук, доцент
oksana.kroshka@gmail.com
тел. 067–796–40–10

INFORMATION FOR AUTHORS

The journal «ODESSA NATIONAL UNIVERSITY HERALD. Series: Psychology» is a specialized edition of Ukraine and aims to inform readers about new research in the field of psychology.

The journal publishes articles and short messages, which are the initial results of theoretical studies and surveys on topical issues on the subject of the publication.

Articles published in Ukrainian, Russian or English.

1. Materials for publication should be laid out as follows:

• in the first row on the left side indicate the **UDC** (bold line), in each of the next line:

• (in the nominative case highlight the bold line) **Surname, first name, middle name or patronymic**, degree, academic title, position, working place of the author (unabridged) if there are several authors, information about each filed separate lines ;

- personal identification number of ORCID;
- (centered in capital letters, bold highlight) **Title of the article**;
- (centered in bold highlight) **Abstract**;
- (indented) text annotations in UKRAINIAN;
- (indented) **Keywords** (list of key words — preferably from three to eight, exude bold highlight);

• **TEXT OF THE ARTICLE**

The structure of the article should reflect the required elements as required by WAC Ukraine to research papers, namely:

problem statement and its relationship with scientific and practical tasks;
analysis of recent research and publications, which have begun to solve problems and on which the author relies on;

allocation unsolved aspects of the problem, which the article is devoted;

formulation of the objectives of article (problem);

summary of the main research and explanation of scientific results;

substantiation of scientific results; conclusions of this study;

perspectives for further research in this area.

• (centered in bold highlight) **References**

References made out in accordance with the standards GOST 7.1:2006, GOST 3582–97, GOST 7.12–93 ;

• Abstract in **RUSSIAN** in the following order and form: **title** (centered in bold highlight right) **the names and initials of authors** (academic degree, academic title, position, affiliation of the author (unabridged) if multiple authors, information about each individual submitted lines) **Abstract** (centered in bold highlight) (indented) text abstracts, (indented) **keywords** (list of key words — preferably from three to eight, not exude bold).

• Abstract in **ENGLISH** (volume 1000 characters) in the following order and form: **title** (centered in bold highlight right) **the names and initials of**

authors (academic degree, academic title, position, affiliation of the author (unabridged) if multiple authors, information about each filed separate lines); **Abstract**(centered in bold highlight) (indented) text annotations, (indented) **Keywords:** (list of key words — preferably from three to eight, not exude bold).

Abstract Article in English must meet the following requirements informative (not in common words), originality (do not copy a shortened abstracts submitted in the national language), consistency (to display the main content of the article and research results), structured (perhaps even categorization as in Article: object, subject, purpose, method, or methodology, results, scope of results, conclusions), «only in English» (good English) density (size 100–250 words).

• **REFERENCES (transliterated)**, which must give completely separate block repeating list of references provided in the national language, whether it is a foreign source or not. If the list is a link to foreign publications, are fully repeated in the list provided in the Latin alphabet. Draw up rules for APA — American Psychological Association

<http://www.apastyle.org>

<http://www.library.cornell.edu/research/citmanage/apa>

<http://www.nbu.gov.ua/node/931>

2. **The manuscript** should be typed in font Times New Roman, 14 size with 1.5 spacing, upper and lower right — 2 cm, left — 2,5 cm, right — 1,5 cm paragraph — 1.25 cm section titles in body of the article — in the center, the name of the — of the paragraph, table — in the middle. There shall be formatted using whitespace.

3. **Figures in an article inserted in one of the formats** (jpeg, bmp, tif, gif) with a resolution of at least 300 dpi (high quality original file). Names in the figures perform basic text font and size. Figures sign and numbered (if more than one) under the figure in the center of the text — font size 12, font style italic (Italic). All objects in simple figures that are made in Word, must be grouped. The text of the article should not contain pictures and / or text within frames; pictures located on top of / behind the text, and so on, that the text should be formatted so that all objects have been found are located «in the text.» Sophisticated, pictures, multiple layers should be drawn up with graphics programs (CorelDraw, Photoshop, etc.).

4. **Tables** are arranged as separate objects in Word format with dimensions reduced to page assembly. Main table size 11, title 12. Titles of tables placed in the center of the page, mark boldface font, direct, and numbered tables (if more than one) — on the right side of the page.

5. **Formulas** are formatted in Microsoft Equation 3.0 (4.0), aligned centered in the middle of the text and numbered in parentheses on the right.

Font by definition Word: Common — 13 points, large index — 9 points, small index — 6 points, great character — 14 points, a small symbol — 10 points.

6. A separate file — information about the author:

- Surname, name and patronymic;
- Academic title, position, place of work of the author (institution, department);
- Address, email, phone.

7. The paper should be reviewed and recommended for publication and submitted by scientific consultant or expert on the under study problem, as well as the recommendation of department, made up as an extract from the minutes of the department or Academic Council.

8. The publication in the journal is not free of charge. (If you cannot obtain your copy a personal journal's printed material will be send to you by mail-company «Novaya Pochta» on author's expenses)

9. Editorial Board, in agreement with the author can edit the material. The responsibility for the content of the article bears the author. In one issue of the journal may be published only one article.

Editorial Board
«ODESSA NATIONAL UNIVERSITY
HERALD. Series: Psychology»
Odessa I. I. Mechnikov National University
Str. Dvorianskaya, 2,
Odessa, 65082

The electronic version of this article

You can send e-mail to
vestnik_psy@onu.edu.ua

Executive editor
Kononenko Oksana — PhD in Psychology, Associate Professor
oksana.kroshka@gmail.com
phone. 067–796–40–10

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11457-330р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал
фаховим виданням з психологічних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1-05/5 від 18 листопада 2009 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 7 від 28.03.2014 р.

Відповідальний за випуск *О. І. Кононенко*

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Ум. друк. арк. 9,28. Тираж 100 прим. Зам. № 66 (131).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

